

RECENZE

Franziska HEIDEMANN

Die Luxemburger in der Mark. Brandenburg unter Kaiser Karl IV. und Sigismund von Luxemburg (1373–1415) (= Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 12)

Fahlbusch Verlag, Warendorf, 2014, VIII + 352 s., ISBN 978-3-925522-26-0.

Výzkum korunních zemí českého státu může nabývat různých forem, od přístupů právně-historických či dynastických až ke správním, s preferencí pohledů „zevnitř“ nebo „zvenčí“. Zatímco první možnost zdůrazňuje autonomní vývoj daného regionu a zabývá se jeho vnitřním rozvojem bez výraznějšího zohlednění vnějších aspektů vlády, druhá varianta dává důraz na panovnický rozměr správy příslušného území, vnitřní historické souvislosti pak zůstávají poněkud stranou. Práce Franzisky Heidemann představuje plodné spojení obou uvedených možností. Téma přítomnosti Lucemburků v Braniborsku je v německé historiografii zatíženo mnoha stereotypy vzniklými již v pozdním středověku, kde nacházely odraz v tehdejších kronikářství. Stereotypy plynule přecházely přes raně novověkou historiografii do děl moderních historiků.

Obraz lucemburských panovníků držících Braniborsko – především Zikmunda a Jošta – bývá líčen krajně negativně s odkazem na malou pozornost, kterou oba věnovali zmíněnému teritoriu, využívajíce jej údajně pouze k zisku finančních prostředků pro své politické záměry. Autorka monografie si dala za cíl mj. prověření těchto názorů, které se v příslušných pracích neustále objevují. Výchozím bodem se jí stal sběr diplomatických pramenů (především listin, ale také mandátů a korespondence) k působení Lucemburků v Braniborsku.¹ Zpracování jejich tamních aktivit je tak v podstatě „jen“ jakýmsi vedlejším produktem, který by měl být vbrzku doplněn registrovým svazkem, který její lucemburské dílo uzavře.

Dosavadní historiografie věnovala pozornost především zisku Braniborska českým králem a římským císařem Karlem IV. v počátcích sedmdesátých let 14. století. Jeho neúnavná snaha o připojení braniborského markrabství k zemím Koruny české a k vlastnímu dynastickému prostoru vedla ve svých důsledcích ke ztrátě jiných jím po léta budovaných oblastí, které ovládal. V posledních letech panování věnoval Karel Braniborsku značnou pozornost. Oné době se věnuje první polovina knihy (s. 21–148). Autorka přistupuje k problematice z několika úhlů. Nevolí chronologické, nýbrž věcné hledisko. Prochází jednotlivé oblasti Karlova (v další kapitole Zikmundova) působení v Braniborském markrabství a představuje šest aspektů, podle kterých se dají vyhodnotit tamní aktivity

1 K dispozici je edice Codex diplomaticus Brandenburgensis (41 svazků), která přináší takřka všechen relevantní materiál. Ta však jednak nevyhovuje dnešním edičně-kritickým požadavkům, jednak její editor často čerpal z pozdějších opisů (18. a 19. století) i u písemností, u nichž můžeme využít původnější dochování.

Lucemburků: 1. dynastické zajištění prostoru, 2. personální politika, 3. landfrýdní politika, 4. hrady a nakládání s nimi, 5. finanční politika a konečně 6. městská a stavovská politika. V hodnocení těchto šesti problémových okruhů se zrcadlí vztah zeměpána k markrabství, především pokud jde o jeho možnosti výkonu správy a uplatnění vlastního mocenského vlivu na osudy této země. V neposlední řadě autorka zkoumá panovníkův poměr k zeměpanské doméně, která byla základem výše uvedeného mocenského manévrovacího prostoru. Jinými slovy lze hovořit o proniknutí do markrabství ze strany zeměpána a jeho interakci s místními mocenskými subjekty (města, šlechta, duchovenstvo). V případě Braniborska se tak setkáváme s poměrně novým přístupem, který sice v jistých ohledech anticipují některé české práce, ale jako celek jej můžeme označit za inovativní. Jeho nevýhodou je poměrně časté opakování jednotlivých skutečností, resp. jejich určité překrývání v naznačených šesti oddílech. Toho si je vědoma i autorka, nicméně obhajuje, a dodejme po zásluze, přednosti zvoleného postupu.

Všimněme si blíže první části, referující o Karlu IV. Poté, co jsou pojednány okolnosti zisku Braniborska, se autorka obrací ke Karlově vládě. Stranou neopouchává ani vznik nové císařské rezidence v Tangermünde, která (možná záměrně) nenavazovala na starší zeměpanská sídla (askánská, wittelsbašská), stejně jako častou císařovu přítomnost na jeho území. Pokud jde o personální politiku, autorka zjišťuje, že Karel jen v malé míře připouštěl k regionální vládě místní představitele. Při obsazování lokálních správních úřadů se opíral především o zahraniční osoby, což ovšem z hlediska jeho politiky není výjimkou. V Braniborsku se tento personál rekrutoval především z Dolní a Horní Lužice a ze Slezska. Podle zřídka se objevujících svědeckých řad jeho listin se zástupci místní šlechty dostávali na jeho dvůr jen v omezené míře. Karel měl naopak oporu ve vrcholných představitelích braniborského kléru (braniborský a havelberský biskup).

Autorka podrobně zkoumá místní zemské fojty – nejen z hlediska jejich původu, ale především co do jejich kompetencí. Nemalou pozornost věnuje Karlově ekonomické politice. Opěrným bodem je zde Landbuch, který Karel nechal sestavit krátce po ovládnutí Braniborska, aby měl k dispozici přesný přehled zeměpanských příjmů v oblasti (podobně postupoval i Řád německých rytířů, když počátkem 15. století získal braniborskou Novou Marku). Za cenné zjištění považují fakt, že situace zeměpanských příjmů byla v té době zcela tristní. Čisté roční příjmy, byly-li by užity k urovnání dluhů, mohly v předluženém markrabství pokrýt jen zlomek pohledávek. Pokud mělo území v letech po Karlově smrti sloužit jako dynastická mocenská opora některého z členů lucemburského rodu (jak se záhy ukázalo, Karlova syna Zikmunda), bylo potřeba výrazně zlepšit tento stav. K tomu Karel intenzivně napřel své síly. Markrabství netěžilo pouze z jeho časté přítomnosti, jak bylo doposud známo, ale bylo též svědkem jeho rozsáhlé revindikační politiky.

Čtenář se neubrání srovnání s počáteční Karlovou aktivitou po příchodu na území Čech a Moravy po roce 1333. Je zřejmé, že podnikal podobné kroky všude tam, kde chtěl upevnit svou moc a kde se mu dostávalo času a mocenských prostředků. Tato snaha je v případě Braniborska ilustrována landfrýdní politikou, která zajišťovala nejen vnitřní braniborský prostor, ale i jeho hranice. Dosud si totiž někteří sousedé ukrajovali kousky markrabského území (týkalo se to především Prignitz a Uckermark). Důležité bylo, že Karel nepřenechával landfrýdní aktivitu místním subjektům, jak se to dělo za

vlády Wittelsbachů (a také později za Zikmunda), nýbrž se jí chápal sám. Snažil se rovněž o rozšíření zeměpanského vlivu cestou revindikace některých hradů nebo udělováním hradních pevností v léno s povinností volného vstupu zeměpanských vojsk. S naznačeným trendem souvisí i Karlovo úsilí o zvýšení zeměpanských příjmů (především cel a přímého majetku). Císař měl ale na realizaci uvedených cílů málo času. Přesto není jeho bilance v markrabství za pouhých pět let špatná. Obnovení zeměpanské moci v rozsahu z počátku 14. století se tu podařilo v podstatě až Hohenzollernům.

Karlovy snahy o revindikační politiku v markrabství musely být financovány z externích zdrojů, z příjmů pocházejících z jiných korunních zemí. Stav braniborského fisku, jak bylo výše naznačeno, nic jiného ani nepřipouštěl. A právě v této okolnosti spočíval zásadní problém pro Karlovy nástupce (s. 149–212) – ve většině Braniborska markraběte Zikmunda. Měl-li nový zeměpán k dispozici pouze příjmy z markrabství, byly jeho politicko-správní možnosti značně ohraničeny. Tradiční soud o Zikmundově neúspěšné vládě v Braniborsku, která cílila pouze na finanční vykořisťování markrabství, přesto není spravedlivý. Autorka jej do určité míry rehabilituje. Jeho možnosti byly ve srovnání s otcem omezené, navíc snaha o zisk nejprve polské a posléze uherské koruny (kterou mu předurčil již jeho otec) nedávala Zikmundovi prostor věnovat se braniborským záležitostem. Vzhledem ke stavu braniborské zeměpanské komory, který se po Zikmundově nástupu začal opět zhoršovat, nepřipadá příliš v úvahu finanční využívání braniborských zdrojů pro jeho plány v Polsku a Uhrách.

Nemožnost věnovat se braniborskému markrabství se zrcadlí ve všech šesti oblastech, které byly výše naznačeny: zvýšený podíl domácího elementu ve správě Marky, zastavování panovnických příjmů, landfrýdní aktivita zdola, zvýšený vliv šlechty a měst na osudy země, opětovná nestabilita, drobné války v markrabství. To vše charakterizuje Zikmundovo působení v Braniborsku. Nemá tím být řečeno, že se nesnažil situaci řešit. Jeho potíže vyvrcholily zástavou země v roce 1388 do rukou Jošta, který ji později převzal jako léno a Zikmundovi se vrátila až v roce 1411. Předání Braniborska Hohenzollernům autorka nově hodnotí jinak, než činila dosavadní literatura: Byl to vědomý krok Zikmunda k zajištění stability země, resp. záměrné upřednostnění zájmů určitého regionu před dynastickými interesy. Takové hodnocení je jistě možné, nicméně nelze ztráčet ze zřetele, že Zikmundovi držba Braniborska slibovala více problémů než výhod.

Samostatné pozornosti se v knize dostává Nové Marce (s. 213–251), nejvýchodnějšímu cípu Braniborska, ležícímu až za řekou Odrou. Karel ji neodkázal Zikmundovi, ale svému nejmladšímu synovi Janovi (Zhořeleckému). Ten její držbu dočasně postoupil Zikmundovi v roce 1381, o sedm let později se však znovu dostala do jeho rukou a zůstala v jeho držení až do roku 1396, kdy náhle zemřel. Roku 1402 pak Zikmund Novou Marku prodal Řádu německých rytířů. Snahy o její odprodej se ovšem objevovaly již během devadesátých let 14. století za Janova života.

Analýzy Franzisky Heidemann jsou rozhodně přínosné. Z hlediska českého čtenáře však zaráží takřka úplná absence relevantní české literatury. Hovoří-li autorka o Joštovi, uvádí jako aktuální monografii práci Julia Heidemanna z 19. století,² zatímco rozsáhlá práce

2 Julius HEIDEMANN, *Die Mark Brandenburg unter Jobst von Mähren*, Berlin 1881.

Václava Štěpána zůstává nepovšimnuta.³ Totéž platí o pracích Lenky Bobkové (případně Jana Hrdiny či Tomáše Baletky).⁴ Zvláště v případě zpracování Lenky Bobkové tak autorka v podstatě jen dubluje již dříve do (přínejmenším českého) povědomí uvedená zjištění. Týká se to především personální politiky Karla IV. v Braniborsku, které Heidemann znovu pracně zjišťuje, aniž by čerpala (např. s pomocí některého z českých historiků) z české produkce. Totéž, co pro českou literaturu, platí i pro práce polské. Po roce 1945 se totiž Nová Marka stala součástí Polska. Z tohoto důvodu je jí zde také věnována, byť nepřilíš velká, pozornost. Doposud sice chybí syntetické polské zpracování dějin Nové Marky, analytické práce by však autorka mohla s prospěchem využít.⁵

Jak napovídá podtitul knihy, autorka se zabývá jen Karlem a Zikmundem. Zcela mimo tak stojí další členové lucemburské dynastie, kteří ovládali Braniborsko nebo jeho části. O obou již byla řeč: byli to moravský markrabě Jošt a zhořelecký vévoda a lužický markrabě Jan. Zvláště v případě Jošta je opomenutí zvláštní. Držel totiž Braniborsko nejen jako zástavu, ale od sklonku 14. století již jako léno udělené Václavem IV. Byl tudíž regulérním zeměpánem. Je proto škoda, že jej autorka nepřiradila ke zkoumaným osobnostem lucemburského rodu a bohužel ani nikde nevysvětlila důvody svého rozhodnutí. Bylo by jistě přínosné sledovat, jakým způsobem se Jošt snažil uplatňovat svou vládu v Braniborsku v kontextu přístupu, který autorka aplikovala na Karla a Zikmunda. Máme sice naštěstí k dispozici zpracování Lenky Bobkové, tím však nemůže být zakryt nedostatek recenzované knihy.

U Jana Zhořeleckého a Nové Marky se dá jeho opomenutí spíše pochopit, jakkoliv ani zde autorka nepodala vysvětlení, proč tak učinila. V Janově případě by nebylo od věci zhodnotit jeho nedlouhou vládu v tomto regionu. Zdá se, že se Jan snažil o výraznější přítomnost v Nové Marce (jakkoli ani Joštovi se nedá upřít snaha po zvládnutí braniborských problémů přímo na místě), kam od roku 1388 opakovaně zajížděl. Ani listinných svědectví pro příjemce odtud není málo. Rozhodně by bylo možno vytvořit přehledný obraz jeho nakládání s panovnickým fiskem. Dochované písemnosti sice svědčí o některých zástavách zeměpanských příjmů, na druhé straně však jasně ukazují, že se panovník snažil řešit vznikající spory v oblasti a hospodářsky podporovat jeho vedoucí činitele (především měs-

3 Václav ŠTĚPÁN, *Moravský markrabě Jošt (1354–1411)*, Brno 2002.

4 Lenka BOBKOVÁ, *Markrabství braniborské v rukou Lucemburků*, in: Korunní země v dějinách českého státu. II., Společné a rozdílné – Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném ve dnech 12. a 13. května 2004 v Clam-Gallasově paláci v Praze, Praha 2005, s. 159–190; Lenka BOBKOVÁ, *Smělý cíl, malý úspěch. Jošt Moravský a markrabství braniborské*, in: Morava v časech markraběte Jošta, ed. Libor Jan, Brno 2012, s. 59–80; Jan HRDINA, *Braniborské poutní místo Wilsnack a Lucemburkové*, in: Korunní země v dějinách českého státu IV, Náboženský život a církevní poměry v zemích koruny české ve 14.–17. století, Praha 2009, s. 223–241; Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, Sborník archivních prací 46/2, 1996, 259–536.

5 Wiktor FENRYCH, *Nowa marchia w dziejach politycznych polski w XIII i XIV wieku*, Poznań 1959; Zbigniew WIELGOSZ, *Nowa Marchia w historiografii niemieckiej i polskiej*, Poznań 1980; zvláště užitečný je přehled listinných pramenů k dějinám Braniborska, byť dovedený jen do roku 1373, přesto má význam i pro bezprostředně navazující mladší období Ewa SYSKA, *Źródła do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Wittelsbachów (do 1373 r.)*, Studia Źródłoznawcze 43, 2005, s. 61–83.

to Landsberg an der Warthe/Gorzów Wielkopolski). Významná je také existence Janova zbožného nadání ve prospěch cisterciáckého kláštera Marienwalde (dnes ves Bierzwnik).⁶

Franziska Heidemann podává přesvědčivý a úplný obraz působení Karla IV. a Zikmunda v Braniborsku z hlediska jejich zeměpanské funkce. To, že se zde před rokem 1373 a po Karlově smrti až do zástavy Braniborska Hohenzollernům ztenčoval zeměpanský majetek a manévrovací prostor panovníka, vedlo k nárůstu moci jiných místních subjektů – především šlechty, která těžila z mocenského vakua. Lucemburské působení tak předznamenává mocenský rozmach Braniborska za Hohenzollernů.

Tomáš Velička

Herbert KARNER (Hg.)

Die Wiener Hofburg 1521–1705. Baugeschichte, Funktion und Etablierung als Kaiserresidenz (= Veröffentlichungen zur Bau- und Funktionsgeschichte der Wiener Hofburg 2)

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2014, 630 s.,

ISBN 978-3-7001-7657-2.

Druhý díl čtyřsvazkové syntézy o stavebních dějinách vídeňského Hofburgu ohraničila léta 1521 a 1705.¹ Dolní periodizační mezník souvisel s počátkem vlády arciknížete Ferdinanda nad dolnorakouskými zeměmi. Horní časovou hranici výkladu vymezilo úmrtí císaře Josefa I. Na tvorbě rozsáhlého textu se podílelo celkem sedm autorek a autorů, v jejichž čele stál vídeňský historik umění Herbert Karner, jenž patří v současnosti mezi přední evropské znalce dějin barokní architektury v podunajském prostoru. Dlouhodobé vědecké úsilí jednotlivých autorek a autorů o syntetické vylíčení architektonického vývoje raně novověkého Hofburgu se zřetelně zrcadlí již v celé řadě jejich analytických statí, které vyvolaly zasloužený zájem odborníků (zvláště bibliografické odkazy na s. 603–605, 613–614).

Zatímco stavební proměny renesančního Hofburgu za Ferdinanda I., Maxmiliána II., Rudolfa II. a Matyáše sledovali Renate Holzschuh-Hofer a Markus Jeitler, věnoval Herbert Karner pozornost barokním proměnám císařské rezidence ve Vídni od dvacátých let 17. do počátku 18. století, kdy její podobu určovali Ferdinand II., Ferdinand III. a především Leopold I. Na jejich zjištění navázala Andrea Sommer-Mathis výkladem o využívání vnitřních i vnějších prostor barokního Hofburgu k pořádání hudebních, divadelních a tanečních představení. Knihu obohatily dílčí vstupy z pera Sibylle Grün, Jaroslavy

6 Více údajů k Janu Zhořeleckému bude zpřístupněno v připravované monografii kolektivu pod vedením prof. Lenky Bobkové.

1 První svazek o stavebních dějinách Hofburgu ve středověku připravuje autorský kolektiv pod vedením Mario Schwarze. Autorský kolektiv třetího svazku vedlí Hellmut LORENZ – Anna MADLER (Hg.), *Die Wiener Hofburg 1705–1835. Die kaiserliche Residenz vom Barock bis zum Klassizismus* (vydání se předpokládá v roce 2015). V čele autorského kolektivu již vydaného čtvrtého svazku stál Werner TELESKO (Hg.), *Die Wiener Hofburg 1835–1918. Der Ausbau der Residenz vom Vormärz bis zum Ende des „Kaiserforums“*, Wien 2012.

Hausenblasové a Jochena Martze, které kromě obecných souvislostí dějin habsburské dynastie v raném novověku doplnily pohled na stavební proměny Hofburgu o vývoj zahrad a některých specializovaných budov, zvláště dvorského špitálu.

Tvorbě objemného díla předcházely nejen nákladný stavebně-historický průzkum Hofburgu, ale také shromáždění roztroušených poznatků odborné literatury, početného souboru cenných katalogů umělecko-historických výstav a zvláště časově náročné studium badatelsky dosud téměř nevyužitých písemných a ikonografických pramenů, především stavebních instrukcí, úctů, korespondence, plánů a výtvarných děl. Mimořádnou vypovídací hodnotu o podobě Hofburgu a zařízení jeho interiérů si uchovala osobní svědectví diplomatů a dalších zahraničních návštěvníků, kteří s rozmanitým posláním přijeli do metropole na Dunaji v 16. a 17. století. Důraz na ukotvení stavebních a funkčních dějin Hofburgu v typologicky rozmanitých pramenech umožnil autorkám a autorům zvolit takový interpretační přístup k umělecko-historickému tématu, z něhož se našťastí nevytratily osoby, které svou tvůrčí, správní a administrativní činností ovlivňovaly tvář císařské rezidence a odpovídaly za každodenní provoz jednotlivých prostor. V tomto ohledu poskytl autorský kolektiv cenná východiska k dalšímu studiu sociálních dějin Hofburgu.

S ohledem na čtenáře považuji za nepřehlédnutelný klad recenzované práce průběžné zařazování pečlivě vybraných a kvalitně reprodukováných hmotných, písemných a ikonografických dokladů přímo na stránky knihy, kde autorky a autoři interpretovali s jejich znalostí stavební proměny císařské rezidence. Obdobnou vstřícností k uživatelům lze charakterizovat také poznámkový aparát na konci jednotlivých stránek, který kromě své obvyklé odkazovací a vysvětlovací funkce obsahuje v mnoha případech transliteraci nejzávažnějších písemných pramenů.

Přestože je kniha rozdělena do šesti hlavních kapitol, jednoznačné těžiště a odborný vrchol celé práce tvoří její čtvrtá část věnovaná stavebním dějinám a funkcím budov i zahrad v Hofburgu, která zaujímá plné dvě třetiny celkového rozsahu díla. Text této kapitoly je vynikajícím způsobem promyšlený a logicky utříděný do sedmnácti přehledných podkapitol zachycujících postupné budování a proměnu císařské rezidence v 16. a 17. století. Výklad začíná podrobným pojednáním o stavebních přestavbách a funkčních změnách původně gotického středověkého hradu, jenž se přetvářel od počátku 16. století v honosné a neobyčejně reprezentativní obydlí habsburských panovníků.

Po vylíčení stavebních dějin habsburské domácnosti směřovaly kroky autorů k poznání okolního prostoru. Aby postihli další funkce císařské rezidence v raném novověku, zaměřili se nejen na budování mohutného opevnění, ale blíže zkoumali podobu zahrad a dalších objektů určených k reprezentaci a rekreaci císaře, jeho dvora a hostů, ať šlo o prostory vybrané pro galerii, uměleckou komoru či míčovnu. Stranou zájmu nezůstaly stavební přestavby přilehlého augustiniánského kláštera a dvorského špitálu. Ocenění si zaslouží nové poznatky o budování císařských stájí a topografie kancelářských prostor, v nichž nalézali zázemí úředníci nejvyšších dvorských institucí. Spojovací článek výkladu mezi renesanční podobou císařské rezidence a jejími razantními barokními proměnami za vlády Leopolda I. představuje podkapitola o výstavbě méně známého objektu v areálu

Hofburgu pojmenovaného Neue Burg, jenž byl nejprve v osmdesátých letech 16. století rezidencí arciknížete Arnošta, aby se později po barokních přestavbách stal pod označením Amalienburg domovem habsburských vdov a sídlem arciknížat. Text o stavebních a funkčních dějinách budov a zahrad v císařské rezidenci završil pohled autorů na proměny hradní kaple od 16. do počátku 18. století.

Pro lepší orientaci v textech jednotlivých podkapitol rozsáhlé čtvrté kapitoly byly zřejmě zamýšleny dvě předcházející části, jejichž skutečný význam však spatřuji spíše v didaktické rovině. Druhá kapitola nabídla na několika málo stránkách základní přehled dynastických dějin Habsburků na počátku raného novověku, zmínila roli Hofburgu při válečných událostech a poskytla stručný komentář k seznamu požárů v císařské rezidenci. Třetí kapitola by mohla být pro zájemce o stavební dějiny Hofburgu zajímavá ze dvou úhlů pohledu, neboť přinesla stručný, faktograficky hutný a téměř encyklopedicky nastíněný přehled architektonického vývoje císařské rezidence v jednotlivých desetiletích sledovaného období. Jeho proměny doložili autorky a autoři zveřejněním dobových vedut, plánů a současných rekonstrukčních modelů. Do třetí kapitoly budou s užitekem nepochybně nahlížet všichni zájemci o proměny architektonické tváře Hofburgu v 16. a 17. století, kteří rychle potřebují ke své odborné práci faktograficky strohý poznatek o stavebních proměnách císařské rezidence v konkrétním, navíc velmi krátkém, chronologickém úseku.

Na výpověď čtvrté kapitoly recenzované práce navazují dvě části s naprosto odlišným posláním a vyzněním. Zatímco velmi stručně a navíc jen faktograficky pojatá pátá kapitola zůstala navzdory svému slibnému názvu daleko za očekáváním, protože poznání každodenní stavební logistiky v raně novověkém Hofburgu její autor Markus Jeitler v zásadě nahradil pouhým obecně pojatým upozorněním na písemné prameny, které umožňují sledovat najímání řemeslníků, průběh jejich prací, pracovní podmínky, skladbu, původ a dopravu stavebního materiálu, představuje následná část druhý odborný vrchol knihy. I když byla šestá kapitola rozdělena do osmi spíše volně na sebe navazujících podkapitol, podařilo se jednotlivým autorkám a autorům vynikajícím způsobem ukázat, jak se proměňovala funkce vnitřních a vnějších prostor v topografii renesančního a barokního Hofburgu při dvorských slavnostech, zvláště turnajích a velkých divadelních, hudebních i tanečních performancích, které v 16. a 17. století sloužily k reprezentaci panovníka a oslavě vládnoucí dynastie.

Andrea Sommer-Mathis přesvědčivě a s hlubokou znalostí dobových pramenů, renesanční i barokní scénografie vylíčila prostorovou proměnu dvorských slavností, jež směřovaly po polovině 17. století z otevřených exteriérů na nádvořích a zahradách Hofburgu do účelově vybudovaných a okázale vyzdobených stálých sálů. Herbert Karner vyvinul nemalé badatelské úsilí, aby v topografii císařského apartmánu odhalil zákonitosti dvorského ceremoniálu a jeho proměny během 17. století. Šestou kapitolu autoři uzavřeli zkoumáním námětů v ikonologické výzdobě renesanční a barokní tváře Hofburgu. Srovnávacím studiem potvrdili v rezidenci habsburských panovníků především imperiální podněty sahající do antiky a vlivy symbolů uplatněných v pozdně gotické a raně renesanční architektuře na burgundském dvoře.

Přestože vhodně zvolený metodologický přístup autorkám a autorům recenzovaného díla umožnil, aby zkoumali stavební proměny vídeňského Hofburgu na počátku novověku v souvislosti s nároky na měnící se funkce nově vzniklých prostor v topografickém uspořádání císařské rezidence, mohli více pozornosti věnovat i jejich vnitřnímu zařízení předměty hmotné kultury, které ponechávali s výjimkou interiérů určených ke dvorským slavnostem spíše stranou svého badatelského zájmu. Jestliže by se rozhodli uplatnit poněkud celistvější kulturně historické nahlížení na funkci užívaných prostor v Hofburgu, jistě by v symbolické výzdobě zvláště uměleckořemeslných předmětů v zařízení interiérů našli další interpretačně nosnou rovinu k prohloubení poznatků o panovnické reprezentaci. Domnívám se, že heuristickou oporou pro obdobnou badatelskou cestu by se mohly stát nejen ikonografické a hmotné prameny, ale také dochované inventáře předmětů hmotné kultury, účty a rodinná korespondence Habsburků. Jistě nebylo náhodou, že o důsledný kulturně historický přístup k poznání funkcí vybraných prostor určených v císařské rezidenci k divadelním a jiným dvorským performancím oslavujícím habsburského vládce se velmi zdařile pokusila v knize Andrea Sommer-Mathis, jež patří v současnosti mezi nejvýznamnější rakouské znalkyně kulturního prostředí na raně novověkých habsburských dvorech. Svým heuristickým záberem a především důrazem na postižení dobového kulturně historického kontextu překročila tradiční interpretační úskalí, jež ve svých výkladech jen obtížně překonávají badatelsky zpravidla úzce zaměřené historičky a historikové stavebních dějin.

Navzdory značnému stránkovému rozsahu knihy soudím, že recenzovaná práce by si jistě zasloužila, aby do jejího obsahu autorky a autoři ještě zařadili samostatnou kapitulu, v níž by přiblížili stavební činnost v příležitostných sídlech habsburských císařů a rezidencích arciknížat i proměnu jejich funkcí v renesanční a barokní době, neboť v knize jsou zmiňovány jen velmi okrajově. Podle mého soudu byly málo využity poznatky českých historiků umění o přestavbách Pražského hradu, zvláště pak o jeho vzhledu v době, kdy se dočasně proměnil za vlády Rudolfa II. v hlavní císařskou rezidenci.

Uvedené dílčí výhrady ke koncepci, heuristickému a metodologickému ukotvení stavebních a funkčních dějin vídeňského Hofburgu mezi léty 1521 až 1705 v žádném případě nesnižují celkově vysokou interpretační kvalitu představených vědeckých poznatků, které ve své syntetické celistvosti výrazně obohatily dosavadní znalosti o prostorech v císařské rezidenci, jejich funkcích a využití v průběhu dvou staletí. Dílo autorského kolektivu pod vedením Herberta Karnera se navíc vyznačuje pečlivou redakční i grafickou úpravou a vydáním na kvalitním křídovém papíře, na němž vynikly také interpretačně důležité detaily vyobrazených hmotných a ikonografických pramenů. Svým vědeckým přínosem se recenzovaná syntéza o císařské rezidenci ve Vídni nesporně stane hojně citovanou standardní prací mezinárodního významu, jež výrazně obohatí knihovny evropských i zámořských badatelek a badatelů o dějinách habsburské dynastie v raném novověku.

Václav Bůžek

Ambrogio TRAVERSARI

Hodoeporicon Ambrogia Traversariho

Překlad Jan Steskal (ed.)

České Budějovice, Veduta 2013, 236 s., ISBN 978-80-86829-88-3.

Křesťanské mnišství se od počátků v Egyptě a ve východní části římské říše ubíralo dvěma stezkami, které nevedly úplně stejným terénem. Existoval jak život poustevnícký, tedy životní styl osamělých asketů, tak mnišství žité v komunitách a zpravidla doprovázené víceméně právními zásadami, které vyrovnávaly individuální rysy a důrazy jednotlivých asketů. Západní monasticismus se od dob svatého Benedikta z Nursie (6. století) a pak od rozšíření jeho mnišské *Řehole* od času Karla Velikého na základě tohoto syntetického textu výrazně nachýlil směrem k cenobitství. Myšlenka dvou možností mnišského života ale i na křesťanském Západě zůstala přítomna – v některých dobách aspoň v literatuře, v životech výrazných asketů. Čas od času povstaly reakce a byly činěny pokusy na dané (tj. „benediktinské“) základně znovu usadit i poustevníctví. Tudy vykročili kamaldulští poustevníci sv. Romualda z Ravenny (950–1027) a sv. Petra Damiani (1007–1072)¹ nebo kartuziáni.

Právě kamaldulští poustevníci, nesoucí jméno podle italského kláštera Camaldoli u Arezza, jsou modelovým příkladem pokusu o skloubení poustevníckého (eremitského) a komunitního životního stylu. Stali se badatelským tématem historika Jana Stejskala, který po životopisu Jana Jeronýma z Prahy² a knize *Řecké dědictví na Západě*³ představil čtenářům český překlad zápisků generálního představeného kamaldulské kongregace z 15. století blahoslaveného Ambrosia Traversaria (Ambrogio Traversari, 1386–1439). Ostatně v obou předchozích knihách byl Traversari nejen zmíněn, ale stal se námětem celých kapitol. Z tohoto hlediska můžeme vydání jeho zápisků v roce 2013 v recenzované knize považovat za zpřístupnění pramenné základny, z níž čerpaly i starší Stejskalovy tituly. Ediční počín je to však pozoruhodný, protože nejde o nějaké velkoryse pojaté teologické dílo, ani o historickou práci evropského významu nebo jiný dobově ceněný žánr, ale o nenápadný text navýsost osobní, až privátní povahy, nepatřící k textům běžně vydávaným a překládaným. V době, kdy se u nás uzavírala bojová fáze husitských nepokojů a klášterní život ležel v podstatě v troskách, cestoval Ambrogio na počátku třicátých let 14. století Itálií od kláštera ke klášteru, konal vizitace komunit mužských i ženských, občas našel společenství vzorná a věrná, někdy musel dávat pokyny k nápravě a jindy řešil výraznější problémy s řeholní disciplínou nebo dokonce skandály. Z let 1431–1434 se o těchto cestách zachovaly Ambrogiovy latinsky psané zápisky, zaznamenávající nejenom tuto „služební“ část cest, ale také četná přátelská setkání učeného autora a v neposlední řadě jeho příznačně humanistický monitoring významnějších knihoven, do kterých se cestou dostal.

Právě proto, že autorem zápisků byl učenec Ambrogiova formátu, jsou zápisky několikanásobně zajímavé. Upozorníme na tři rozměry textu. Je to unikátní pramen pro

1 Stručně Karl Suso FRANK, *Dějiny křesťanského mnišství*, Praha 2003, s. 66n.

2 Jan STEJSKAL, *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, Praha 2004.

3 J. STEJSKAL, *Řecké dědictví na Západě: monasticismus, misie a střední Evropa ve středověku*, České Budějovice 2011.

dějiny kamaldulských poustevníků v Itálii, poskytující vhléd do vyjednávacích taktik a vizitačních strategií představeného, do jeho důrazů ve vedení řádu, a to nejen právní řeči úředních protokolů, ale hlavně z osobního hlediska. Nemůžeme nevnímat, že v zápiscích se také buduje obraz autora samého jako vzorného pečovatele o prospěch řádu – právě touto cestou se dozvíme o autorových monastických ideálech nejvíc. Druhým rozměrem Traversariho zápisů je příspěvek k politické a církevněpolitické historii současné Itálie. Autor, přítel Medicejských, během zaznamenaných let potkává císaře Zikmunda Lucemburského i papeže Evžena IV. (ten musel v roce 1434 uprchnout z Říma do Florencie, s. 202n.), prakticky v každém městě patří k jeho povinnostem setkat se s místními vládci a úředníky, preláty. Třetí rozměr, pro který badatelé *Hodoeporicon* (*Hodiporigum*) – takto, příznačně „řecky“, podle *hodos*, „cesta“, se zápisky nadepisují – dodnes otvírají, je jeho svědectví o dobovém intelektuálním životě: když autor přejde z klášterů a paláců do knihoven, může sloužit jako pěkná ukázka počinání dobového humanisty jeho „hrabání“ (s. 120) v bibliotékách – nechává si přinášet všecko staré a zajímavé a pátrá po něčem, co není v učených kruzích a jemu samotnému známo. Dobrodiní knihtisku ještě nezažil, ale výměna textů v Itálii fungovala za jeho dnů na plné obrátky. Traversari zaznamenal, co kde našel, případně že nic nenašel, co nechal opsat, že text někam převezl nebo poslal a další neocenitelné informace pro sledování *Überlieferungsgeschichte*. Šlo mu hlavně o texty antické, ať klasické nebo křesťanské, a také o texty související s jeho vlastní mnišskou tradicí.

Ačkoliv je Traversariho text „(nejen) v naší historiografii v podstatě neznámý – podobně jako jeho autor“ (s. 9), snaží se jeho překladatel do češtiny oprávněně zdůraznit, že bychom ho neměli opomíjet; může ostatně právě jako neznámý a nezařazený působit jako poměrně neotřelé měřítko k srovnávání poměrů v českých zemích a jinde v Evropě v téže době. Považme, že tento muž překládal v této době *Život svatého Jana Zlatoústého* z pera starověkého historika mnišství Palladia⁴ a že tento text věnoval jak císaři Zikmundovi Lucemburskému (s. 125, 133 a 135n.), tak papeži Evženovi IV. (s. 205). Zprostředkoval i další z pokladů východní křesťanské literatury (sv. Jana Klimaka, sv. Efréma Syrského, sv. Basila Velikého, Dionysia Areopagitu). Nakonec vztah ke křesťanskému Orientu byl pro Traversariho podstatný, jak je zřejmé z angažmá při florentském koncilu. Pro dějiny vzdělanosti není bez významu ani to, že do latiny přeložil životy starověkých filozofů Diogena Laërtia;⁵ ty se pak šířily zanedlouho vynalezeným knihtiskem.

Recenzovanou knihu otvírá předmluva překladatele a komentátora starého textu Jana Stejskala (s. 7–27). V případě autora významného ve své době a na svém místě, ale ze středoevropského hlediska ne zcela centrálního, se pochopitelně zaměřuje na biografický a kulturněhistorický kontext díla. Nenalou pozornost věnuje i textové tradici *Hodoeporika*. Není to tak jednoduché, že by bylo možné se při překladu opřít o vydanou moderní kritickou edici (v roce 2004 byla sice součástí jedné italské disertační práce, ale nebyla publikována; s. 26): překladatel se opíral o starší edici z roku 1912, o níž sám říká, že jsou v ní chyby způsobené kontaminací více rukopisů, a „navazuje na první dosavadní řádné vydání textu v italštině“

⁴ Srov. PALLADIOS, *Poučné příběhy pro komořího Lausa*, Praha 2002.

⁵ Srov. Diogenés LAERTIOS, *Životy, názory a výroky proslulých filozofů*, Pelhřimov²1995.

(s. 24) – překlad pořídil Vittorio Tamburini (1985) – a o základní rukopis díla v latinském znění (s. 25). Jako filolog mohu zalitovat, že opravy edice na základě rukopisu, tedy vlastně pracovní rekonstrukce latinského textu, z které překlad vychází, zůstaly nedostupné – ať jen v myslí překladatelově, nebo na jeho paměťových médiích. Máme tak v češtině opravený a komentovaný překlad textu, který není v originále snadno dostupný – čeština v této situaci nebývá často.

Hlavní část knihy zabírá samotný překlad s komentářem v poznámkách pod čarou (s. 28–213, následuje bibliografie a rejstřík osob i míst). Překlad je plynulý a zkorigovaný, občas narušený nestandardním užíváním zájmen v konstrukcích typu „jsem obdržel od mého otce“ (s. 88). Překladatel se rozhodl, že některá pojmenování explicitněji rozvede, ale zároveň, jako se to dělá v diplomatictějších edicích a méně v překladech, hranatými závorkami označí, co doplnil. V překladu je to ale docela časté a grafická řešení jako „odešel do [kláštera] svatého Benedikta“ působí (i kvůli předložkám *do/ke*) při čtení jako překážka („odešel ke Svatému Benediktu“?). Jindy není jasné, co se v závorce nahrazuje nebo doplňuje: stojí např. ve spojení „přátelství, které mě s [Porcarim] vázalo“ (s. 187) v latině na místě závorky zájmeno, nebo má být i předložka *s* v závorce? Traversari se občas rozhodl některé choulostivější skutečnosti pojmenovat řecky. V překladu je přeloženo všechno a na efekt „zatajení“ se upozorňuje jen poznámkou; tím samozřejmě mizí přímý stylistický účinek vícejazyčnosti. Zajímavá je překladatelova mírně archaizující (nebo romanizující) záliba v adjektivech *florentinský* nebo *camaldoliánský*, přispívající k exkluzivnější stylizaci překladu. Poznámky vhodně identifikují postavy, o nichž se autor zmiňuje, a upozorňují i na některé textové nejasnosti.

Když shromáždíme nejdůležitější témata podle výše načrtnutých rozměrů textu, můžeme vyjít z toho, že na začátku spisu nový generální představený konstatuje úpadek řádu a potřebu reform (s. 30). Výchozím bodem je spor s bývalým, sesazeným generálním představeným řádu, místo kterého nastoupil Traversari (s. 39). Kontrastní zážitky s chvalitebnou i katastrofální disciplínou můžeme občas najít nedaleko od sebe: jen strany dělí líčení vzorné asketky v Pratovecchiu (s. 82) od setkání s kajícím mnichem, který zhřešil (s. 80), a zprávy o opatovi, který v hanbě prchá z kláštera s „jakýmsi chlapcem“ (s. 81). Jak řečeno, některé vizitované komunity Traversariho potěšily, jiné musel povzbuzovat k lepšímu životu. Podle popisu na s. 116 můžeme rekonstruovat autorovu ideální představu o lokaci a přírodní poloze kláštera, smíšenou s kapkou monastického romantismu připomínajícího starověkého svatého Jeronýma. Když jde o co nejvěrnější představu o problémech dobového mnišského světa, nabízí Traversari reálný (protokolárně „stenografovaný“) záznam vypjatého jednání se vzpurným řeholníkem (s. 179).

Důležité téma, i pro překladatele, jak svědčí jeho předchozí knihy, představuje Traversari jako typ spojení humanistických a reformně monastických snah. Scénu v tomto směru symbolickou najdeme na s. 124: recepce textu o řeholním světcí, ze strany Traversariho a přítomného místodržícího, je následována vkládáním části lebky na hlavu místodržícího. Tady, a nejenom tady, se rozbíjejí novodobá (ale vlastně už zase zastaralá) schémata o tom, co je humanistické a jaký je vztah humanismu ke křesťanské tradici,⁶ co je „humanistické“, „renesanční“ nebo „středověké“.

6 Charles L. STINGER, *Humanism and the church fathers: Ambrogio Traversari (1386–1439) and Christian antiquity in the Italian Renaissance*, Albany 1977, s. XI (knihy je zčásti volně přístupné jako e-Kniha Google).

Textové zájmy řeholního představeného se prolínají celou knihou: je to nález listů sv. Antonína v Padově (s. 115), hledání ve dvou knihovnách na jednom místě (s. 123), je to návštěva Petrarkova hrobu v městečku Arquà a modlitba za něj (s. 118). Stejně jako starověkých textů si Traversari cenil nálezu kamaldulských předpisů (s. 127). Pěkně dokumentoval, jak sám přispěl k šíření znalosti Attikova životopisu z pera Cornelia Nepota a dalších textů (s. 171 a 182n.).

Bez zajímavosti nejsou ani běžné cestovatelské zprávy o počasí (sněhová bouře, s. 91). Delší popis je věnován Ravenně (159nn.). Její pozdně antickou nebo raně byzantskou (podle úhlu pohledu) sakrální architekturu líčí Traversari s nadšením autora moderního bedekru – i to je zajímavý bod, jak „historicky“ vnímal v 15. století stavby, které viděl. Příznačné je, že jde právě o Ravennu, kde stál kamaldulský představený na místě jednoho z ohnisek setkávání křesťanského Východu a Západu.

Když jde o překlad český, je třeba zmínit se i o „českých stopách“ v textu. Jednak se tu opět setkáváme s hrdinou první Stejskalovy knihy Janem Jeronýmem z Prahy (s. 30, na s. 197n. je pak zmínka o něm velmi negativní), jednak nám střední Evropu a možná i jeho zcela jiné starosti v českých zemích připomenou scény se zmíněným císařem Zikmundem. Konečně občas v textu zmiňovaný koncil za Alpami je pro české země tak důležitý koncil basilejský.⁷

Ačkoliv jde v přeloženém díle vlastně o záznam velké okružní vizitace, pasáže týkající se důrazů na reformu řádu, dějin vzdělanosti nebo velmi osobní a jímavé partie jako líčení smrti rodného a zároveň řeholního bratra Jeronýma (od s. 144) dělají výsledný dojem mnohem širší. Je to také okno do personálních sítí církevních, politických a vzdělaneckých italských kruhů před polovinou 15. století. Konec vyprávění je dost náhlý: snad má jako poslední velký obraz textu vyznít vyprávění o pobytu papeže Evžena IV. ve Florencii a intenzivních kontaktech s ním. V témže městě pak Ambrosius Traversarius – kamaldulský poustevník, syntetik eremitské i komunitní mnišské cesty a podnětů dobové vzdělanosti – v roce 1439 zemřel. Kromě množství jednotlivostí, které lze v textu vyhledávat, je obraz všednosti zmíněných společenských a duchovních elit asi největším čtenářským ziskem z Traversariho díla.

Ondřej Koupil

7 Na několika málo místech by k možnosti posouzení textu prospělo, kdyby byl snadnější přístup k latinské předloze. Můžeme jenom spekulovat, jestli na místě, kde novic před představeným na uvítání přednáší „modlitbu“ nemělo jít spíš o „řeč“ (*oratio*, s. 116). Širší latinské znění by snad umožnilo porozumět i zmínce o portrétu starověké královny Bereniky, který měl být „odvozený ze zlaté benátské mince“ (s. 121). Nabízený úryvek „imaginem ex aureo nummo Venetiis expressam“ snad dovoluje spíš předpoklad, že nešlo o benátskou minci (vyraženou v Benátkách), ale obraz „vytištěný“ (dřevořez?) v Benátkách podle královniny podoby na starověké zlaté minci; jistotu ale bez kontextu nezískáme. Z dalších drobností hodných opravy zmiňme latinskou literu z, která se na s. 123 vloudila do řeckého slova, instrumentál „beneficiemi a privilegiis“ (s. 132), dvojí podobu jména „Ambrogio“ (v knize najdeme i „Ambroggio“), nejasnou formulaci překladu kolem indexu pozn. 528 na s. 161. Není jasné, zda obrat „děvčátko, které mohlo mít tak dvanáct let“ (s. 161) obsahuje moravismus záměrně. Je možné, že ve slovech „jsem přenocoval v domě jednoho camaldoliánského mnicha, velkorysého pána“ (s. 186) mělo stát „v domě [otce]“ nebo něco podobného? Tyto detaily jsou spíš příspěvky pro případ, že by se s překladem pracovalo edičně dál.

Massimo MAROCCHI – Piervittorio ROSSI (edd.)

Atraverso l'Italia del Rinascimento. Lettere di Alessandro Gonzaga ai marchesi Ludovico e Barbara (1458–1466)

(= Quaderni dell'Accademia 3)

Mantova, Accademia Nazionale Virgiliana di Scienze Lettere e Arti 2014, 315 s.,

ISBN 978-88-90936418.

Mantovská Accademia Nazionale Virgiliana di Scienze Lettere e Arti založená roku 1768 císařovnou Marií Terezií a jejím synem Josefem II. se již od svého vzniku vyznačuje bohatou kulturní a publikační činností, k níž od roku 2013 přibylo rovněž vydávání ediční řady Quaderni dell'Accademia. V rámci této řady vyšel též anotovaný svazek věnovaný korespondenci Alessandra Gonzagy (1427–1466).

Když v roce 1444 zemřel první mantovský markrabě Gianfrancesco Gonzaga, rozdělil své rozsáhlé državy mezi své syny: prvorozeného Ludovica, Carla, Alessandra a Gian Lucida. Alessandro, jemuž připadly z otcova dědictví Castiglione delle Stiviere, Solferino, Medole a další statky ležící v oblasti mezi Mantovou a Gardským jezerem, se sice nemohl těšit podobnému postavení jako jeho nejstarší bratr, nový mantovský markrabě, rozhodně se však nespokojil se životem provinčního šlechtice. Přestože nezanedbával ani správu svěřeného majetku, velkou část svého života strávil na mantovském dvoře v blízkosti bratra Ludovica a jeho manželky Barbory Braniborské, s nimiž jej pojilo velice vřelé pouto. Doklady tohoto přátelství nalezneme i v korespondenci, kterou jim Alessandro odeslal v letech 1458–1466. Jedná se o téměř padesát dopisů, jejichž originály jsou uloženy ve fondu Archivio Gonzaga státního archivu v Mantově (Archivio di Stato di Mantova).

Zásluhou editorů, Massima Marocchiho – v dnešní době asi největšího znalce historie rodu, z něhož pocházel i sv. Alois – a Piervittoria Rossiho, se tyto listy nyní dostávají do rukou čtenářů. Editované dopisy, sepsané v italském jazyce byly transkribovány a zpřístupněny *in extenso*. Edici doprovází podrobná ediční poznámka, seznam dopisů, glosář a osobní i místní rejstřík. Součástí anotované publikace je rovněž obsáhlá úvodní studie, v níž se oba autoři snažili přiblížit bohatou výpověď editovaného pramene. Období, které zachycují Alessandrové dopisy Ludovikovi a Barboře Braniborské, je sice poměrně krátké, pro Mantovu se však jednalo o léta nabitá událostmi. Nejvýznamnější z nich přinesl rok 1459, kdy papež Pius II. svolal do Vergiliova rodiště koncil, který měl připravit podmínky pro vyhlášení svaté války proti Turkům. Přestože koncil skončil neslavně, Mantova se díky němu stala alespoň na čas centrem evropského dění, což výrazným způsobem vyzdvihlo prestiž gonzagovského rodu.

Úcta, již si Gonzagové v této době vydobyli, se odráží i na stránkách Alessandrových listů. Alessandrové se dostává vřelého přijetí nejen na dvoře stárnoucího Cosima Medicejského ve Florencii, nýbrž také během jeho dalších cest po Apeninském poloostrově. Z jeho pobytu v Benátkách, kam se vydal v doprovodu kardinála Prospera Colonna, se dochovaly jen kusé informace. Mnohem lépe je v korespondenci zachycena doba, již strávil v lázních Petriolo nedaleko Sieny a hlavně v Římě, kam se v roce 1462 vypravil spolu se svým synovcem a druhorozeným synem Ludovica Gonzagy Franceskem, jenž byl při této

příležitosti jmenován kardinálem. Na papežském dvoře se Alessandro Gonzaga tehdy setkal také s poselstvem, které do Věčného města vyslal český král Jiří z Poděbrad. Vyslanci vedení Zdeňkem Kostkou z Postupic se měli pokusit urovnat vztahy mezi katolickou církví a husity a dojednat u papeže potvrzení basilejských kompaktát. Alessandro Gonzaga ve svých listech zachytil například přítomnost českého poselstva na zmiňované slavnosti uskutečněné u příležitosti předávání kardinálského purpuru Franceskovi Gonzagovi, všímal si oděvů, ve kterých se představili papeži, i výrazů jejich tváří. Bezesporu nejzajímavější je z pohledu českého čtenáře dopis z 1. dubna 1462, ve kterém Gonzaga vylíčil průběh závěrečné audience, které se Poděbradovým diplomatům dostalo posledního dne měsíce března, kdy Pius II. za přítomnosti papežské konzistoře formuloval odpověď českému králi. Gonzaga byl přítomen nejen zasedání konzistoře, nýbrž též jednáním, která následovala v jedné z komnat papežského paláce (Stanza del Pappagallo). Neunikly mu proto ani takové detaily jako to, že se vyslanci českého krále nejprve na znamení úcty vrhli papeži k nohám, následně jej však neodbytně žádali o písemnou odpověď na požadavky Jiřího z Poděbrad.

Vedle jednání Poděbradových vyslanců s papežem se v edici odrážejí i politické události, které se týkaly Apeninského poloostrova či širších evropských dějin. Alessandro Gonzaga se zmiňuje například o válce o nástupnictví v Neapoli mezi příslušníky aragonského rodu a Anjouovci, jeho listy zachycují řadu cenných informací týkajících se dvorského ceremoniálu, společenských vztahů, nebo třeba každodenního života na cestách. Samostatnou kapitolu pak tvoří reflexe osobnosti samotného Alessandra Gonzagy a dalších osob, mezi nimiž vyniká Alessandrova švagrová Barbora Braniborská.

Publikace připravená Massimem Marocchim a Piervittoriem Rossim snese veškerá měřítkla kladená na moderní vědecké edice. Díky pečlivé práci editorů se do rukou čtenářů dostává pramen, který je třeba vnímat nejen jako významný zdroj informací o dějinách Mantovy a gonzagovského rodu, nýbrž jako důležitý příspěvek k dějinám obecným. Svědectví, jež nabízí o přítomnosti českého poselstva v Římě roku 1462, je toho dokladem.

Pavel Marek

Marie BUŇATOVÁ

Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1691
Kiel, Solivagus-Verlag 2011, 341 s., ISBN 978-3-9812101-6-3.

Marie BUŇATOVÁ

Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a střeoevropské trhy
Praha, Mishkezy 2013, 350 s., ISBN 978-80-87886-01-4.

Pražská židovská komunita provází od počátku dějin města jeho vývoj. Ani ve středověku a tím méně v raném novověku bychom ji nemohli považovat za pouhý „ornament“, drobný doplněk na okraji křesťanské většinové populace pražské aglomerace. Na to byla příliš početná, bohatá, vlivná a mezinárodně proslulá. A přece je tak – snad jako jakási významná, ale přece jen

marginální „poznámka pod čarou“ – pojmána ve většině dosavadní historické (nejudaistické) literatury, zaměřené na celek dějin Prahy. Specializované práce, soustředěné na fascinující svět Židovského Města, pak pražskou židovskou komunitu vytrhávají z kontextu jaksi z druhé strany. Jako by zdi, oddělující ghetto od ulic křesťanské Prahy, dodnes rozdělovaly její historiografii a tradičních devět bran, jimiž proudil život, zboží i peníze oběma směry, nestačilo pro širokou a vyváženou kontextualizaci tohoto segmentu dějin jednoho z nejvýznamnějších velkoměst tehdejší (snad nejen střední) Evropy. Dávno je při tom znám (ovšem jen zřídka konzultován) závažný a rozsáhlý pramen, který obsahuje záznamy o obchodních vztazích obou pražských populací od závěru 16. až přes polovinu 19. století; roku 1577 byly patrně na příkaz královské komory založeny knihy židovské bílé, evidující finančně obchodní kontrakty a pohledávky mezi pražskými židy a křesťany. Celkem 93 svazků této řady je pozoruhodně kompletně dochováno a bezpečně uloženo v Archivu hlavního města Prahy.

Marie Buňatová učinila svojí vídeňskou disertací významný krok na cestě k integraci historického příběhu raně novověké židovské Prahy do jejího celku. Zaměřila se primárně na rozbor Liber Albus Judeorum 1577–1601.¹ Návazně, s oporou v dalším bohatém pramenném materiálu z Archivu hlavního města Prahy, Národního archivu Praha a Hofkammerarchivu Wien zapracovala výsledky této analýzy do širšího kontextu českého vývoje od roku 1497 (navrácení židů do plné pravomoci královské komory) až po počátek třicetileté války. Autorka vyšla od definice právního, ekonomického a finančního postavení pražské židovské obce v rámci české raně novověké společnosti, soustředila se na problematiku vztahů židovské komunity k většinovému křesťanskému obyvatelstvu a pokusila se určit roli a podíl židů na hospodářském vývoji Prahy v desetiletích kolem přelomu 16. a 17. století. V centru pozornosti přitom stála spolupráce židů a křesťanů při finančních transakcích, resp. samy důvody této spolupráce. S tím souvisely i otázky po reálné výši židovských a křesťanských kreditů a po zájmu o židovský kredit v křesťanském prostředí.

Buňatová rozdělila knihu do osmi částí, doplněných o soupis pramenů a literatury, přílohu se soupisem zkratk a tabulek, resp. se smíšeným rejstříkem a segmentem Jüttnerova plánu Prahy pro Židovské Město. Po obsáhlém úvodu následuje kapitola o právním postavení židů v zemích Koruny české, další kapitola sleduje pravidelné i mimořádné daňové povinnosti židů od konce 15. do počátku 17. století. Exemplárně pro rok 1596 autorka určila objem daní, zaplacených z Židovského Města na 27,5 % sumy, odvedené celou pražskou aglomerací. Židé přitom představovali jen 11–13 % jejího obyvatelstva. Podíl pražských židů na úhrnu celkové zemské berně pak pro léta 1616–1620 Buňatová klade na úroveň 2,14 %. K tomu je nutno přičíst mimořádné daně, poplatky a nepřímé daně, které tekly do staroměstské pokladny.

Jádro práce představuje rozsáhlá systematická kapitola o kreditních obchodech pražských židů (s. 98–170, zde analýza informací z „knihy židovské bílé“ z let 1577–1601 na s. 137–146). Autorka téma opět uchopila pro celou zkoumanou dobu a s ohledem na výši zúročení a zejména s důrazem na významný a trvale velmi problematický aspekt

1 Jako první sonda do tohoto pramene vyšla studie: Marie BUŇATOVÁ, *Kreditwesen und Handel der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1601*, Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit 10/2, 2010, s. 6–19.

(opakovaně zakazovaného, resp. omezeného) zajištění úvěrů sledovala nejen židovské – bezúročné (!) – úvěry císaři, ale především židovské úvěrové obchody se šlechtou i měšťany. Zvláště zajímavý a nové pole bádání otevírající je její výklad o podílu židů na křesťanských úvěrových operacích, resp. křesťanů na vysoce riskantních (přísně zakázaných) židovských spekulativních obchodech a o roli židů jako zprostředkovatelů úvěru. Nezapomněla dokonce ani na výjimečné případy, kdy se židovští finančníci dostali do role dlužníků.

Za zcela novou kapitolu dějin židovské Prahy je možno považovat – bohužel v textu knihy roztroušené a jen v závěrečném shrnutí stručně sumarizované (s. 290) – informace o významném podílu žen (včetně manželek rabinů) v kreditním podnikání i ostatním obchodu s židy i křesťany. Buňatová připomíná, že v tomto ohledu se ostatně pražské židovky nelišily od křesťanských měšek.²

Další centrální kapitola je zaměřena na židovský dálkový i lokální pražský obchod zbožím, a to zejména v druhé polovině 16. století. Autorka své téma široce založila do dobových evropských obchodních a dopravních kontextů a konkrétně, byť i velmi stručně (s. 200–214), sledovala pražské židovské obchodníky v Krakově, Lublinu, Lvově, Vratislavi, Frankfurtu nad Mohanem, na rakouských a italských trzích. K tomu se váže problematika cel a ovšem i obchodovaného sortimentu (s. 226–250).

Šestá kapitola se soustředila na řemesla, provozovaná pražskými židy přímo v Praze. V první polovině 16. století byla činnost židovských obchodníků drasticky omezována jak zákazem prodeje na pražských trzích, tak zákazem podomního obchodu i provozování některých branží. Po uvolnění těchto omezení v 60. letech židovští kupci, nesvazovaní cechovními regulemi a propojující dálkový i místní obchod, ovládli řadu sortimentů, zejména kožišnictví a výrobků z kůží. Plné parity s křesťanskými konkurenty dosáhli pak pražští židé ve významných oborech na základě privilegií Ferdinanda III. z let 1623 a 1627.

Alespoň na okraj uvedme ještě zajímavé informace o čilém obchodu pražských židovských knihtiskařů mezi Vídní, Prahou a Krakovem.³ Buňatová však alespoň letmo zmiňuje třeba i lékaře a hudebníky. Sedmá kapitola byla věnována hospodářské elitě pražské židovské komunity. Autorka se tu pokusila o stručnou prosopografii deseti nejvýznamnějších, namnoze vzájemně spřízněných osobností, resp. jejich rodin. Za připomínku stojí, že tento okruh se významně rozšířil o bohaté italské přistěhovalce v 80. a 90. letech, tedy v nejlepších pražských rezidenčních desetiletích Rudolfa II.

Klíčovým, v bohatém spektru témat doloženým zjištěním knihy je dlouhodobé intenzivní podnikatelské propojení, resp. praktická a produktivní koexistence židovských a křesťanských obchodníků a řemeslníků. To v nejmenším nevylučovalo konflikty, pomluvy, udání a jiné křesťanské snahy o eliminaci židovské konkurence, která se ostatně často

2 Autorka již tomuto zajímavému tématu věnovala na základě shromážděného bohatého materiálu v soustavnější studii: *Die Handelsaktivitäten jüdischer Frauen in Prag und ihre soziale und rechtliche Stellung an der Wende des 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Martha KEIL (ed.), *Besitz, Geschäft und Frauenrechte: jüdische und christliche Frauen in Dalmatien und Prag 1300–1600*, Kiel 2011, s. 157–185.

3 Pro řadu kontextů by bylo výhodné komparovat s příspěvky Lenky Veselé a Alexandra Putíka in: Olga SIXTOVÁ (ed.), *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, Praha 2012, který ovšem vyšel – i pro druhou knihu M. Buňatové – příliš pozdě.

pohybovala na hranici nebo i daleko za hranici legality (ovšem křesťanské báje o gigantických objemech mincí a stříbra, spekulativně vyvezeného židy z Čech, odkazuje Buňatová do reálných mezí). Přesto znamená tato práce navrácení pražské židovské komunity z jisté „separace“, pojímané historiky jen jako kuriosum na okraji „těch skutečných“ dějin Prahy, historiky židovských dějin vyčleněné takřka úplně mimo kontext dějin většinové společnosti, přímo do centra historického dění. Vtírá se přirovnání s česko-německými vztahy, které pro 19. a 20. století Jan Křen v dnes již klasické práci označil za „konfliktní společenství“.⁴

Druhá, česky vydaná kniha Marie Buňatové není ani překladem ani pouhou adaptací starší práce. Autorka samozřejmě vyšla ze svého dosavadního výzkumu, podstatně však rozšířila pramennou základnu a především změnila úhel pozornosti a těžiště tázání: Provedla totiž podstatné pramenné rešerše v městském archivu v Lipsku, ve státním archivu ve Vratislavi a zejména v Národním archivu v Krakově, resp. také (s ohledem na válečné zničení většiny materiálu alespoň sondou) v Archivu písemností ze starší doby (AGAD) ve Varšavě. To vše bylo nutné, protože Buňatová zde opustila pole dominantně židovských dějin a do centra knihy posunula předbělohorský, co do víry nedělený pražský dálkový obchod období 1526–1618 jako celek, resp. jeho začlenění do sítě středo- a východoevropských ekonomických vazeb.

Kniha začíná koncepčním úvodem, po němž následuje krátká kapitola s charakteristikou předbělohorské Prahy. V následující pasáži „Právní prostředí pro obchod v raně novověké Praze“ autorka analyzovala královské, městské i cechovní normy, které upravovaly obchod v Praze, a sledovala reálnou míru jejich aplikace. Třetí kapitola se z nadhledu dívá na celý evropský dálkový obchod v 16. století a komentuje vlivy, které vedly k proměnám jeho zažitých tras a struktur. Autorka tu vyzvedá klíčovou roli Lipska a Lince jako pro Čechy nejvýznamnějších zahraničních center.⁵

Jádro knihy pak leží ve třech kapitolách (s. 150–237), které sledují obchod Prahy se Slezskem (Vratislav), Polsko-litevskou unií, tedy obecně se severovýchodním sousedem českého státu s výjimkou Krakova, jemuž je věnována samostatná kapitola. Právě obecná „polská“ kapitola významně navazuje na starší autorčino bádání a tematizuje intenzivní vztahy pražských a polských židovských obchodníků. Poněkud zvláštní je odtržení tématu Kaziměře od Krakova, ale autorce zřejmě jde o porovnání významu kolonie židovských obchodníků, pocházejících z Prahy či šíře z Čech, usedlých v Kaziměři a Poznani, alespoň v náznaku i v Lublinu a Lvově. Krakov je pro Buňatovou nadto unikátní tím, že se pro něj pro dobu od roku 1589 dochovala intaktní řada celních rejstříků, které autorka obsahově analyzovala. Široký záběr do pramenů měst „středovýchodní“ Evropy jí pak umožnil vykreslit také tranzitní meziobchod této oblasti, jehož jedna z větví běžela i přes Prahu. Přímý obchod Praha–Vratislav oproti tomu zdaleka neměl onen význam, jaký je mu tradičně připisován.⁶

4 Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

5 K Linci srovná práce Zdeňka Šimečka ke knižnímu obchodu a zejména studii: Václav BŮŽEK, *Die Linzer Märkte und die Kultur am Hof der letzten Rosenberger*, *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz* 1989/1990, s. 11–44.

6 Na to ostatně upozornila již před časem Olga FEJTOVÁ, *Praha–Vratislav, vzájemné vztahy v období raného novověku*, *ČČH* 106, 2008, s. 54–79.

Poslední kapitola knihy je věnována „obchodní praxi“, tedy otázkám financování obchodu, inovacím ve finančních vztazích, formám bezhotovostních transakcí, organizaci prodeje, informacím a jejich oběhu i otázkám dopravy a jejích proměn ve sledované době. I zde tematizuje Buňatová obchodní společnosti pražských křesťanských i židovských obchodníků. Po stručném, ale obsažném závěru následují přílohy s resumé, seznamem zkratk, tabulek, přepočty vah a měn, slovníčkem některých pojmů, dále soupis pramenů a výběrově literatury a – bohužel také výběrový – rejstřík.

Z autorčiných závěrů je třeba zdůraznit především důkladně ověřené zjištění, že obchodu s popsanou oblastí zcela dominovali židovští obchodníci. Právě oni realizovali vývoz českého sukna, plátna a textilních výrobků včetně klobouků a čepic. Z ostatních artiklů stojí za uvedení zejména export nožů. Do Prahy naopak z východu, zejména z Krakova, putovaly kůže a kožišiny, dále tranzitní zboží středomořského, tureckého nebo asijského původu a dále importy, které do Krakova přicházely po Visle z Gdaňska. „Praha předbělohorského období tak představovala ekonomické a obchodní středisko, které sice nebylo velkoobchodní křižovatkou celoevropského významu, ani sídlem bankovního kapitálu, avšak svou, ve střední Evropě bezkonkurenční velikostí a rezidenční, politickou i kulturní funkcí byla předurčena k roli největšího obchodně tržního, redistribučního a spotřebního centra středoevropského regionu. (...) Pražští kupci operovali prakticky na všech mezinárodních tržistištích a ve veletržních centrech širší střední Evropy, a sami či ve spojení se svými zahraničními faktory zajišťovali zásobování a uspokojovali poptávku této rezidenční metropole.“ (s. 295). To je podstatný závěr cenné práce, i když pro jeho ověření nebo doplnění bude v budoucnu nutno podobně důkladně zpracovat také materiál linecký, norimberský a augšpurský. A možná bude též užitečné, aby se někdo podobně důkladně jako Buňatová podíval i na prameny italské provenience.

Zatím však máme v rukou knihu, resp. dvojici monografií, které podstatně mění obraz jak předbělohorské Prahy, tak jejích mezinárodních vztahů. Židovská komunita je tu s prospěchem pro pochopení dobové reality platně integrována do „velkých dějin“, do příběhu křesťanské společnosti. To otevírá cestu k novým pohledům i na řadu dalších aspektů židovských i křesťanských dějin Prahy, Čech i střední Evropy.

Jiří Pešek

Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA – Pavel KOBLASA

Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)

Praha, Státní oblastní archiv v Praze 2014, 1047 s., ISBN 978-80-86781-24-2.

Zkušeni autoři, kteří již od poloviny devadesátých let odborně zpracovávají a zpřístupňují erbovní listiny a jejich vidimáty a opisy z různých institucí,¹ zaměřili v recenzované publikaci

1 Michal FIALA – Jakub HRDLIČKA – Jan ŽUPANIČ, *Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia studentské legie roku 1648. Edice*, Praha 1997, 506 s. – 200 listin; Michal FIALA – Tomáš KREJČÍK, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*, Praha 2001,

pozornost na bohemikální nobilitační akta ze Šlechtického archivu ve Vídni, erbovní listiny Národního archivu a Státního oblastního archivu v Praze. Základní kritérium výběru listin do soupisu byla jako v předchozích dílech přítomnost znaku, tedy jeho vyobrazení nebo popis v textu listiny (konceptu, opisu).

Již v předchozích publikacích těchto autorů se součástí edic erbovních listin kromě úvodu stala i odborná pojednání o dané problematice. Např. v roce 2001 to byla stať o erbovních listinách od Tomáše Krejčíka,² v roce 2011 její pokračování shrnující nové poznatky o vývoji nobilitací a erbovních listin.³ Vhodně se zde spojuje historicko-analytická složka se složkou zprostředkující prameny na nadstandartní úrovni (kromě záhlavního regestu i náhradní regist s opisem podstatné části listiny týkající se erbu). Je tomu tak i v této publikaci, kterou v úvodu představuje Jan Županič.

První dvě kapitoly jsou zaměřené na historii Šlechtického archivu (dále ŠA) ve Vídni (1828–1918) a genezi jeho fondů. Archiv obsahoval nobilitační spisy, konfirmace šlechtictví, erbů, predikátů, erbovní listiny, doklady k erbovnímu strýcovství, renobilitační akta, palatináty, inkoláty, povolení k fideikomisům, ale také akta k povyšování obcí na městysy, případně města, erbovní listiny pro města, nebo potvrzení používání již existujícího znaku a také erbovní listiny pro církevní hodnostáře. Při archivní rozluce v letech 1920–1923 došlo k delimitaci bohemikálních akt do Československa, ale při výběru archiválií se nepostupovalo důsledně. Některé části zůstaly ve Vídni a situaci následně zkomplikovalo i opětovné stěhování spisů do Vídně za nacistické okupace a jejich návrat v letech 1946–1949. Současný stav bohemikální části, která dnes tvoří v Národním archivu fond Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv Vídeň, popisuje Pavel Koblasa, strukturu vídeňského fondu (Österreichisches Staatsarchiv – Allgemeines Verwaltungsarchiv – Adelsarchiv) charakterizuje Jan Županič. Soustavné zpracování obou fondů a jejich virtuální zkompletování se ukázalo jako jediná možná cesta pro získání komplexního obrazu nobilitačních procesů od poloviny 19. století do roku 1918. Edice listin i okruhy témat dalších odborných kapitol byly rozděleny podle příjemců privilegií (šlechta, resp. budoucí šlechta, obce, církevní hodnostáři).

Obecně se procesem nobilitace zabýval Jan Županič, jenž přehledně shrnul dosavadní poznatky a doplnil je o analýzu výnosu c. k. ministerstva vnitra z roku 1860 regulujícího mj. poplatky za zhotovení listin pro různé šlechtické stupně. Rody, jichž se týkají editované koncepty nobilitačních a erbovních listin v ŠA, se dočkaly zpracování formou medailonů. V nich jsou krátce popsány dějiny rodů a postup jejich žádostí o povýšení do šlechtického stavu nebo o obnovení šlechtictví atp. Celkem je zpracováno 136 rodů, ve většině případů

486 s. – 144 listin; Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA, *Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, Praha 2001, 320 s. + 1 CD-ROM – 145 listin; Michal FIALA – Jakub HRDLIČKA – Tomáš KREJČÍK – Jiří BRŇOVJÁK, *Litterae armorum. Erbovní listiny Národního archivu v Praze*, Ostrava 2011, 134 s. + 1 CD-ROM – elektronická edice – 199 listin.

- 2 T. KREJČÍK, *Erbovní listiny jako specifický druh pramene*, in: M. Fiala – T. Krejčík, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*, s. 7–38.
- 3 TÝŽ, *Nové poznatky k vývoji erbovních a nobilitačních listin*, in: M. Fiala – J. Hrdlička – T. Krejčík – J. Brňovjác, *Litterae armorum*, s. 11–72.

se jedná o renobilitace, tedy potvrzení a obnovu šlechtického titulu. Zachyceny jsou však i mimořádné kauzy, např. akta k procesu, pokud někdo užíval titul neoprávněně (s. 130 Bassevi z Treyenberka), nebo rezignace šlechtyce na jméno a přijetí jiného jména (s. 139 proměna Dobrženských z Dobrženicz na Kottulinské z Kottulina). J. Županič tak na jednotlivých případech dokládá různé způsoby přístupu k získání šlechtického stavu ve druhé polovině 19. a začátkem 20. století. Nevýhodou je, že u medailonů chybí čísla editovaných listin vztahujících se k rodu, takže jejich dohledání v edici, která má několik částí, není úplně jednoduché.

V souvislosti se zmíněnými obnovami šlechtického stavu podává J. Županič v další stati podrobné vysvětlení tzv. renobilitačních kauz, které proběhly v Praze s falšovatelí „šlechtického“ původu. Přetištění starších statí dalších autorů (Robert Radim Novotný, Stanislav Mikule, Václav Horčíčka, Jiří J. K. Nebeský, Jan Županič) umožnilo dotvoření obrazu zevrubnější analýzou konkrétních případů. Variabilita kauz a jejich propojení osobami padělatelů „šlechtické“ minulosti a genealogických agentů (Antonín Petr Schlechta, Antonín Růžek, a zejména Josef Mejtský a Jan Vašák) ukazují názorně, o jak rozsáhlý a složitý sociálně-hierarchický fenomén se na přelomu století jednalo.

Erbovními listinami pro lokality se zabýval T. Krejčík. Shrnuje jejich vývoj, přinesl základní typologii a v závěru se věnoval erbovním miniaturám z listin editovaných v této publikaci. P. Koblasa na základě analýzy dokumentů dochovaných v ŠA popsal proces povyšování obce na městys, příp. město a doložil ho na konkrétních případech – „úspěšného“ města Chodov (okres Karlovy Vary) a „neúspěšné“ obce Pohoří na Šumavě (okres Český Krumlov). Edice 102 listin ze spisů v ŠA týkajících se povyšování lokalit a udělování znaku je řazená abecedně podle názvu lokality, nejstarší je z roku 1579 (opis listiny pro Opavu z roku 1895), nejmladší ze 17. září 1918 pro Dolní Poustevnu. Ke škodě publikace nebylo v odborných statích přihlédnuto k editovaným listinám pro církevní hodnostáře.

Edice erbovních listin Národního archivu (199 kusů) a Státního oblastního archivu v Praze (69 kusů), stejně jako dodatky k erbovním listinám z Archivu hlavního města Prahy (11 kusů) a Archivu Národního muzea (12 kusů), je publikována bez úvodní kapitoly. Pro část týkající se Národního archivu již byla studie uveřejněna v knižní části elektronické edice v roce 2011, rovněž poslední dva soubory dodatků mají svůj úvod v předchozích edicích. Představení by si však zasloužily listiny ze Státního oblastního archivu v Praze a státních okresních archivů, kde již typologie fondů napovídá, že se jedná zejména o erbovní privilegia z archivů měst, rodových archivů (zejména velký soubor valdštejnských privilegií z Rodinného archivu Valdštejnů, Mnichovo Hradiště) a archivů velkostatků. Analýzu miniatur z listin zahrnul do své kapitoly T. Krejčík. Privilegia jsou v těchto souborech řazena chronologicky.

Edice všech dokumentů je číslována průběžně, jednotlivé položky obsahují záhlavní i náhradní regist, důležitý je popis znaku excerpovaný z listiny i popis erbovní miniatury s upozorněním na eventuelní vzájemné odchylky. Číslo listiny odpovídá číslu miniatury v obrazové příloze.

Pomocný a vyhledávací aparát obsahuje bohatý soupis pramenů a literatury a dále jmenný, místní a věcný rejstřík vztahující se pouze na edici listin s uvedením čísla edičního

záznamu. To by postačovalo tehdy, když by edici předcházela pouze krátká úvodní stať, jak tomu bylo v dřívějších svazcích. V tomto případě, kdy textová část čítá přes 260 stran, je už potřebný alespoň jmenný a místní rejstřík. Chybějící rejstřík heraldický (neobsahuje ho ani předchozí publikace) je možné výhodně nahradit digitální verzí edice s plnotextovými vyhledávacími, jak k tomu již došlo u listin z Archivu hlavního města Prahy, Archivu národního muzea i Národního archivu. Věříme, že zanedlouho se stejné pozornosti dostane i listinám z této publikace. Souborné vydání všech výše uvedených edic v softwaru, který bude po delší dobu odolávat změnám operačních systémů, by jistě přivítali všichni badatelé.

Martina Hrdinová

Die Habsburgermonarchie 1848–1918

Bd. IX/1, Soziale Strukturen. Von der Feudal-Agrarischen zur Bürgerlich-industriellen Gesellschaft

Hrsg. von Helmut RUMPLER und Peter URBANITSCH

Teilband 1/1: ***Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution***

Teilband 1/2: ***Von der Stände- zur Klassengesellschaft***

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (VÖAW) 2010, XXIV+1822 s., ISBN 978-3-7001-6892-8.

Bd IX/2, Soziale Strukturen. Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial- und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910

Hrsg. von Helmut RUMPLER und Martin SEGER

Wien, VÖAW 2010, 362 s. s 96 mapami, ISBN 978-3-7001-6721-1.

Více než jednu vědeckou generaci vycházejí monumentální dějiny Habsburské monarchie 1848–1918, které nejdříve vydával Adam Wandruschka, poté Helmut Rumpler s Peterem Urbanitschem. Jedná se obdivuhodné dílo již z toho prostého důvodu, že tři zmínění rakouští historici udrželi v pravidelném chodu náročný akademický projekt základního výzkumu, jehož význam a ani výsledek nemohl koncem šedesátých let 20. století nikdo z nich dohlédnout. První svazek vyšel v roce 1973 a představuje nádherný pomník dnes již opuštěné kliemetrii jako všespasitelné metodě výzkumu hospodářských dějin. K dokončení celého projektu zbývá vydat (již jen) dva závěrečné svazky: *První světovou válku* a *Kulturu a společnost*. K první světové válce už vyšly statistiky obětí.

Poslední v úplnosti vydané svazky tohoto projektu se věnují sociálním dějinám, respektive sociálním strukturám, životním světům, spolkové činnosti, veřejnému mínění a řešení sociální otázky. Jsou tak pomyslným vrcholem celého díla. Sociální dějiny – a nikoliv například zahraniční politika, diplomacie či mapování vývoje represivních složek státu – tvoří korunu a osu projektu. V rámci historiografického provozu jsou totiž metodicky a metodologicky nejnáročnějším, nejkritičtějším úkolem. Představují jakýsi středobod, kam se sbíhá velmi rozmanitý výzkum, kde mají být zřejmé koncepční postoje a kde se mohou odkrývat světonázorové představy historika – autora. Proto všichni do projektu nezainteresovaní historici po léta sledovali s jistým napětím, jak se rakouští kolegové právě s takovýmto svízelným

úkolem vyrovnají. I do naší historické obce pronikaly zprávy o častých metamorfózách autorského kolektivu a o interních koncepčních diskusích.

Předložený výsledek je nejen pro mne celkem překvapivý. Zcela na začátku musím konstatovat, že autoři se teoretickými úvahami o způsobu uchopení matérie sociálních dějin příliš netrápili, respektive nenechali se dopředu uvázat k zpracování jednotným, pro všechny autory závazným konceptem sociálních dějin. Nicméně toto tvrzení potřebuje korekci: vydavatelé a autoři jednotlivých textů nejednali bezkonceptně. Za svůj hlavní úkol si zvolili – jak už název těchto svazků vypovídá – analýzu zcela ideologicky a konceptně neutrálních sociálních struktur. V předmluvě k Sociálním strukturám dokonce ústy Helmuta Rumpdera oznámili, že nebudou příliš teoretizovat, neboť se domnívají, že základem sociálních dějin jsou především tzv. tvrdá data. Proto také jako první svazek těchto Sociálních struktur vyšel Rumpderův a Segerův třetí díl, který je naplněný statistickými daty ze sčítání obyvatelstva z roku 1910 (tento rok je možno považovat za vrchol a zároveň počátek zániku říše).

Z jednotně konceptně závazných sociálních dějin museli editoři ustoupit i z stejného důvodu, že společná či celistvá supraetnická habsburská či rakouská společnost nikdy – jak ostatně už před léty tvrdil i Otto Urban – nevznikla, a tudíž se nevyskytuje ani ve statistikách. Na území habsburské monarchie žilo více společností, společným jim byly právě pouze sociální struktury, pracovní a životní světy a možná i mentalita, o které však v tomto díle nepadne ani slovo. Mentalita je zde částečně nahrazena jiným termínem, totiž tzv. referenčním rámcem (viz text Hanse Petera Hye). Habsburskou monarchii tak navenek představovaly minimálně od roku 1867 (vznik dualismu) dva státy a dvě státní společnosti a několik společenství „druhého řádu“. Jak bývalo obvyklé v předchozích svazcích, jsou i zde nejdříve představeny dvě hlavní státotvorné společnosti (rakouská a maďarská) a teprve pak přijdou na řadu ony společnosti druhého řádu (například česká, polská, slovinská) a nakonec společnosti úplně „jiného řádu“, tedy společnosti bez státoprávní a národní tradice vázané k pevnému území, což zde představuje společnost v Sedmíhradsku, Dalmácii, Bukovině, Bosně, Hercegovině či v Banátu.

Opakujme tedy, že první charakteristikou díla je (překvapivě) neexistence jednotné koncepce sociálních dějin, pokud ovšem za klasický koncept sociálních dějin lze považovat dějiny sociálních struktur, procesů a jednání, tříd, vrstev či skupin a také dějiny hnutí a konfliktů. Výsledkem tohoto přístupu je skutečnost, že se zde o sociálních konfliktech příliš nepíše a místo nich přicházejí ke slovu diskuse a diskurzy, například o sociální otázce (Werner Drobesch). Sociální dějiny jsou zde nakonec redukovány na vylíčení rámcových podmínek kardinální proměny různých společností žijících na území habsburské monarchie v období (první i druhé) průmyslové revoluce. Jádro těchto změn nakonec nepředstavují ani sociální proměny jednotlivých společností, ale spíše jen jejich sociálních struktur, pracovních světů a životních prostorů. K tomu jsou pak rámcově naskicovány vnější podmínky průmyslové revoluce, vztah užití průmyslových technologií a sociální proměny, vliv alfabetizace a scholarizace na proměnu pracovního trhu.

Druhou obecnou charakteristikou tohoto dílu může být banální zjištění, že svazky věnované sociálním strukturám jsou optimisticky laděny a tudíž nevykazují badatelský pesimismus. Autoři se pokoušejí především o hodnotově neutrální systematizaci bohaté

strukturovaného vývoje, který měl za následek zajímavé civilizační výsledky. Optimismus díla vyplývá automaticky i z toho, že se zde příliš nediskutuje (a tudíž se nepochybuje ani o metodě a ani o vnitřním uspořádání díla). Podstatná je dále skutečnost, že nepadne ani slovo – dříve skoro povinné – o marném dohánění západních společností, vyjádřené nejčastěji konceptualizací protikladu periferie versus centrum (Nathan Gross, Ivan T. Bérénd, György Ránki, Péter Hanák). A když už se tak náznakem stane, pak jen s poukazem na to, že tomu ani jinak být nemohlo. Takže za třetí lze konstatovat, že (konečně) byl opuštěn výklad dějin středovýchodní Evropy jako periferie Evropy, či společností, které marně doháněly Západ, a byl zde ustaven autonomní model přijímání civilizačních změn, charakteristický pro tento prostor.

Centrální bod výkladu představuje ovšem populační revoluce, která měla v různých částech říše zcela odlišný průběh: jinak se projevila při utváření průmyslových center a jinak se odrazila v proměnách při oslabování či utužování rodinných svazků a na průběhu migračních vln. Na celém území monarchie nicméně platilo, že míra industrializace a urbanizace byla velmi závislá na místním podnikatelském prostředí a na výstavbě železniční či silniční sítě. Druhý centrální tematický bod výkladu představuje analýza životních a pracovních světů. To při nacionální pestrosti osídlení monarchie znamenalo vygenerovat osm základních sídelních a výrobních typů, které by se vyznačovaly shodným sociálním zařazením (pozicemi), životním způsobem, mírou urbanizace a způsobem získávání obživy. K představení životního stylu všech vrstev obyvatelstva říše od agrárního prostředí přes městskou maloburžoazii, buržoazii, šlechtu až po zaměstnanecké vrstvy je užito velmi variabilních metod analýzy i výkladu. Tyto partie bohatě čerpají z třicetileté výzkumné aktivity z oblasti tzv. Bürgertumforschung, kterou iniciovali především Hannes Stekl a Peter Urbanitsch.

Po charakteristice jednotlivých velkých sociálních struktur (tříd), z nichž největší prostor je kupodivu věnován šlechtě a dvoru, jsou představeny sociální skupiny mimo třídy (*soziale Gruppen jenseits der Klassen*), tedy konkrétně intelektuálové, úředníci či vojáci. Nicméně profilujícím sociálním stavem zůstává i zde měšťanstvo a dělnictvo. Obě tyto dvě třídy nejsou pojímány koherentně, lze ovšem vysledovat alespoň jejich společné představy o životních hodnotách (práce a rodina), o společenském řádu a kulturních praktikách. Tuto velkou kapitolu je možno označit za třetí profilující těžiště recenzované práce. Končí zajímavým výkazem tzv. sociálně proměnných, kam byl zařazen (kupodivu ústrojně) fenomén antisemitismu, ideologicko-diskurzivní aspekty sociální otázky, chudinství a také „fundamenty nového občanského vědomí“ (*Fundamente der zivilisatorischen Bewusstseins*), kde se například nachází velice podnětná úvaha Endré Kisse o sociálně mentálním charakteru střední Evropy.

Po tematickém výčtu lze stanovit i čtvrtou obecnou charakteristiku tohoto díla: jedná se zde o dějiny sociálních struktur, které jsou lineárně obohaceny o další témata, jež se zabývají například vlivem technologií na sociální změny (zcela moderní a málo odzkoušený způsob výkladu) či kapitolu o tzv. *Bildungsrevolution*, respektive o kultivaci národních společností prostřednictvím vzdělání, o počátcích moderních komunikačních médií. Nalezneme zde také kapitoly o způsobu přenosu základních politicko-správních

záměrů státu prostřednictvím překladů do porevolučního jazykově velmi diferenciovaného prostředí, což se například konkrétně promítlo do způsobu vytváření jednotného právního rámce a masového šíření zásadních (kodifikačně právních) informací minimálně v osmi národních jazycích a dvou abecedách.

I ve svazcích věnovaných sociálním strukturám platí zásada této řady, stanovená již na samém počátku projektu (zde s výjimkou analýzy vzniku dělnické třídy, kterou pro celou habsburskou monarchii provedl nedávno zesnulý Jiří Kořalka): o věcech a lidech píše jen badatelé z daného (nacionálně) historiografického prostředí. Tento přístup má samozřejmě své zřejmé výhody, ale vykazuje i velké slabiny. Důvěrná znalost historického a historiografického prostředí či domácí faktografické materie je jistě výhodou, ale vede na druhé straně k zřejmé rozdílnosti autorských přístupů a nakonec k poroční a metodologické nevyváženosti jednotlivých příspěvků. To sice neohrožuje řazení různorodých textů podle času a věcného obsahu do vnitřního systému díla, ale zvýrazní právě onu rozdílnost jednotlivých metodologických přístupů. Mimochodem řečeno: na zpracování svazků věnovaných sociálním strukturám se podílelo třicet sedm autorů z šesti zemí. První dojem z jejich díla je jednoznačně obdivný, druhý hlubší pohled již patrně bude více kritický, protože každý pozorný čtenář zjistí, že jednotlivé studie mají různou metodologickou a tematickou úroveň. Řazení podle jednoduché teritoriální a věcné příbuznosti samozřejmě nenahradí vnitřní metodologické pojivo. I přes tuto jistou „nevyváženost“ je nutno konstatovat, že hlavní téma v každém svazku zůstává zachováno, a tím jsou strukturální proměny společnosti žijících pod žezlem Habsburků během procesu industrializace.

Výsledný dojem z těchto posledních svazků Habsburské monarchie 1848–1918 je i po kritickém upozornění příznivý. Prostřednictvím třiceti devíti příspěvků (rozdělených do tří oddílů se 124 tabulkami a grafy a jedním obřím svazkem kartografického vyjádření výsledků sčítání obyvatelstva z roku 1910) je tak akademické a univerzitní obci dáno k dispozici zcela neopominutelné dílo, které co do škály témat a konkrétních informací nemá obdoby. Každý poctivý badatel středoevropského 19. století ho bude muset reflektovat a respektovat.

Každé ambiciózní a seriózní akademické společenství by mělo mít takovýto projekt, který spojuje generace badatelů, dává jejich snažení vyšší smysl a nepodléhá konjunkturálním změnám v rámci státní vědní politiky. Sám projekt se pak po několika desetiletích stává průvodcem po vlastní historiografii a po proměnách jejich přístupů, metod a paradigmat. Je rovněž velice významné, že se dokončení celého ohromného projektu zřejmě dočkají – byť už jen jako aktivní emeriti – i dva jeho zakladatelé, tedy Helmut Rumpler z Klagenfurtu a Peter Urbanitsch z Vídně.

Milan Hlavačka

Tomáš KASPER – Markéta PÁNKOVÁ a kol.

Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě. Profesionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty

Praha, Academia – Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského 2015, 319 s., ISBN 978-80-200-2473-2 (Academia) a 978-80-86935-26-3 (NPMKK).

Mezi válkami a zejména po roce 1945 se ve funkcionalistické sociologické literatuře objevilo téma profese. Empirickým zkoumáním jednotlivých profesí a jejich porovnáním dospěli odborníci k formulování znaků profese, přičemž za její hlavní znaky bylo označeno specializované vědění a ideál služby. Uvažování o učitelství jako o profesi pochází ze stejné doby. Odpověď na otázku, zda je učitelství profese, odbornou veřejnost rozdělila. Proti byli zejména ti, kteří argumentovali působností učitelů ve velkých byrokratických organizacích s příliš velkým počtem členů profese a příliš velkým počtem žen. Pro ty, kteří profesi viděli jako perspektivu – učitelství profesí sice není, ale může se jí stát – tím, že učitel se stane klinikem procesů učení a přestane být pouhým předavačem poznatků.¹

Autoři monografie vyšli z názoru, který i my sdílíme, že profesionalizaci učitelů nelze pojmut podle kritéria přiřaditelnosti k tomu, co aktuálně považujeme za zformovanou profesi, ale že pro postžení tohoto procesu je třeba studovat, jak generace učitelů viděly své poslání s ohledem na soudobé poměry, na dobovou situaci a její problémy a jaké závěry z toho vyvozovaly pro praktické jednání.²

Recenzovaný text je tematicky zaměřen na vzdělávání učitelů elementárních škol vybraných evropských zemí, tedy na jeden z podstatných znaků profese, a to v perspektivě od poslední třetiny 18. století do konce první světové války, do rozpadu Rakouska-Uherska, příp. se jedná o období kratší, což je podmíněno geopolitickým vývojem v různých částech Evropy. Kniha má charakter souboru dílčích historických studií věnovaných jednotlivým zemím nebo problémům či osobnostem. Z hlediska sledovaného tématu jsou charakterizovány země střední a jižní Evropy (Čechy, Morava, severní Itálie, Slovinsko), uherské (dnešní Maďarsko, Slovensko, část dnešního Rumunska – Sedmihradsko), německé a Švýcarská konfederace, severní Evropy (Finsko) a jihovýchodní Evropy (Bulharsko, Makedonie, Bosna, Černá Hora). Publikace je výsledkem práce jedenadvaceti autorů z deseti evropských zemí. Je strukturována do sedmi kapitol, opatřena seznamem literatury, obsahuje české a anglické resumé, informace o autorech, jmenný a věcný rejstřík.

Práce je sevrěným celkem uvedeným teoretickými východisky profese a učitelské profese a sjednocený dobovou společenskou, kulturní a filozofickou charakteristikou. Jednotlivé dílčí studie o situaci v jednotlivých zemích přinášejí množství dílčích poznatků a zároveň vysvětlují, proč a proč právě v onu určitou dobu a právě tímto způsobem byl nastartován profesionalizační proces elementárního učitelství podmiňující úspěch zaváděných školských reforem. (Jako základ tohoto procesu je tu chápán osvícenský racionalismus spojený s vírou v moc vědění a jeho užitečnost pro blaho každého člověka

1 Stanislav ŠTECH, *Co je to učitelství a lze se mu naučit?*, Pedagogika 4, 1994, s. 310–320.

2 Jaroslav KOŤA – Růžena VÁŇOVÁ, *Nástin profesionalizace učitelů v českých zemích (od tereziánských reforem do r. 1939)*, Pedagogika 4, 1994, s. 321–332

i státu a přesvědčení o potřebě podpory rozvoje tohoto „lidského blaha“ a to cestou nabídky potřebného vzdělání, pro učitele pak cestou promyšlených teoretických a praktických nástrojů.) Filantropismus s jeho užitečností a herbartismus s jeho důrazem na detailně propracovaný a teoreticky zdůvodněný vyučovací postup (metodu) se stávaly nástrojem školské reformy i osou učitelské přípravy, tedy praktické pedagogiky, ale zároveň zakládaly, případně rozvíjely teoretickou diskusi o pedagogice jako vědní disciplíně.

Podstatným výstupem práce je zjištění, že cílem školské reformy a reformy vzdělání učitelů v období osvícenství byla reforma společnosti v osvětovém duchu – bez ohledu na národnostní zřetele. Učitel měl být vychován a vzdělán jako zbožný, mravný člověk upotřebitelný pro chod moderního státu. Prosazování národních zájmů v oblasti vzdělávání včetně vzdělávání učitelů bylo až pozdější záležitostí. Ve zkoumaném období se tento požadavek teprve začal nesměle ozývat.

Druhým výstupem knihy je zjištění, že reformní dění v oblasti školy a učitelského vzdělání sice mělo v Evropě 18. a 19. století společná východiska, že však jeho konkrétní podoba v jednotlivých zemích byla významně ovlivněna domácí tradicí. Vliv zahraničních reformních tendencí byl různorodý, měl různý záběr a intenzitu, což se ve svém důsledku projevilo tím, že reformní dění v oblasti školy v období osvícenství získalo poměrně pestrý řadu podob – platí to zejména o metodických postupech, jejichž základem a východiskem byla Felbigerova Kniha metodní. (Jednalo se tedy o tvořivé přejímání.)

Konečně za třetí podstatné zjištění je možno považovat, že úspěch reformy byl v řadě případů odvozen od osobností, případně sdružení (center) odborníků utvořených za účelem reformy. Významnou roli přitom často hrály osobní vztahy mezi aktéry reformy, osloviteli reformních návrhů a politiky.

Tam, kde se autorům jednotlivých statí podařilo držet se Kurtzových znaků profese v úvodu (s. 16: 1. Zástupci profese disponují souborem profesních znalostí získaných déletrvajícím studiem a legitimizovaných systémem zkoušek a získáním osvědčení či „licenci“; 2. Profesionálové jsou sdruženi v profesních sdruženích, řídí se profesní etikou a jsou jí vázáni. Jejich práce je v jistém ohledu službou veřejnosti, je orientována na zvýšení veřejného blaha a tak je i jejich činnost vedena. Profesionálové působí jako odborníci a ve vztahu ke klientům jsou vedeni vysokým smyslem pro zodpovědnost; 3. Profesionálům připisuje společnost v jistém ohledu mimořádný monopol k jednání, projevuje jim vysoký stupeň míry uznání), bylo možno zjistit dosažený stupeň profesionalizace učitelů v té které zemi, porovnat země navzájem a dospět k celkovému obrazu situace v Evropě v dané době. Této možnosti bohužel nebylo využito plně: analytický závěr vystavený na komparaci práci chybí (stěžlí ho mohou nahradit resumé či obecná stanoviska uvedená v úvodu). Je na čtenáři, aby si ho sám vykonstruoval. Pokud to byl editorský záměr, pak tento „úkol“ lze uložit zkušenému odborníkovi, stěžlí však studentovi v první fázi studia.

Práci ovšem významně zhodnocuje množství poznatků o školství a osobnostech jednotlivých zemí. Český čtenář měl dosud k dispozici pouze dávnou Kádnerovu práci

z třicátých let,³ resp. dílčí texty z oboru srovnávací pedagogiky z druhé poloviny 20. století, případně nové pohledy na některé světově známé osobnosti, jako např. na Jana Jindřicha Pestalozziho a Johanna Friedricha Herbartu a na pedagogický směr herbartismus odvozený z jeho jména. Tak např. zatímco dosud byl Pestalozzi svými současníky i pozdějšími vykladači vysoce ceněn jako sociální pedagog a didaktik počáteční školy, je zde v příspěvku Jürgena Oelkerse představen prostřednictvím osob, které Pestalozziho znaly z autopsie, Johanna Gottlieba Fichta a Karla von Raumera, jako legenda, ve které „nic z toho, co Pestalozzi napsal, neodpovídalo zkušenosti“ (s. 207). Herbartismus jako pedagogický směr vytvořený Herbartem (!) je tu naopak vysoce oceňován jako směr, který má zásluhu o rozvoj evropské pedagogické teorie a praxe.

Kniha *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě* je významným příspěvkem k poznání evropského procesu profesionalizace učitelů elementárních škol, k dějinám učitelstva i obecně k dějinám pedagogiky. V českém kontextu její význam spočívá především v tom, že umožňuje posun od dosud převládajícího „národního vidění“ k vidění evropskému, které dosud víceméně absentovalo.

Růžena Váňová

Lenka ŘEZNÍKOVÁ a kol.

Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století

Praha, Filosofický ústav AV ČR – Scriptorium 2014, 508 s., ISBN 978-80-88013-08-2.

Hlavní autorkou knihy je literární historička Lenka Řezníková. Ta se v badatelské práci zaměřuje na spisy J. A. Komenského. Aplikuje na ně koncepty sociální imaginace, literární a historické reprezentace, analyzuje mnemonické mechanismy a praxe. Toto tematické i teoretické zaměření ji spojuje s již ustáleným okruhem českých badatelek a badatelů z generace sedmdesátých let 20. století, zakotvených v oborech historie, sociologie, historické antropologie a dějin umění. Mezi nimi vyhledala i spoluautory knihy, v níž je Komenský z mnoha oborových úhlů představen jako místo paměti. V úvodu Řezníková zdůvodňuje, proč právě Komenský byl zvolen jako téma a objasňuje genezi a význam pojmu „místo paměti“ – konceptu, který byl původně vytvořen jako nástroj studia (francouzské) národní identity. Komenský jako místo paměti se stal příležitostí aktualizovat a aplikovat tento koncept v rámci multietnické a multikulturní střední Evropy.

Kniha je rozdělena do tří částí: I. *Paměť a identita* (Jan Horský – Lenka Řezníková – Lucie Storchová – Jaroslav Ira – Michael Voříšek); II. *Paměť a věda* (Vladimír Urbánek); III. *Paměť a média* (Lenka Řezníková – Kateřina Horníčková – Kamil Činátl – Jaroslav Ira – Karel Šima). Text doprovázejí četná vyobrazení, některá jsou zařazena do textu, jiná do obrazové přílohy kapitoly *Paměť a obraz*. Význam paměti a povahu vzpomínání a připomínání Komenského Řezníková stručně shrnuje v závěru knihy. Hlavní témata

3 Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství I–IV*, Praha 1929–1938, resp. TÝŽ, *Dějiny Pedagogiky I–III*, Praha 1909–1923.

o otázky formulovala Lucie Storchová v anglickém resumé. Monografii doplňuje obsáhlý a strukturovaný seznam pramenů, literatury a rejstřík osobních jmen a rejstřík věcný.

K pochopení smyslu knihy přispívá spíše než víceznačný titul *Figurace paměti* její podtitul *J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*. Řezníková v úvodu upozorňuje, že to není kniha o životě a díle J. A. Komenského, nýbrž historiografická práce, která se řadí do tzv. dějin druhého stupně: Zabývá se na příkladu Komenského analýzou konkrétních kulturně-antropologických mechanismů paměti a vzpomínání, odkrývá základní mechanismy procesů jeho společenského zvýznamňování v průběhu času a ukazuje, co vše se podílí na tom, že z množství historických informací některé uvíznou v sítu naší paměti, zatímco jiné jím projdou, aniž bychom jim věnovali zvláštní pozornost (s. 15).

Významným přínosem této práce je aktualizace a aplikace konceptu místa paměti francouzského historika Pierre Nory na konkrétní téma, které navíc přesahuje rámec jediného národa a nabízí možnost sledovat podoby vzpomínání na Komenského v mnohonárodnostním a kulturně rozvrstveném evropském prostoru. Otázkou, zda Komenský má jako místo paměti význam národní nebo transnacionální se v kapitole *Paměť v národní a transnacionální perspektivě* zabývá Jaroslav Ira. Sleduje „mnemonické stopy“ Komenského na místech, kde působil, ale také ve sporech o Komenského (respektive o stereotypy, které byly skrze něj stvrzované) v kolektivních pamětech Němců, Čechů, Moravanů a Poláků a posléze i státního národa československého. Zabývá se také vztahy různých národních pamětí, jejich interakcemi a konkurencí, případně reakcemi na snahy o posun Komenského do roviny univerzálně lidského hrdiny a učence.

Sledovat všechna média paměti v takto rozlehlém prostoru by si vyžádalo mnohem větší autorský kolektiv. Autoři se tedy soustředili na Komenského stopy především v českých zemích, posléze v Československé republice a v domácí produkci. Vztah paměti, identity a různě vymezovaných společenství paměti popsala Lenka Řezníková a historický antropolog Jan Horský v úvodu první části knihy nazvané *Paměť a identita*. Počátky českého národního příběhu J. A. Komenského a kulturní paměti jako komplexního mechanismu na přelomu 18. a 19. století sledovala kulturní antropoložka Lucie Storchová. Vycházela z Komenského spisů a (para)textů o Komenském, té doby. Čeští učenci a vlastenci Komenského postupně objevovali a uznávali v různých sémantických rolích, nejprve jako autoritu v učeneckém prostředí, zároveň jako pastýře a bratra v evangelických sborech a náboženské praxi, také jako příkladného učitele ve školní praxi. Teprve v agitační fázi českého národního hnutí se Komenský stal autoritou národního jazyka a ve čtyřicátých letech 19. století i příkladem učitele, který bojoval na „poli pravého vzdělání“ za školské reformy, posílení českých škol a přístup ke vzdělání pro děti ze sociálně slabých českých rodin. V postupném aktualizování (a prostupování) Komenského historického a životního příběhu sleduje Storchová také vztah mezi narací a kulturní pamětí a utváření typů Komenského reprezentací.

Horský a Řezníková se v kapitole *Komenský a konfesijní diskurzy* zaměřili na otázku, jak se na tuto osobnost vzpomínalo v době postupné sekularizace a zároveň konfesionalizace. Na rozdíl od Husa nebo Žižky probíhalo Komenského etablování mezi kanonické postavy českých dějin bez výraznějších konfliktů. Oba autoři vycházejí především z dobové historiografie a evangelické a římskokatolické publicistiky. Soudí, že Komen-

ského příslušnost a postavení v Jednotě bratrské byly všemi společenstvími paměti vnímány jako součást jeho životního příběhu a morálního profilu. Záleželo ovšem na orientaci společenství paměti, zda bude Komenského teologické působení a církevní příslušnost zdůrazňovat nebo naopak marginalizovat. Autoři dokládají přerušeni kontinuity paměti Jednoty bratrské a to, že katolická církev programově překrývala stopy české reformace a snažila se mařit vydávání Komenského teologických spisů. Pokud na ně navázala některá nekatolická společenství, měla jejich paměť pouze lokální význam. Horský a Řezníková poznamenávají, že „paradoxně se jedním z hlavních nositelů reformační paměti v českých zemích stala římskokatolická církev, tedy instituce, která na Jednotu a celou reformaci nahlížela z pozice ‚toho druhého‘“ (s. 94). Okázalé protesty vůči oslavám Komenského či proti stavbě jeho pomníků vedly ve svém důsledku k připomínání jeho osobnosti a k inscenování Komenského jako národní kultovní postavy. Řezníková a Horský zdůvodňují marginalizaci Komenského jako teologa a významného člena Jednoty bratrské mj. tím, že na konci 18. století došlo v myšlení evropské společnosti k hluboké proměně: idea křesťanství ztrácela svůj ústřední význam a byla nahrazována ideou humanity. Ta se stala klíčem k novému výkladu Komenského a ke zdůraznění především jeho myslitelských snah.

Oba autoři sledují na pozadí vývoje evangelických konfesí od vydání Tolerančního patentu v roce 1781 až do založení sjednocené Českobratrské církve evangelické v roce 1918, jak se ke Komenskému odkazovali čeští evangelíci. Komenský byl v paměti českých tajných nekatolíků a posttolerančních evangelíků příkladem kazatele, který při večeři Páně lámal chleba, nikoli hostii. To mohlo být pro některé kritérium, podle kterého se rozhodli pro helvetské vyznání a ne pro augsburské. Komenský se podle autorů stal symbolickým centrem vzpomínání českých evangelíků zejména po vydání Protestantského patentu v roce 1861, kdy měl vedle Husa, Jeronýma a Chelčického legitimizovat jejich aktuální konfesní i vlastenecké postoje uvnitř i vně církve. Obdobně, ale v mnohem složitějších souvislostech zaštiťovali Komenský a Hus konfesijní identitu evangelíků v letech 1918–1919. Komenský se však podle Horského a Řezníkové nestal jediným ani hlavním místem paměti či symbolickým centrem českých evangelíků. Důvody k tomu autoři vidí v širším ideovém vývoji uvnitř církve, ale i v aktuálním reformačním příběhu českých dějin, do kterého byl Komenský integrován. Od konce 19. století probíhal více jak padesát let spor o smysl českých dějin a Komenský byl jeho ústřední postavou: vztahovala se k němu (komunikovala „o“ něm) různá a různě definovaná společenství paměti (tedy nejen konfesní nebo náboženská, ale také národní, regionální, profesní apod.). Komenský byl inscenován jako bojovník za blaho a budoucnost národa. Autoři, podobně jako L. Storchová, však Komenského jako téma paměti sledují především pouze ve společenstvích evangelíků. Mimo jejich pozornost zůstala Církev bratrská, Bratrská jednota baptistů a Česká (československá) pravoslavná církev a později založená Církev československá husitská, které se také hlásí k odkazu Komenského a Jednoty. Chápu však, že by v těchto případech nastal problém s dostupností pramenů.

Komenský jako bojovník za blaho národa a jeho učitel byl autoritou i v dobovém ženském a dělnickém hnutí, resp. v procesu stabilizace těchto formujících se společenství paměti v rámci národa. V tomto kontextu řeší Lucie Storchová v podkapitole *Emancipace jako stvrzování paměti, nebo produkce mezipaměti?* otázku, zda a jak Komenského didaktické texty

a jejich dobové interpretace (např. Karel Slavoj Amerling, *Úsudek Amosa Komenského o vychovávání mládeže ženské a Spolek Slowanek*, Národní noviny 1849 či František Jan Zoubek, *Komenský, předchůdce rozumné emancipace pohlaví ženského a dělnictva*, Praha 1883) přispěly na přelomu 19. a 20. století k české diskusi o emancipaci a k vytvoření nových konkurenčních společenství v rámci kolektivní paměti národa, nových forem paměti a narativů.

Vladimír Urbánek vychází v druhé části knihy *Paměť a věda z hypotézy*, že „historiografie a historické disciplíny obecně mohou fungovat jako specifický typ kolektivní paměti, nebo přinejmenším ve společenských kontextech mohou přebírat určité funkce kolektivní paměti“ (s. 180). Kolektivní paměť komeniologického provozu autor zkoumá v souvislosti s jubilejními vědeckými komemoracemi, s jubilejními výstavami a s muzealizací komeniologie, resp. oborovými kánony bádání o Komenském. Vychází přitom z dobových textů historiků, publicistů a politiků. Podotýká, že na rozdíl od Husa, Žižky, Valdštejna ad., kteří byli ustavenými topoi literární produkce již na přelomu 18. a 19. století, byl Komenský znovuobjeven a úzkou komunitou učenců, zájemců o historii (dějiny reformace a literatury) uveden do širších vzpomínkových společenství až na počátku 19. století. Od šedesátých let 19. století pak coby motor společenského vzpomínání hrála roli jubilea. Výjimečné byly oslavy odhalení jeho pomníků, ovšem pravidelně se připomínala data jeho narození, úmrtí a ve 20. století i roky vydání významných děl. V souvislosti s těmito slavnostními akty vycházely odborné publikace a byly zakládány odborné instituce. Nové formy paměťové kultury vznikaly po založení Československé republiky: legitimizovaly nový stát. Byly konstruovány paralely mezi Komenským a Masarykem. Proměny těchto zavedených komemorací a vznik dalších pak Urbánek sleduje pro dobu protektorátu, pro padesátá až osmdesátá léta „pod ochranou strany a vlády“ i v „moderním čase“ oslav roku 1992.

Jako další formu mnemonické praxe sleduje Urbánek v obdobných časových vymezeních muzejní a jubilejní výstavy věnované Komenskému. Na příkladu Národního muzea, Muzea Komenského v Praze a muzeí, vznikajících v místech Komenského působení (Uherský Brod, Přerov) ukazuje, jakým způsobem se proměňovaly módy vystavování, jak byla vizualizována Komenského biografie, jejímž hlavním médiem je historiografický narativní text. Líčí, jak se tvůrci expozic v průběhu času vyrovnávali s proměnami velkého příběhu národních dějin, odborného diskurzu i dominantní ideologií. Zvláštní podkapitolu věnuje Urbánek okolnostem vzniku „kultu Komenského“ a nových míst paměti: postavení pomníku Komenského v Amsterdamu (1920), pátrání po hrobu J. A. Komenského v Naardenu, zřízení tamního muzea (1892) a mauzolea (1937). Proces muzealizace Komenského Urbánek řadí ke klíčovými mnemonickým praxím a sleduje ho od konce 19. do konce 20. století, kdy prošel několika fázemi a podstatnými proměnami: od důrazu na sbírkovou činnost a inscenování kultu Komenského v Naardenském mauzoleu přes inkorporování Komenského do velkého příběhu pokrokových tradic až po pokusy o komplexnější reprezentace. Přes všechny změny a inovace však muzejní expozice a jubilejní výstavy do značné míry opakovaly omezený rejstřík komeniánské symboliky. Závěrečnou kapitolu této části knihy věnuje Urbánek úspěšnému vytváření komeniologických kánonů v literární vědě a neúspěšnému v dějinách filozofie.

Dějiny paměti jsou podobné jako dějiny médií – toto konstatování otevírá třetí část knihy, ve které se Lenka Řezníková zaměřuje na literární reprezentace Komenského, Kateřina

Horníčková na jeho portréty, Kamil Činátl na divadelní a filmové „inscenace paměti“, Jaroslav Ira na imaginární místa kulturního vzpomínání a Karel Šima na slavnosti jako mnemonickou praxi. Zejména tuto část knihy považují za velmi důležitou, protože autoři teoreticky i empiricky „mapují“ dynamicky se proměňující mediální pole, sledují aktuální postavení Komenského v kultuře vzpomínání a poprvé v českém diskurzu historických věd v takovémto rozsahu a v různých perspektivách aplikují přístupy paměťových studií také na vizuální kulturu a prostor. Řezníková uvažuje o původu lidových pověstí z konce 19. století spjatých se životem Komenského a limitech literární paměti. Sleduje také, jak se Komenský začal na přelomu 18. a 19. století vymaňovat z úzkých rámců vzdělaných evangelíků a učenců a díky Palackému vstoupil do strukturálně odlišných společenství, která spojovala literární forma komunikace. Narativizace a beletrizace Komenského pak v 19. a 20. století utvářela nová společenství i témata vzpomínání.

Horníčková se zaměřila na portrét jako nástroj vizuální kanonizace. Všimá si specifického rysu memoriální kultury: vazby mezi textem a obrazem a postavení portrétu a jeho komplikovaného vztahu ke skutečnosti. Podotýká, že v mnemonické praxi nebylo důležité, kdy portrét vznikl, ale kdy do ní byl zaveden. Sleduje nejprve krystalizaci podob Komenského ve „vysokém“ umění 19. století: z nichž „národní velikán“ a „tragický hrdina (exulant)“ měli širší objednatelský okruh, zatímco Komenský jako učitel byl svázán především se školským prostředím. V souvislosti s oslavami třístého narození Komenského byla zavedena nová umělecká stylizace: portrét učence a myslitele, intelektuálního člověka – tvůrce. U portrétů z 20. století sleduje Horníčková velké státní reprezentativní akce: soutěž na amsterdamský pomník (1923) a výzdoba památníku v Naardenu (třicátá léta), jimi vyvolaný nový trend memoriálního zpodobení a také reflexi nově objevené Ovensovy podobizny J. A. Komenského. Zájem o autentickou podobu Komenského konkuroval se snahou o umělecké zdůraznění mystické stránky Komenského osobnosti (František Bílek). Komenský v té době nachází uplatnění na státních platidlech a známkách. V politické kultuře první republiky se Komenský spolu s Husem stal po Masarykově boku kanonickými postavami nově interpretovaného českství. Komenský stojí i v pozadí Kokoschkova portrétu T. G. M.

V poválečném období se vedle opakování tradičních podobizen objevila i nová politická alegorie: Komenský s holubicí míru. Horníčková ovšem většinu komeniánských vizuálních reprezentací z té doby vidí jako sémanticky vyprázdňenou. Jako reakci na tento stav vnímá řadu individuálních reflexí Komenského díla ve výtvarném umění (Michal Vitanovský, Jiří Kolář, Igor Kitzberger). Vedle uměleckých reprezentací Komenského sleduje pestrý svět memoriální produkce, masové kultury vzpomínání („komodifikaci paměti“). Řadí sem portrétní tisky, mince, odznaky, plakety, pohlednice, přívěsky na klíče i perníkové formy. V této vrstvě kultury se nevytvářejí nové stylizace, ale opakují již zavedené. Přehled reprezentací Komenského Horníčková uzavírá groteskními, popkulturními vyobrazeními z přelomu tisíciletí, v nichž je Komenský záměrně uveden jako kulturní antiikona.

Zatímco autoři předchozích částí textu museli utřídit, analyzovat a interpretovat množství pramenů, řešil Kamil Činátl v *Inscenaci paměti*, tedy v divadelním a filmovém vzpomínání na Komenského, otázku, proč v 19. století a velké části 20. století nevzniklo o Komenském žádné zásadní drama. Divadlo bylo přítom v té době důležitým společensky

formativním nástrojem a vznikaly divadelní hry, v nichž vystupovaly obdobně známé historické postavy (Hus, Žižka, Karel IV.). Ani česká filmová tvorba se tomuto tématu více nevěnovala, a pokud ano (Vávrovo *Putování Jana Amose*, scénář Miloš Václav Kratochvíl, 1983), neměl film výraznější divácký ohlas. Proč u diváků a tedy i v kultuře vzpomínání uspělo až představení Divadla Jára Cimrmana *České nebe* z roku 2008? Jako prameny k řešení těchto otázek otázka používá Činát texty několika „zapomenutých“ divadelních inscenací a Kratochvílova scénáře Vávrova filmu. Provádí jejich vnitřní analýzu a sleduje je v kontextu dobového divadla i filmu. Situaci nahlíží i „prizmatem archeologie médií“.

V *Topografii paměti* sleduje Jaroslav Ira prostorové aspekty v konstrukci a reprodukci paměti. Sleduje jednak geografická – fyzická místa, kde Komenský žil a působil a místa rozprostřená v paměti. Rozlišuje tři základní typy míst: místa zjevně spjatá s Komenského životem, místa s ním asociovaná a místa, k nimž Komenský neměl zřetelnou vazbu, ale přesto se v nich na něj vzpomíná. Všechny tyto typy míst zakotvují komeňanskou paměť a mohou být potenciálními středisky lokální paměti. Z hlediska paměti mají některá z nich privilegovaný status. Význam mají především místa, která jsou to univerzálními mnemotopy: rodiště – místo úmrtí – uložení ostatků. Rodiště (Uherský Brod, Nivnice, Komňa) je v Komenského případě z hlediska komemorativní praxe zároveň problematické i inspirativní. Komenský představuje díky svému životnímu příběhu topos poutníka (nuceného, dobrovolného, heroického), jeho příběh začíná neznámo kde a graduje v Amsterdamu (místě posledního působení) a v Naardenu, v místě uložení ostatků. Vedle těchto lokalit se v kolektivní národní i lokální paměti prosadil i Brandýs nad Orlicí, Fulnek nebo Lešno a konstruovaly se i rozlehlejší prostorové rámce Komenského kraje. Ira tvoří topografii komeňanské paměti na základě životopisů Komenského, historiografických prací i regionální historie, záznamů slavnostních projevů organizátorů Komenského oslav, publicistických článků apod. Metodologicky je jeho přístup zakotven v Halbwachsově *Kolektivní paměti a Legendární topografii evangelí ve Svaté zemi*, v Assmannově knize *Kultura a paměť* a v konstruktu prostorové imaginace Doris-Bachmann-Medick (*Spatial Turn*).

Slavnost jako kulturně mnemonická praxe je tématem Karla Šimy. Vychází z obsahové analýzy publikovaných textů, které provázely oslavy Komenského jubilejí a odhalování jeho pomníků. Metodologicky se opírá o Pierra Noru, Michaela Maurera, a Winfrieda Gebhardta. Zkoumá opakující se festivity, jejich historičnost a roli v kulturně mnemonických procesech ve vztahu ke kategorii času: jak v jeho průběhu narůstá počet ctitelů, prohlubuje se úcta. Festivity autor definuje jako specifické a velmi komplexní mediální prostředí, ve kterém se odráží proměňující se struktura sociální komunikace a v různých kulturních kontextech se vykazují konektivní potenciál. Šima sleduje v té souvislosti také proměny mediálních technologií a mediálního pole. Jako první v řadě uvádí slavnost v roce 1848 „pod Klopoty“ u Brandýsa nad Orlicí, kde čestí vlastenci oslavovali Komenského a Karla staršího ze Žerotína, pod jehož ochranou zde Komenský dopsal *Labyrint světa*. Slavnosti a jejich proměňující se motivy i společenské rámce sleduje Šima v politickém kontextu a dochází až k roku 1992, kdy se slavilo čtyřtřetí výročí narození J. A. Komenského. Byla to jeho poslední státem garantovaná oslava. Po tomto datu se udržují oslavy Komenského pouze v regionální kultuře vzpomínání, v rámci místních občanských

sdužení. Kromě udržování nebo navazování na staré tradice oslav v reálných i imaginárních místech Komenského působení, se tak Komenský uvádí do nových slavnostních kontextů a volnočasových aktivit – oslavy dětského dne, kulturní festivaly, městské slavnosti. Šíma v té souvislosti pominul aktivity některých konfesně vymezených společenství, která se hlásí k odkazu Komenského i Jednoty bratrské, připomínají jeho památku a iniciují nebo se výrazně podílí na pořádání obecních nebo městských veřejných Komenského slavností.

Oceňuji snahu autorů postihnout bohaté a náročné téma z tolika úhlů a zároveň držet a srozumitelně rozvíjet metodickou linii výzkumu a interpretace. Koncepce knihy je promyšlená, sevřená a inspirativní. Mohla by se doplnit pouze v detailech a v místy i v širší záběru. Jsem přesvědčená, že kniha bude sloužit jako model ke zpracování dalších významných míst paměti – osobností českých dějin, protože je vedle v současné době publikovaných teoretických studií kolektivní paměti výborným příkladem přizpůsobení a uplatnění konceptu paměti na konkrétní téma. Jen mne po náročném čtení napadá, zda bychom v našem profesním společenství paměti neměli začít pracovat také na tom, abychom dokázali zároveň odborně i srozumitelně česky zprostředkovávat naše myšlenky širšímu okruhu potenciálních nositelů paměti.

Blanka Altová

Markéta PÁNKOVÁ – Dana KASPEROVÁ – Tomáš KASPER a kol.

Meziválečná školská reforma v Československu

Praha, Academia – Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského 2015, ISBN 978-80-200-2496-1 (Academia) a 978-80-86935-30-0 (NPMKK).

O tzv. příhodovské reformě (nazývané podle jejího ideového vůdce, univerzitního profesora Václava Příhody) bylo napsáno poměrně hodně literatury, ne však tolik, kolik by se očekávalo v atmosféře svobodného literárního projevu po roce 1989. V podmínkách komunistické diktatury po roce 1948, resp. 1953 bylo toto pozoruhodné hnutí v historii československého školství jednoznačně odsouzeno jako revizionistické a pro socialistickou společnost nežádoucí. Pro historický výzkum tohoto tématu nebyl prostor.

Recenzovaná monografie je tak první větší prací k tématu. Otvírá ho obecně přijímaným tvrzením, že prvorepublikové reformní dění v oblasti školy směřovalo k praktickému ověření principů světové reformní pedagogiky (individualizace, diferenciacie, jednotná škola, společenská škola, pracovní škola aj.). Zároveň ovšem mělo svá domácí specifika (iniciativa elementárního učitelstva, spojení s univerzitními učiteli, s hnutím za vysokoškolské vzdělání učitelstva elementárních škol, s intenzivní spolkovou činností učitelů, s úsilím o laicizaci a sekularizaci školy), která z něho činí specifickou variantu meziválečného reformního hnutí. O tom, že ČSR byla zemí respektovanou, svědčí zahraniční návštěvy na československých reformních školách a knižní a časopisecké publikace o našich školách v zahraničí.

Jistě právem je v knize vysoce ceněno spojení s univerzitními učiteli. Touto cestou se dostalo elementárním učitelům vzdělání na vysokoškolské aktuální světové úrovni a stavělo československou reformu po bok vyspělých evropských i amerických států. V textu je

vhodně připomenuto, že akademické a elementární učitele (učitele obecných a měšťanských škol) nespojila až školská reforma, ale dlouholetá snaha elementárního učitelstva dosáhnout vysokoškolského vzdělání. (Zde stálo za to připomenout také tradici těchto snah započatou Gustavem Adolfem Lindnerem a rozvíjenou tzv. univerzitními extenzemi a sebevzdělávací činností v tzv. učitelských jednotách.) Není náhodou, že reformní činnost byla řízena a koordinována komisí vytvořenou při svépomocné vzdělávací instituci vysokoškolského charakteru (Škola vysokých studií pedagogických). I když koncepce školské reformy vznikala za spolupráce s univerzitními učiteli, byla reformou „zdola“, iniciovanou mladými, vzdělanými a vzdělání chtivými učiteli, nespokojenými se stavem školní praxe. Toto je jedna z podstatných a pro současnost podnětných charakteristik příhodovské reformy v knize uvedených – učitel je pojímán jako tvůrce (tedy nejen realizátor) školské reformy.

Knihu tvoří úvodní studie a dvě části, z nichž první se věnuje „obecně pedagogickým a filozofickým východiskům“ reformy, druhá přináší charakteristiky některých tzv. pokusných reformních škol, které byly ve třicátých letech 20. století založeny za účelem ověření zformulovaných reformních pedagogických principů. Úvodní analytická studie nabízí vcelku zasvěcený pohled do prvorepublikového dění v oblasti školy, víceméně však pomíjí školsko-politickou a organizační rovinu tématu, jakož i spor o pedagogickou podstatu reformy, který byl fakticky sporem o pojetí pedagogiky. Některá tvrzení v textu by zasluhovala větší míru konkretizace. Předně by bylo vhodné doložit konstatování, že česká pedagogická teorie byla na „velmi vysoké teoretické úrovni“ (s. 10); stejně jako konstatování (s. 12–13), že „takovou recepci pragmatismu a takový příklon k exaktním přístupům v pedagogice a psychologii v mnoha evropských státech nezaznamenáváme“. Obzvláště si žádá vysvětlení tvrzení: „Asi proto se objevují v odborné literatuře stanoviska, že pedagogický pragmatismus nebyl v českém pedagogickém prostředí rozšířen a že mu nebyla věnována dostatečná pozornost. Takový pohled je ovšem nejen chybný, ale i nebezpečný...“

Ocenění angažovanosti učitelstva v meziválečné školské reformě je jistě na místě, jeho teoretické znalosti však není vhodné přeceňovat. S jakými pedagogicko-psychologickými znalostmi vstupovali učitelé do reformy, líčí např. Jaroslav Kozlík v publikaci o meziválečném pokusném školství ve Zlíně.¹ Pro úplnost dodávám, že analytickou studii o pedagogickém pragmatismu napsal již roku 1926 Josef Hendrich.²

Úvodní text první části si klade otázku, čím bylo vyvoláno hnutí reformní pedagogiky na přelomu 19. a 20. století. Jeho autor Ehrenhard Skiera (univerzita Flensburg) nalézá přímý vztah mezi hnutím Za reformu života (Lebensreform) a reformní pedagogikou a proto na položenou otázku odpovídá zcela rousseauovskými: pocitem odcizení, které je důsledkem moderní civilizace. Reformní pedagogiku pak nahlíží jako jednu z cest k ozdravení života, k nimž ovšem zařazuje i fašismus a komunismus (!). Ozdravení spočívá podle jeho interpretace ve vytvoření společenství různého typu, mezi které zařazuje i Batův Zlín – jako modelové město modernity, ve kterém vedle sociálně politických opatření nechybí ani vzdělávací systém, který využívá konceptů americké progresivní výchovy a pragmatismu.

1 Jaroslav KOZLÍK, *Aktuální historie. Kapitoly o zkušenostech pokusných škol ve Zlíně z let 1929–1939*, Přerov 1996.

2 Josef HENDRICH, *Filosofické proudy v současné pedagogice*, Praha 1926.

První část publikace se však na předním místě zaměřuje na studium vlivu amerického způsobu života a americké filosofie (tj. pragmatismu) včetně pedagogiky na české domácí prostředí, speciálně na úspěšně se rozvíjející město Zlín. Zvláštní pozornost je přitom věnována pragmatismu a to teoretické analýze pojmu zkušenost (Milan Krankus), pedagogice problému (Martin Strouhal) a výchovným cílům (Markéta Čermáková). Čtenáře zaujmou v této souvislosti zejména tři statě autorů M. Pánkové, D. Kasperové, T. Kaspera, K. Rýdla a J. Koti, z nichž první dvě pokládají pragmatismus ve zlínském školství za věc zcela samozřejmou, zatímco Kóta o něm – zejména u Václava Příhody – vcelku úspěšně pochybuje. Tento problém by bezesporu zasluhoval důkladný rozbor. Je mimo jakoukoliv pochybnost, že Deweyovo dílo bylo u nás známo: první překlady pocházejí hned z počátku dvacátého století a záhy po válce v nich bylo pokračováno. Deweyovy přednášky poslouchal přímo v USA V. Příhoda, J. Uher, pravděpodobně i K. Velemínský a F. Pražák a byl o ně, zejména v souvislosti se zamýšlenou reformou československé školy, značný zájem. Je však otázkou, co z meziválečných reformních principů bylo reflektováno jako projev pedagogického pragmatismu a co bylo víceméně náhodným, teoreticky neukotveným pedagogickým či didaktickým postupem.

Druhá část publikace věnovaná příhodovské reformní praxi těží z dokumentů, které se podařilo shromáždit k historii šesti tzv. pokusných reformních škol (v Praze Michle a Nusle, dále Humpolec, Zlín, Český Krumlov, Trnava). (Do této části je zařazena i charakteristika Příhodova pojetí primární školy a obraz reformního hnutí na Slovensku tak jak se jevil na stránkách časopisu *Naša škola*.) Protože se většinou jedná o torzovitý materiál, mají jednotlivé medailonky nejednotnou strukturu a vesměs popisný charakter. I tak se jedná o cenný přínos k poznání meziválečné školské reformy v Československu (kromě recenzované práce je znám, zejména díky E. Lukáčovi, východoslovenský region a na úrovni časopiseckých studií i školy v Benešově u Semil a v Horní Čermné). Co se týče dalších škol, jejich poznání bude spíše než výsledkem systematického studia dílem šťastné náhody při hledání pramenného materiálu.³ To však bude nutným přístupem při jiném zacílení tématu, a sice zhodnocení teoretického i praktického přínosu školské reformy. Zde se nabízí na prvním místě studium časopisů přinášejících seriózní zprávy a zkušenosti s ověřováním reformních idejí a principů. Některá z těchto periodik dokonce vznikla z důvodu sledování reformního hnutí (např. časopis *Školské reformy*). Toto studium by bylo cenným přínosem nejen pro dějiny pedagogiky, ale i pro porozumění současným snahám v oblasti školy.

Růžena Váňová

3 Snad úplný seznam reformních škol nalezneme v práci Stanislava VRÁNY, *Základy nové školy*, Brno 1946.

Nové publikace k dějinám protektorátu Čechy a Morava

René KÜPPER

Karl Hermann Frank (1898–1946). Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten

München, Oldenbourg 2010, 456 s., ISBN 978-3-486-59639-7

(česká verze: ***Karl Hermann Frank (1898–1946). Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty***, Praha, Argo 2012, 381 s., ISBN 978-80-257-0521-6)

Jakub DRÁPAL

Poslušen zákonů své země a svého stavu. Kamill Resler – obhájce K. H. Franka

Praha, Auditorium 2014, 254 s., ISBN 978-80-87284-49-0.

Detlef BRANDES – Alena MÍŠKOVÁ

Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus (Josef Pfitzner 1901–1945)

Praha–Essen, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Klartext 2013, 396 s.,

ISBN 978-80-87782-03-3, 978-3-8375-0940-3.

Detlef BRANDES

„Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“. NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern

München, Oldenbourg 2012 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 125), 309 s., ISBN 978-3-486-71242-1.

(v české verzi: ***Germanizovat a vysídlit: nacistická národnostní politika v českých zemích***, Praha, Prostor 2015, 357 s., ISBN 978-80-7260-310-7)

Volker MOHN

NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken,

Reaktionen (= Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, Bd. 45)

Essen, Klartext 2014, 512 s., ISBN 978-3-875-1112-3.

V posledních letech doznal výzkum dějin Němců v Čechách a zejména dějin protektorátu Čechy a Morava zřetelný rozvoj. Do popředí se vedle lokálně zaměřených prací¹ dostávají

1 Např. pro Prahu srovnej Ines KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*, München 2012 (recenze: Jiří Pešek, ČČH 111, 2013/1, s. 178–190); Alfons ADAM, *Unsichtbare Mauern. Die Deutschen in der Prager Gesellschaft zwischen Abkapselung und Interaktion (1918–1938/39)*, Essen 2013; Jiří PADEVĚT, *Průvodce protektorátní Prahou: místa – události – lidé*, Praha 2013; Miloš HOŘEJŠ, *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*, Praha 2013. Pro Brno srovnej nejnověji třísvazkovou monografickou řadu: Vladimír FILIP et al., *Brno 1939–1945: roky nesvobody/Brünn 1939–1945: Jahre in Unfreiheit*, Brno 2011–2013.

některé události,² ale také osobnosti (srovnej rozvoj tzv. výzkumu pachatelů)³ a nejnověji i různé společensko-politické aspekty či oblasti politiky.⁴ Je to potěšující vývoj, který nám umožňuje, abychom obraz tohoto dynamického, resp. dramatického segmentu českých dějin, který byl až příliš dlouho určován událostními dějinami, vnímali diferencovaněji a za událostmi viděli jak jednající osoby, tak ty lidi, kteří byli jejich jednáním postiženi.

René Küpper se v disertaci, vydané roku 2010 německy a již roku 2012 česky, věnoval jednomu z ústředních představitelů Sudetoněmecké strany (SdP), Karlu Hermannu Frankovi. Sledoval ho jak v období do roku 1938, tak a zejména v období tzv. protektorátu Čechy a Morava. Pětašedesát let po válce tak vyšla první vědecká biografie této – nejen, ale především v období po atentátu na Reinharda Heydricha – klíčové osobnosti protektorátní politiky. Toto historiografické zdržení lze nejspíše zdůvodnit tím, že Frank zůstal pro poválečnou německou odbornou a tím spíše širší veřejnost osobou jen málo známou. (Zde je zřetelný rozdíl od poválečného Československa nebo dnešní České republiky.) Frank sdílel tento „osud zapomnění“ nejen s dalšími protagonisty nacistické politiky, ale bezmála i s celým nacisty okupovaným Československem. Je tedy jednoznačně záslužné, že Küpper Franka, tohoto činorodého nacistického aktivistu objevil, takříkajíc vytáhl ho na světlo ze skrýše pod kamenem jeho pozdějších sebestylizací, resp. z dosavadního stínu Konstantina von Neuratha a Reinharda Heydricha. Do centra pozornosti Küpperova výzkumu se tak dostal Frankův vlastní, ve skutečnosti nikterak zanedbatelný příspěvek k nacistické politice v protektorátu Čechy a Morava.

Autor se pro tuto „politickou biografii“ inspiroval dnes již klasičtější prací Ulricha Herberta o Werneru Bestovi,⁵ ideologovi gestapa a po dlouhou dobu po Himmlerovi a Heydrichovi třetím muži bezpečnostního aparátu SS. Küpper ovšem připouští, že Frank nepatřil k typické věkové kohortě vedoucích kádrů bezpečnostní policie Sipo a Sicherheitsdienstu SS a že jako zahraniční Němec a ‚Seiteneinsteiger‘ neprošel pro SS typickou socializací (s. 12 české verze). Autor podrobně líčí Frankovu životní dráhu až do zřízení protektorátu, přičemž důraz – v souladu se zaměřením svého výzkumu – klade na jeho politickou činnost a rychlý vzestup do pozice záhy již druhého muže Sudetoněmecké strany. Küpper v knize na Frankově příkladu, ale i prostřednictvím řady exkursů, podává

- 2 Srovnej především mimořádně obsáhlou, zatím dvojsvazkovou edici: Vojtěch ŠUSTEK, *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů*, I–II, Praha 2012 a 2014 [2015].
- 3 Pro český kontext srovnej např. Vojtěch KYNCL, *Bez výčitek... Genocida Čechů po atentátu na Reinharda Heydricha*, Praha 2012; Robert GERWARTH, *Hitler's hangman. The life of Heydrich*, New Haven et al., Yale University Press 2011, jakož i nejnověji: Lars LÜDICKE, *Constantin von Neurath. Eine politische Biographie*, Paderborn 2014.
- 4 Vedle v této recenzi pojednaných knih exemplárně srovnej značně heterogenní a co do charakteru spíše diskusní příspěvky než studie obsahující svazečky: Dagmar MAGINCOVÁ (ed.), *O protektorátu v sociokulturních souvislostech*, Červený Kostelec 2011; *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945). Sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*, Praha 2009.
- 5 Ulrich HERBERT, *Best: biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft. 1903–1989*, Bonn ³2011 (1. vydání 1996).

krátké dějiny sudetoněmecké radikalizace a líčí mikroklima uvnitř SdP až po rok 1938. Tento způsob výkladu má s ohledem na širší německé publikum cenu sám o sobě, protože tak jsou tematizovány významné aspekty zničení Československa, které jsou jinak brány na vědomí jen nevelkým okruhem bohemistů.⁶ Dobře si ovšem lze představit i možnou jinou koncepci knihy, která by se výrazněji soustředila na Frankovo osobní i profesní zázemí a vykreslila ho jako představitele specifické skupiny v rámci pozdější nacistické vůdčí elity.

Něco podobného platí i pro vlastní jádro práce, třetí kapitolu, nazvanou „Frankova politická koncepce a okupační politika v protektorátu 1939–1945“. Zde jsou v chronologickém sledu asi tučtu podkapitol znalecky, nikoliv však právě objevitelsky předvedeny různé fazety protektorátní politiky.⁷ Autor se tu snaží o vypreparování Frankovy pozice v rámci specifické, navíc sudetoněmecko-říšskoněmeckým protikladem zatěžované nacistické polykracie a protektorátní politiky. Küpper na bázi řady příkladů názorně ukazuje, že zejména když se Frank jako státní ministr pro Čechy a Moravu ocitl na vrcholu moci, mohl se opřít právě o to, co ho trvale „znehodnocovalo“ v očích říšskoněmeckých elit: totiž o svoji socializaci v sudetoněmeckém prostředí a o přesnou znalost místních poměrů. To bylo něco, co ho zřetelně odlišovalo od jiných nacistických místodržících, jako byl Erich Koch nebo Hans Frank. Pomáhalo mu to v dosahování „dohledných cílů protektorátní politiky – ‚klidu a pořádku‘ a výroby s relativně ‚menším nárokem na německý personál‘“ (s. 244).

Frankovu „relativně umírněnou politiku vůči Čechům v protektorátu“ (s. 245) autor vyvozuje vedle „požadavku maximálního vytěžení hospodářských a lidských rezerv v protektorátu“ (s. 245) v neposlední řadě také z „Frankova zjevně absolutního přesvědčení o rasovém hledisku SS“, podle něhož Češi nebyli na rozdíl od Poláků vnímáni jako „východní podlidé“ (s. 244n.). Zároveň s tím ovšem za Franka běžely plnou parou „až do konce a v podstatě větším rozsahu, než výzkum dosud předpokládal,“ přípravné práce na

6 V tomto kontextu stojí za badatelskou pozornost krvavé povstání sudetoněmeckého Freikorpsu proti československému státu v září 1938 a Frankova role v něm. Tato, ve starších pracích Volkera Zimmermanna a Ralfa Gebela zanedbaná kapitola je bohužel i u Küppera jen velmi stručně osvětlena na základě dosavadní, velmi sporé literatury (s. 78). Zatím nejnověji je v knize Detlef BRANDES, *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*, Praha 2012, podán soustavný a důkladný popis jednotlivých lokálních srážek Freikorpsu s československou brannou mocí, Frankova role však opět nebyla blíže tematizována. Tématu Freikorpsu, jeho složení, zázemí idelologie i bojových akcí se v současnosti soustavně věnuje Stefan Dölling z Humboldtovy univerzity v Berlíně v disertačním projektu „Volkstumskämpfer – Sudetendeutscher Paramilitarismus von 1919 bis 1938“. Srovnej jeho exposé na 18. Münchner Bohemisten-Treffen 2014: http://www.collegium-carolinum.de/fileadmin/Veranstaltungen/BohemistenTreffen_Exposes/Exposes_2014/2014-10-Doelling_Volkstumskaempfer-online.pdf (12. 10. 2015). Srovnej též: Stefan DÖLLING, *Flüchtlinge, Flüchtlinge und das „Sudetendeutsche Freikorps“ im September 1938*, in: Detlef Brandes – Edita Ivaničková – Jiří Pešek (edd.), *Tschechoslowakei und Deutschland – Aufnahme von Flüchtlingen und Asyl im Nachbarstaat 1933 bis 1989*, v tisku.

7 Literaturu po roce 2005 však autor až na výjimky již nerecipoval. V úvahu tak již nevzal např. dvousvazkovou syntézu: Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české, XVa/b*, Praha–Litomyšl 2006–2007. V českém vydání knihy ji však alespoň uvádí v seznamu literatury.

úplnou germanizaci česko-moravského prostoru (s. 246). Tento dlouhodobý cíl Frankovy politiky Küpper oprávněně označuje jako genocidní, „protože směřoval ke zničení Čechů jako národa“ (s. 245).

Frank se sice během bojů o mocenskou pozici v protektorátu trvale cítil být odstrkován, nakonec však zvítězil a de facto prosadil i svoji „pragmatickou“ politiku. Vyznívalo poněkud ironicky, když se poté během poválečného procesu před Mimořádným lidovým soudem v roce 1946 stylizoval do role pouhého vykonavatele vyšších rozkazů (kapitola 4, s. 237–241) a odmítal přiznat jakoukoliv vinu. Přestože ho soud zprostil v některých bodech obžaloby, zemřel nakonec v květnu 1946 přece jen na šibenici.

Jako svým způsobem komplementární biografii ke Küpperovu Frankovi předložil Jakub Drápal veřejnosti knihu, v níž načrtl portrét Frankova obhájce ex offio, Kamila Reslera. Tato populárně psaná, v řadě ohledů bohužel nekritická práce vznikla jako produkt výzkumného projektu na Právnické fakultě UK. V podstatě je to pro širší historiografii nepříliš přínosná sbírka dílčích informací, v níž je kauze Karl Hermann Frank věnováno asi sedmdesát stran. Kniha ovšem umožňuje seznámit s jednoznačně fascinující Reslerovou osobností. Byl to muž, který v meziválečné době udržoval profesionální i osobní kontakty s uměleckou avantgardou (s. 36nn.), právník, ochotný přejímat nepopulární či dokonce obtížné případy (s. 46nn.). K nim za okupace patřilo zastupování protivníků nacistického režimu, např. Ireny Bernáškové (s. 82n.). Posléze po válce musel Resler na přímý pokyn ministra spravedlnosti Drtiny převzít nejnevědnější úlohu, totiž zastupování K. H. Franka (s. 102n.). Podobný úkol pak dostal ještě jednou, když se musel ujmout povinného zastupování Richarda Biernerta (s. 168nn.). Je Drápalovou zásluhou, že vrátil ze zapomnění do světla výzkumu muže, který by ovšem zasloužil pořádnou, kontextualizující biografii.

Jiný přístup k tématu než Küpper zvolili Detlef Brandes a Alena Míšková pro biografii historika východní Evropy a primátorova zástupce v protektorátní Praze, Josefa Pfitznera. Ten byl z titulu svého úřadu v době války po Konrádu Henleinovi⁸ a Karlu Hermannovi Frankovi v principu třetí nejexponovanější muž původem sudetoněmecké politické hierarchie. Jako vůdčí motiv své práce zvolili autoři otázku po charakteru Josefa Pfitznera: „Jaký vlastně byl Josef Pfitzner? (...) Odkud přišel, jaké hranice, jaká práni a jaké touhy měl?“ Dále se Brandes s Míškovou zajímají o to, kdy ze „z historika stal propagandista“, a „Proč se choval tak, že se z něj stal symbol okupace Prahy?“ (s. 13n.) Odpověď na tyto otázky hledají autoři ve třinácti kapitolách, které se zhruba dají rozdělit do čtyř skupin: soukromý život, osobní profesionální zázemí, historiografická práce a politická činnost. Míšková napsala prvních šest kapitol, směřovaných spíše k Pfitznerovu soukromému a společenskému životu (s. 17–106), Brandes se v rozsáhlejší druhé části knihy věnoval jeho historiografickému působení a především práci v komunální politice (s. 107–355).

Čtenáře ovšem poněkud překvapuje již poněkud krátký úvod knihy, kde není zmíněn stav bádání o Pfitznerovi, ani nejsou tematizovány dosavadní práce (včetně studií obou

8 Literaturu po roce 2005 však autor až na výjimky již nerecipoval. V úvahu tak již nevzal např. dvo-usvazkovou syntézu: Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české, XVa/b*, Praha–Litomyšl, Paseka 2006–2007. V českém vydání knihy ji však alespoň uvádí v seznamu literatury.

autorů) k jeho osobě.⁹ nemluvě již vůbec o absenci charakteristiky pramenné základny. Je tu pouze odkazováno na nález části Pfitznerovy pozůstalosti, objevené v zemském archivu v Linci a roku 2007 předané Archivu AV ČR. Inventář těchto 15 kartonů byl roku 2011 publikován knižně, bohužel jen se skoupým doprovodným komentářem.¹⁰ Vedle toho autoři vycházejí hlavně z edic Pfitznerova deníku a jím psaných situačních zpráv. Tento základ rozšířili o doplňující rešerše ve Vídni (korespondence s historikem Hansem Hirschem, uložená v Institut für Österreichische Geschichtsforschung), v Praze (Archiv hlavního města Prahy a Národní archiv), resp. Berlíně (Bundesarchiv a Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes). Opírají se ovšem převážně o Pfitznerovy ego-dokumenty. V tom tkví, vzpomeňme neprovedenou kritiku pramenů, hlavní problém knihy: Události jsou – aniž by na to byl čtenář explicitně upozorňován – do velké míry viděny a hodnoceny Pfitznerovou optikou. Exemplárně je to patrné v kapitole „Zástupce primátora – mocenské boje“. Zde by se bývaly vyplatily dodatečné rešerše pramenů a zejména jejich kritické posouzení, které by teprve dovolilo osvobodit se od Pfitznerova úhlu pohledu. Takto ovšem má čtenář nejednou pocit, že autoři nemají dostatečný odstup od předmětu jejich bádání.

Tento trend též ústí – a v tom se biografie liší od Küpperovy knihy – do nekritického přejímání nebo nekomentovaného parafrázování Pfitznerových poválečných pokusů o sebeospravedlnění (s. 354n.). A úplně stranou již ponechme to, že poslední, tedy poválečná epizoda Pfitznerova života by již jen s ohledem na zhodnocení jeho činnosti mimořádným lidovým soudem zasloužila poněkud delší výklad. V daném kontextu má jistou (nešťastnou) logiku, že autoři ponechali závěrečné – nekomentované – slovo knihy sudetoněmeckému národoveckému bojovníku Emilu Franzelovi, který se podobně jako Pfitzner pohyboval v prostoru mezi historiografií a politikou (s. 361)!

-
- 9 Srovnej především pramenné edice: Alena MÍŠKOVÁ – Vojtěch ŠUSTEK, *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*. Sv. 1. Deník Josefa Pfitznera. Úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem, Praha 2000 (zde též podrobný Pfitznerův portrét z Šustkova pera, s. 8–38); Vojtěch ŠUSTEK, *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*. Sv. 2. Měsíční zprávy Josefa Pfitznera, Praha 2001. Srovnej též Frank HADLER – Vojtěch ŠUSTEK, *Josef Pfitzner (1901–1945). Historiker, Geschichtspräsident und Geschichtspolitik*, in: Monika Glettler – Alena Míšková (edd.), *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001, s. 105–135. Je až zázračné, proč vlastně v textu není takřka odkazováno na (nepočtenou) literaturu, alespoň na onu zmíněnou v úvodu knihy? Např. u studie „Arnolda Suppana a jeho kolegů“ k „prostředí východoevropských studií nejen ve Vídni“ (s. 13) zřejmě jde o svazek: Arnold SUPPAN – Marija WAKOUNIG – Georg KASTNER (edd.), *Osteuropäische Geschichte in Wien. 100 Jahre Forschung und Lehre an der Universität*, Innsbruck–Wien–Bozen 2007, který ovšem kupodivu nebyl pojat do krátkého soupisu literatury v závěru knihy.
- 10 Alena MÍŠKOVÁ, *Josef Pfitzner (1901–1945). Prameny k životu a dílu sudetoněmeckého historika a politika/Josef Pfitzner (1901–1945). Quellen zu Leben und Werk des sudetendeutschen Historikers und Politikers*, Praha 2011. Srovnej též anotaci: Jiří PEŠEK, *Pražský sborník historický* 40, 2012, s. 403n.: „Je poněkud škoda, že Míšková ponechala bližší informace o obsahové stránce fondu až do příští publikace. Alespoň nejčastější Pfitznerovi korespondenti by zasloužili přinejmenším stručnou charakteristiku v úvodu publikace.“ Tato naděje však nebyla recenzovanou publikací naplněna.

Autorům jistě nelze podsouvat přehnanou blízkost k „sudetoněmecké věci“. Tato řemeslná zanedbání je tak nutno připočíst nejspíše spěchu při dokončování knihy.¹¹ Čteme-li však knihu s vědomím těchto okolností, nabídně nám, zejména v komunálně politické části, nejen cenný vhled do Pfitznerova myšlení a jeho pohledu na svět. Zřetelně vystoupí jednotlivé Pfitznerovy životní fáze a jeho s nimi související radikalizace. Byla to podle autorů „komplikovaná osobnost“, žízňící po uznání, „přehnaně ctižádostivý“ a utilitaristický „egocentrik“, ale také „inteligentní a pilný“ muž. (Srovnej závěr s. 357 nn.) Celkově tedy kniha podává velmi užitečné, o řadu citátů obohacené shrnutí dostupného pramenného materiálu. To platí zejména pro tematicky strukturovaný výklad Pfitznerovy politické činnosti jako primátorova zástupce (s. 228–315). Předložená kniha tak představuje cenný, ač poněkud specifický příspěvek k dějinám Prahy za německé okupace.

V tematickém pořadí další příspěvek k dějinám českých zemí za okupace předložil neúnavný Brandes čtenářům již v roce 2012. V práci, plánované a koncipované původně jako článek, autor navázal na jeden již zmíněný, a to závažný výsledek Küpperovy práce: Brandes tu sledoval problematiku plánované, již před koncem války započaté germanizace českého prostoru a většiny obyvatelstva. I v tomto díle hrají vedle řady dílčích opatření podstatnou roli především aktéři rozhodovacích procesů. Kniha je tak v tomto ohledu dobrým doplňkem právě pojednaných publikací.

Je třeba uvítat, že Brandes (na rozdíl např. od syntézy z pera J. Gebharta a J. Kuklíka) zahrnul do svého výzkumu jak protektorát, tak i říšskou župu Sudety. Čtenáři se sice nedostane podrobnějšího zasazení tématu do kontextu doby a tématu, ba ani shrnutí či dokonce diskuse výsledků dosavadní literatury (to činí četbu knihy poněkud obtížnou pro nezasvěcené), nicméně ho čeká důkladné, o prameny opřené líčení různých okruhů nacistické *Volksstumspolitik*, tj. „dlouhodobých plánů a skutečných opatření“ germanizační politiky v českých zemích (s. 3 německé verze knihy).

Do velké míry mimo pozornost (až na ústřední nástroj, tedy „arizaci“, její cíle a profity) ponechal autor osud Židů a Romů, a to přes to, že jeho kniha obsahuje kapitolu o „rasové politice“. Přinejmenším v závěrečném shrnutí z něhož by oba úvodní odstavce patřily spíše do úvodu knihy, narazí čtenář na zdůvodnění tohoto opomenutí: „Zatímco německá politika vůči Židům a Romům byla ve všech obsazených oblastech v principu stejná (až na datum zavedení jednotlivých opatření a míru zapojení domácích sil), zacházení s většinovým obyvatelstvem v té které zemi se lišilo“ (s. 235).¹² Brandesovi šlo jen o toto většinové obyvatelstvo a o otázku, proč byla německá okupační politika v českých zemích vůči němu tak jiná než kupříkladu v Polsku. V úvodu knihy Brandes napsal, že tato odlišnost bývá zpravidla zdůvodňována potřebami zbrojního průmyslu, že však pravděpodobně existovaly i jiné důvody (s. 4). Odborná literatura přitom již dlouho uvádí jako druhý pod-

11 O přehnaně rychlém dokončování rukopisu bez důkladné redakce svědčí mj. právě nekompletní bibliografie.

12 Překlad této věty v českém resumé knihy na s. 251 je nepřesný.

statný faktor relativně výhodnější „rasové“ hodnocení Čechů.¹³ V tomto ohledu tedy Brandesova práce (resp. jeho odpověď na implicitní otázku) nenabízí nic zásadně nového. Jako prvá však podrobně dokumentuje různé představy zúčastněných aktérů v Berlíně i Praze a ovšem i kroky, které byly do konce války uskutečněny v zájmu realizace „poněmčení“ jako „perspektivního cíle“ (s. 235).

Autor po krátkém přehledu „cílů a zásadních rozhodnutí německé politiky vůči Čechům“ uvádí čtenáře v šesti podkapitolách na bázi pramenů (literatura je explicitně zmiňována jen zřídka) „oblastmi a metodami nacistické národnostní/národovecké politiky“ (*Volkstumspolitik*). Líčí přitom stručně mnohostrannou finanční i materiální podporu protektorátních a přistěhovačích Němců (*Volksdeutschen*), k níž se „kompenzačně“ poji-la nacistická restriktivní opatření v oblasti českého školství a potlačování českého jazyka, resp. předání správy hospodářství z českých do německých rukou. Celkem tři podkapitoly (II. 4–6) jsou pak věnovány okupační pozemkové politice a plánovanému cílenému usídlení zahraničních *Volksdeutschen* v českých zemích. To bylo opatření, které přispívalo k uskutečnění koncepčního cíle rozčlenění protektorátu pásy německého osídlení (*Landbrücken*). Poslední zmíněná tematická oblast představuje – spolu s následující podkapitolou o rasové politice a zejména zavedení „rasového registru“ – vlastní jádro knihy. Čtenáři jsou tu názorně předvedeny dílem velmi heterogenní germanizační představy různých nacistických institucí a zejména je tu zprostředkovaně dostupný pramenný materiál, vzniklý od února 1943 v rámci rasových šetření včetně tabelárních přehledů „rasových kategorií“ českého obyvatelstva. V tomto kontextu stojí za zmínku výrazná odlišnost akcentů českého a německého titulu Brandesovy knihy. Zatímco titul německého vydání zdůrazňuje technicistní ráz germanizační akce: „Změna národnosti, přesídlení, rasová kategorizace...“, název českého vydání akcentuje politické rozhodnutí nacistů: „Germanizovat a vysídlit: nacistická národnostní politika v českých zemích“.

V tomto široce založeném „programu poněmčení“ zřetelně získávala v protektorátu i v Sudetech od příchodu Reinharda Heydricha do funkce protektora (a bez přerušení i po jeho smrti) stále více na vlivu rasová koncepce složek SS a tedy i Říšského hlavního bezpečnostního úřadu (*Reichssicherheitshauptamt*). České země se tak odlišovaly od jiných okupovaných oblastí národnostně smíšeného druhu, jako je Lotrinsko, Gdaňsk a Západní Prusko. Dělo se tak navzdory od podzimu 1941, resp. od počátku roku 1943 akcentované „reálné politice“ Himmlerova místodržitele Franka, pro nějž měly klid a zbrojní výroba v protektorátu nejvyšší prioritu. Takto koncipovaná okupační politika (s jejími germanizačně politickými dalekými cíli) měla podle aktuálního Brandesova přesvědčení přispět k „souhlasu Spojenců s nuceným vysídlením a se zostřením plánů, vztahujících se k rozsahu a metodám vyhnání“ (s. 247) německého obyvatelstva ze střední a východní Evropy. Je zajímavé, že se tu Brandes – aniž by to však explicitně zmínil – poněkud distancoval od závěrů

13 Vedle Küpperovy knihy srov. z posledních let např. Chad BRYANT, *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, Cambridge–London 2007. Srovnej moji recenzi v ČČH 107, 2009, č. 2, s. 416–421.

své v Německu i Čechách úspěšné knihy „Cesta k vyhnání“,¹⁴ v níž vysvětlil, že „vysídlovací koncept“ připravoval britský Královský institut mezinárodních vztahů už roku 1940.¹⁵

Jinou oblastí okupační politiky, totiž kulturní politikou, se zabývá Brandesův žák Voker Mohn v disertaci, která vyšla tiskem roku 2014. Práce zbudovaná na široké pramenné základně si klade množství otázek (srovnej její poněkud přehuštěný úvod) a podává první takto detailní přehled o rozličných oblastech protektorátní kultury. Autor sice blíže nedefinuje, co zahrnuje pod pojmy „kultura“ a „kulturní politika“, již rozčlenění práce však ozřejmuje, že Mohnovi jde o skicování různých opatření jednotlivých českých i německých protektorátních úřadů, zasahujících do oblasti vysoké kultury a o různé reakce, resp. o strategie přizpůsobení se jim. V centru autorovy pozornosti stojí prověření na počátku práce citovaného výroku Karla Hermanna Franka z července 1944, že české obyvatelstvo bylo za „válkou způsobené strádání... odškodněno příkladnými, dříve neznámými sociálními a kulturními opatřeními“, která prý byla „českým publikem akceptována ve velké míře“.

Po stručném, o literaturu opřeném úvodu o nacistické kulturní politice v severských zemích, Polsku a Francii (aniž by ovšem byly z tohoto líčení vyvozeny komparativní výzkumné otázky) následuje krátké, k uměleckým osobnostem protektorátu vztažené problematizování kategorií „kolaborace“ a „odboj“. Úvodní oddíl práce je pak završen velmi stručným přehledem „české kultury doby meziválečné“. S ohledem na restriktivní Druhou republiku je tento úkol, kterým autor překračuje „temporální hranice“ (s. 18), možno chápat jako jistě správný. Tím spíše, že Mohn čtenáři předkládá tezi: „Struktury dohledu na český kulturní život, které později ulehčily další výstavbu kontrolních instancí okupačního režimu, byly (...) vytvořeny již před počátkem okupace. Také většina českého personálu těchto institucí zůstala stejná“ (s. 66).

V druhé části knihy („Nacistická kulturní politika v protektorátu – aktéři, zájmy, prostředky a konflikty“) Mohn ukazuje v místy až minimalistických segmentech paletu působení různých německých a českých instancí, poskytuje přehled jejich prostředků a opatření, vypočítává české kulturní instituce a organizace a sleduje reakce českého publika.

V závěrečné, třetí části knihy se autor na 230 stranách (opět v řadě kratičkých kapitol) věnuje různým aspektům a epizodám jednotlivých oblastí kultury: literatuře,

14 Detlef BRANDES, *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*, München 2001, resp. *Cesta k vyhnání 1938–1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*, Praha 2002.

15 Brandes v knize z roku 2001 konkrétně prameny doložil, že rozhodnutí britského válečného kabinetu z 6. 7. 1942 o prohlášení mnichovské dohody za neplatnou a o poválečném transferu německých menšin ze střední a jihovýchodní Evropy, nebylo – již jen s ohledem na šíři záběru konceptu transferu – reakcí britské vlády na heyrichádiu či na české exilové podněty, nýbrž vyvrcholením dlouhodobého vývoje vlastní britské zahraničně politické koncepce. V memorandu, které ministr Anthony Eden předložil britské vládě jako podklad pro toto rozhodnutí, byly v souvislosti s perspektivou „nutného“ poválečného transferu jako argumenty uváděny především rozsáhlé Hitlerovy a sovětské vysídlovací akce. Srovnej BRANDES, *Der Weg zur Vertreibung*, s. 147–149 a celkově s. 424–426. Srovnej též: Jiří PEŠEK, „Motivem pro vyhnání byl Mnichov.“ Detlef Brandes, *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945*, München 2001, *Soudobé dějiny* 8, 2001, s. 756–762; Jan RYCHLÍK, Memorandum britského Královského Institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z r. 1940, *ČCH* 91, 1993, s. 612–630.

hudbě, divadlu a filmu. V centru jeho pozornosti stojí především český kulturní život v protektorátu. Ona již zmíněná, Brandesem naznačená, okupační správou cíleně nadsazená podpora německého kulturního života je tu sice uváděna, zůstává však spíše na okraji líčení.

Autor dospívá k závěru, že navzdory všem represím, omezením, přímým i nepřímým kontrolám, instrumentalizaci kultury a samozřejmě jen na papíře existující autonomii nemůže být ve zkoumané oblasti „řeč o kompletním potlačení a eliminaci české kultury“. „Navzdory všem omezením zůstávaly tu vždy ještě podstatně větší možnosti než v jiných okupovaných východoevropských zemích“ (s. 449). Podotkněme k tomu ovšem, že nejen v tomto kontextu by měla být problematizováno zejména přiřazení českých zemí k „východní Evropě“. Je to o to zřetelnější, že podle autora se opatření v protektorátu podobala situaci v severských zemích, v Nizozemí nebo Francii, kde také „byla nacionální kultura nadále povolena a domácí úřady přitaženy ke spolupráci“ s okupační mocí (s. 450). Přinejmenším pro protektorát lze však oprávněně pochybovat o úspěchu oficiální, metodou cukru a biče prováděné okupační „nacistické kulturní politiky“, jejíž směr byl navíc nejednou určován vnitřními kompetenčními střety nacistických institucí (s. 460). Mohnově informativní knize by bývalo prospělo prokrácení, koncentrování, zato však vytištění písmem čitelné velikosti.

Na závěr je možno konstatovat, že velmi potěšitelným trendem posledních let je zaostření pozornosti badatelů na dosud méně objasněné aspekty protektorátního období. Ještě potěšitelnější by ovšem bylo, kdyby se touto cestou vydali nejen němečtí, ale i čeští badatelé, resp. příslušné výzkumné ústavy.

Nina Lohmann
(Překlad Jiří Pešek)

Johannes KOLL

Arthur Seyss-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden (1940–1945)

Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2015, 692 s., ISBN 978-3-205-79660-2.

Johannes Koll se v habilitační práci obhájené na Vídeňské univerzitě věnuje působení rakouského nacisty Arthura Seyss-Inquarta ve funkci říšského komisaře v okupovaném Nizozemsku. Rozsáhlá monografie vycházející především z mnohaletého studia v německých i nizozemských archívech je koncipována jako případová studie o roli funkcionáře „druhého sledu“, kterému se podařilo prosadit až mezi špičky vládního establishmentu „Třetí říše“. Biografický přístup je v Kollově práci spojen s metodou *policy analysis*. Prameny osobního charakteru z válečné doby se po Arthuru Seyss-Inquartovi prakticky nedochovaly: autor vychází z „ego-dokumentů“ ve větší míře jen v části věnované době procesu s hlavními nacistickými zločinci v Norimberku, z níž je k dispozici poměrně rozsáhlý korpus písemností vytvořených později popraveným bývalým říšským komisařem. Koll analyzuje především způsoby, jakými Seyss-Inquart jako Hitlerův místodržící v Haagu využíval svého jednacího

prostoru a hledá odpovědi na otázku, jaký vliv měla říšským komisařem iniciativně prováděná – a mnohdy (spolu)definovaná – okupační politika na nizozemskou společnost a na Seyss-Inquartovo vlastní mocenské postavení v nacistickém Německu.

Úvod práce zahrnuje formulaci výzkumných otázek, cílů a metodologie, shrnutí stavu výzkumu a kritiku pramenů. Druhá kapitola pod titulem „Arthur Seyss-Inquart: Životopisný vývoj do května 1940“ pojednává o mládí tohoto stonařovského rodáka stráveném v Olomouci, Badenu a ve Vídni, o jeho účasti v první světové válce, studiích práv a pozdějším působení v rakouské advokacii a německo-nacionální politice, završeném krátkým působením v roli likvidátora rakouské státnosti z titulu funkce kancléře a později říšského správce se sídlem ve Vídni. Kapitulu uzavírá stať k Seyss-Inquartovu působení ve funkci zástupce generálního guvernéra v okupovaném Polsku.

Ve třetí části („Nizozemsko pod německou okupací. Periodizace“) rozděluje autor sledované období do čtyř fází. V období od okupace Nizozemska a jmenování říšského komisaře v květnu 1940 do potlačení únorové stávký v roce 1941, která byla reakcí společnosti na perzekuci nizozemských židovských občanů, usilovala civilní okupační správa pod vedením Seyss-Inquarta o získání Nizozemců pro podporu či alespoň tolerování nacismu. Ve druhém období, trvajícím až do potlačení stávký na protest proti převedení bývalých nizozemských vojáků zpět do válečného zajetí na jaře 1943, došlo k přitvzování okupační politiky, k likvidaci stran a obecně k demontáži zbytků politické plurality. Od konce roku 1941 bylo jedinou povolenou „domácí“ politickou organizací Nacionálně socialistické hnutí Nizozemska (NSB), sdružující nizozemské nacisty. V tomto období došlo rovněž k deportaci většiny židovského obyvatelstva do táborů smrti. Ve třetí fázi okupace došlo v reakci na posilování domácího odboje k prohloubení represí a ekonomického vykořisťování, ale i k odstavení rozhádané a drtivou většinou Holanďanů opovrhované NSB na vedlejší kolej německou okupační mocí. Závěrečná agonie nacistické vlády, začínající přesunem válečných operací na nizozemské území a končící kapitulací německých sil, je spojena s excesy v podobě eskalace teroru, systematického plundrování obsazené země a embarga na dovoz potravin a uhlí, jež si během „hladové zimy“ v západní části země vyžádalo tisíce obětí mezi civilním obyvatelstvem.

Čtvrtá kapitola knihy sleduje okolnosti Seyss-Inquartova „Jmenování říšským komisařem“ v květnu 1940. Základní právní a politická východiska německé vlády v Nizozemsku shrnuje pátá kapitola („Nacistická civilní správa. Základy a hranice Seyss-Inquartova mocenského postavení“), tématem následující části jsou pak „Politické cíle ‚dozorčí správy‘: nacistifikace a zglajchšaltování“. Jednotlivým oblastem okupační politiky s důrazem na roli říšského komisaře se věnují kapitoly „Seyss-Inquart a Nacionálně socialistické hnutí Nizozemska“, „Pronásledování Židů“, „Pronásledování Sintů a Romů“, „Politika braní rukojmích a potlačování odboje“, „Hospodářská politika“ a „Nacistická kulturní a vědní politika“. Třináctá kapitola „Exkurz: ‚Evropa‘, ‚Západ‘ a ambice v říšské politice“ se soustřeďuje na úsilí Seyss-Inquarta, který i během svého působení v Nizozemsku zůstal říšským ministrem bez portfeje, o vybudování vlastního postavení v Berlíně. Závěrečné měsíce okupačního režimu v Nizozemsku až do jeho pádu počátkem května 1945 jsou tématem kapitoly „Seyss-Inquart a agonie nacistického systému“. Na

patnáctou kapitolu („Norimberský proces. Obhajoba – rozsudek – poprava“) navazuje závěr práce.

Johannes Koll dokazuje na řadě konkrétních případů, že Seyss-Inquart z titulu „prostředníka“ mezi berlínskými centrálními strukturami, resp. jejich exoziturami v Haagu, a místními kolaboranty zásadním způsobem spoluutvářel okupační politiku v Nizozemsku. Seyss-Inquart za sebou i přes vysokou hodnost SS-Obergruppenführera neměl mocenské zázemí v SS ani NSDAP (o členský průkaz požádal v červnu 1938 a obdržel jej teprve v lednu 1943). Snažil se proto vyhýbat konfliktům s oběma mocenskými strukturami, jež v Haagu reprezentovali dva ze čtyř jemu bezprostředně podřízených generálních komisařů, vyšší velitel SS a policie Hanns Albin Rauter a zástupce strany, jímž byl až do svého neobjasněného úmrtí v roce 1943 Fritz Schmidt. Základem Seyss-Inquartova mocenského postavení byla jeho bezprostřední funkční podřízenost Hitlerovi: ten říšskému komisaři jako jednomu z mála rakouských nacistů plně důvěřoval, jak potvrzuje i jeho jmenování říšským ministrem zahraničí ve „Vůdcově“ politickém testamentu. Seyss-Inquart se dále opíral o dobré vztahy s Himmlerem, jež cíleně kultivoval.

Nabyté postavení umožnilo ambicióznímu komisaři prosadit se v řadě případů vůči centrálním orgánům, jako bylo Vrchní velení Wehrmachtu (Seyss-Inquartovi se podařilo udržet Nizozemsko pod civilní správou až do samého konce bojů na jeho území), Göringův Úřad zplnomocněnce pro čtyřletý plán a později Speerovo Říšské ministerstvo pro zbrojní a válečnou výrobu. Seyss-Inquart nebyl ani jako funkcionář „druhého sledu“ nikdy pouhým vykonatelem rozkazů. Jako „vzorový“ radikální funkcionář se vůči Berlínu prezentoval mj. i aktivní rolí v protizidovské politice, jež byla v Nizozemsku prováděna s vražednou konsekvencí výrazně převyšující poměry v okupované Belgii a Francii.

Seyss-Inquart se i z Haagu aktivně podílel na veřejném životě v Říši. V únoru 1944 stanul v čele Německé akademie jako předchůdkyně poválečného Goethe-Institutu, profiloval se i v diskusi o „nové Evropě“, v níž počítal s Nizozemci jako jedním ze stavebních kamenů budoucí nordické říše založené na „osudovém společenství“ germánských národů pod německým vedením.

Seyss-Inquart vystupoval ve dvojí roli říšského komisaře jako reprezentanta zájmů Říše a zároveň politika, který usiloval o zajištění podpory rasově „spřízněného“ nizozemského lidu nacistickému projektu „nové Evropy“. Koll v tom spatřuje fundamentální vnitřní rozpor, který od počátku definoval Seyss-Inquartův mandát. Avizem snahy o „pozitivní“ působení na podrobený nizozemský národ byl Seyss-Inquartův projev při oficiálním loučení s dosavadním působištěm v Krakově před přesunem do Haagu: budoucí říšský komisař v něm podtrhl zásadní odlišnost cílů okupační politiky na západě a východě Evropy. Politika „otevřené ruky“, o jejíž provádění se Seyss-Inquart snažil zejména na počátku svého působení v Haagu, byla ovšem odsouzena k nezdaru: s postupem války ji jednoznačně zastínilo bezohledné hospodářské vykořisťování a perzekuce v rámci prosazování „zájmů Říše“. Právní a politické postavení úřadu říšského komisaře mu dávalo prostor významným způsobem usměrňovat okupační politiku v Nizozemsku. Arthur Seyss-Inquart byl v této funkci odpovědný za její postupnou radikalizaci a brutalizaci, zároveň se však v jednotlivých případech snažil o zmírnění navrhovaných i prováděných rozkazů z Berlína. Tyto jeho inter-

vence, na něž se odvolával před poválečným norimberským tribunálem, nebyly motivovány humánními ohledy, ale pragmatickým propočtem politických i finančních nákladů na potlačování reakce v podobě silícího odboje. Říšský komisař aktivně, ale neúspěšně argumentoval proti násilným akcím nařízeným říšskými orgány, jež považoval za kontraproduktivní. Znáмым příkladem bylo rozhodnutí konfiskovat radiopřijímače všem Nizozemcům kromě aktivních nacistů. Tím, že se okupační moc sama připravila o možnost propagandisticky působit na nizozemskou společnost, byla symbolicky zavržena chimérická snaha říšského komisaře motivovat Nizozemce k přijetí velkogermánské ideologie.

Seyss-Inquartovi jeho tvrzení, že se snažil zmírňovat dopad okupace na nizozemské obyvatelstvo, ani svalování viny za zločiny okupační moci na Wehrmacht a SS v konfrontaci s Mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku nepomohlo: byl uznán vinným ve třech ze čtyř bodů obžaloby a oběšen jako poslední z odsouzených v hlavním procesu s nacistickými zločinci. I přes Seyss-Inquartovo klíčové postavení v okupovaném Rakousku a Polsku byly přitom rozhodující důkazy vztahující se k jeho úřadování ve funkci říšského komisaře: jak sám trefně poznamenal, jeho oprátka byla spletena „z holandského konopí“. Lítost nad svými činy Seyss-Inquart nikdy neprojevil a ani v Norimberku se na rozdíl od většiny obviněných nesnažil distancovat od radikálního antisemitismu. „Evakuaci“ nizozemských Židů, jež vedla k zavraždění asi 90 % z nich, „morálně“ obhajoval a jedním dechem ji srovnával s poválečným vysídlením Němců z východní Evropy. Koll na řadě pramenů včetně soukromých zápisků z vězení ukazuje, že Seyss-Inquart v nacistickém hnutí nepatřil mezi „konformisty“. Autentičnost jeho víry v nacistickou ideologii se pojila s kariérismem: snaha vyniknout v roli vzorného funkcionáře vehnala tohoto muže na dráhu pachatele válečných zločinů a zločinů proti lidskosti.

Kollova monografie, založená na důkladné rešeršní práci, je působivá svým rozsahem i čtivým podáním. Seyss-Inquartovo působení na poli vymezeném klíčovými orgány nacistického Německa a měrou přízpůsobení či resistance nizozemské společnosti vůči okupantům je ilustrováno na řadě konkrétních případů. Konceptuální pojetí úřadu říšského komisaře v Haagu jako „prostřednické“ mocenské struktury (Zwischengewalt), která v maximální míře využívá vlastního manévrovacího prostoru, je pak možno chápat jako výzvu pro další srovnávací výzkum.

Daniel Putík

Martina ŠMEJKALOVÁ

Praporu věren i ve ztraceném boji. Vladimír Šmilauer – život a dílo filologa (1895–1983)

Praha, Academia 2015, 652 s., ISBN 978-80-200-2439-8.

Obsáhlá monografie o životě a díle významného českého lingvisty Vladimíra Šmilauera představuje bohatý zdroj informací o této postavě a kontextech, do nichž se zapojovala. Kniha obsahuje vedle úvodu (s. 11–21) tři velké celky. První z nich (s. 23–150) pojednává v jediné dlouhé kapitole o Šmilauerově osobním životě a o vnějších aspektech jeho

vědecké dráhy. Druhý celek (s. 151–440) tvoří šest dílčích kapitol představujících a diskutujících postupně Šmilauerovu práci a výsledky v jednotlivých lingvistických disciplínách, zejména v oblasti nauky o vlastních jménech, v úseku větné skladby a na poli lexikografie; pojednává se také o Šmilauerově různorodé činnosti recenzentské a jeho aktivitách týkajících se jazykové kultury. Třetí celek (s. 441–487) v kratší kapitole shrnuje Šmilauerovo působení pedagogické. Následují závěr (s. 488–494), anglické *summary* (s. 495–503), seznam literatury (s. 504–540) a přílohy (s. 541–563) přinášející přepis několika dokumentů ze Šmilauerovy pozůstalosti. Knihu uzavírá bibliografie prací Vladimíra Šmilauera a prací o něm a jeho díle, kterou sestavila Eliška Kudláčková-Doležalová (s. 564–633), dále je připojen ještě seznam otištěných obrazových příloh (s. 634–641); publikace obsahuje 71 doprovodných dokumentů – fotografií, dopisů či jen jejich konseptů a podobně – seřazených v samostatném, nepaginovaném oddílu na konci také jmenný rejstřík (s. 642–651).

Pro pochopení významu recenzované monografie a jejího místa v historiografii české lingvistiky (zejména dvacátého století) je možno vyjít z Vykypělova¹ rozlišení viditelných a neviditelných dějin lingvistiky. Zatímco dějiny viditelné jsou představovány publikovanými jazykovědnými texty, tedy především pojmy, myšlenkami a výsledky v nich obsaženými, dějiny neviditelné tvoří archivní materiály, včetně pramenů ze života lingvistů.

Na poli neviditelných dějin české (potažmo československé) lingvistiky se v poslední době událo leccos záslužného. Byly vydány různé archivní materiály,² včetně paměti³ a korespondence⁴ jednotlivých lingvistů, nebo se na existenci takových dokumentů alespoň upozorňuje.⁵ Přesto je třeba dodat, že těchto počínů není zase tolik, kolik by bylo zapotřebí, a mnohdy jsou výsledkem činnosti lingvistů, jejichž hlavní pracovní náplň je jiná a kteří si k této ediční práci jaksi narychlo „odskočili“ odjinud. Specifickou podskupinu neviditelných dějin ještě tvoří publikované rozhovory s lingvisty o jejich životě a práci,⁶ v tomto případě se všemi riziky vyplývajícími z přirozených slabin metody orální historie.⁷

1 Bohumil VYKYPĚL, *Skizzen zur linguistischen Historiographie*, München 2013, s. 7–8.

2 Srov. Petr ČERMÁK – Claudio POETA – Jan ČERMÁK (edd.), *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*, Praha 2012.

3 Srov. Vilém MATHESIUS, *Paměti a jiné rukopisy*, edd. Josef Hladký, Praha 2009; Julie NOVÁKOVÁ, *Paměti aneb Autobiografie. Třináct olomouckých let (1948–1961)*, ed. Tomáš Motlíček, Olomouc 2008.

4 Srov. Václav MACHEK, *Korespondence*, I–II, edd. Vít Boček a Petr Malčík, Praha 2011; Marie HAVRÁNKOVÁ (ed.), *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci. Korespondence z let 1923–1974*, Praha 2008; Marie HAVRÁNKOVÁ – Vladimír PETKEVIČ (edd.), *Pražská škola v korespondenci. Dopisy z let 1924–1989*, Praha 2014.

5 Srov. Robert DITTMANN, *Jakobsonova pozůstalost: čekající příležitosti*, *Bohemica Olomucensia* 3, 2011, s. 115–118.

6 Srov. Jan CHROMÝ – Eva LEHEČKOVÁ (edd.), *Rozhovory s českými lingvisty*, I–III, Praha 2007–2010; Dušan ŠLOSAR, *Jaké hlavy, takový jazyk. Rozhovor o češtině a o životě vedli Jiří Trávníček a Jiří Voráč*, Brno 2008.

7 Kupříkladu na mnoha místech Rozhovorů s českými lingvisty by bylo možno ukázat, jak se u konkrétních pamětníků liší od skutečnosti například časové zařazení událostí.

V rámci viditelných dějin lingvistiky se objevují tradiční práce zaměřené faktograficky. Spadají sem především výsledky větších týmových⁸ či sólových⁹ projektů, ale bývají koncipovány spíše jako přehledové pomůcky než jako díla analytická a interpretační, a o vymezené látce v nich bývá pojednáno mezerovitě. Na nejzazší okraj viditelných dějin lingvistiky sám sebe svým vlastním vymezením umístil přístup Jana Kořenského a jeho epigonů, hlásající, že vnější kontext není pro dějiny lingvistiky podstatný, ba dokonce ani není jejich předmětem. „Opravdové“ dějiny lingvistiky se mají dotýkat pouze úzce odborných témat. Nejhlasitěji to tvůrce této koncepce vyjádřil myšlenkou, že „primárně netvoří historii lingvistiky personální portréty králů a knížat lingvistiky, lingvistických stran a společenství, ba ani popisy případných lingvistických bitev, ale popisy pohybu významů v jejich stýkání a potýkání“.¹⁰

Ve skutečnosti se však ukazuje, že práce na neviditelných dějinách má svůj důležitý smysl v jakémsi ozřejmování, doplňování oněch základních, viditelných textů. Viditelné i neviditelné dějiny tvoří dvě strany téže mince a mohou se vhodně doplňovat, přičemž většinou asi musí mít práce s informacemi základními (viditelnými) prioritu, někdy však – v závislosti na povaze zkoumaného předmětu a třeba i prosté (ne)doloženosti primárních textů logicky převládá práce s informacemi sekundárními (neviditelnými). Nejprůběžnějšími takto kombinujícími pracemi byly zatím Tomanovo pojednání o Pražském lingvistickém kroužku¹¹ a dvě knižní publikace Vykypělovy.¹² Nyní k nim přistupuje práce Šmejkalové o místě a významu díla Vladimíra Šmilauera v československé lingvistice. I Šmejkalová nicméně cítila potřebu se s výše zmíněným extrémním přístupem nějak vyrovnat. Učinila tak sympaticky krátce (s. 12–13) poukazem na některé sociologické a historické přístupy stavící do centra pozornosti jednající subjekt v dějinách.¹³ V samotném pojednání o Šmilauerovi pak – vlastně spíše implicitně – transponovala tento přístup do historiografie lingvistiky a ukázala jeho výhodnost a sílu. Práce Šmejkalové tak nakonec velmi pěkně ilustruje propojenost „vnějšího“ a „vnitřního“ provozu lingvistiky jako vědní disciplíny. Jedno bez druhého by bylo mnohdy jen těžko nebo omezeně uchopitelné. Obzvláště to snad platí pro období totalitních režimů, kdy se ve vědě výrazněji než jindy uplatňuje ideologie. Byť třeba sám konkrétní pracovník zůstává imunní vůči ideologickým tlakům a drží se stranou ideologických sporů, jak to vidíme právě u Šmilauera, přece do jeho vědecké práce vnější

8 Jana PLESKALOVÁ – Marie KRČMOVÁ – Radoslav VEČERKA – Petr KARLÍK (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bobemistiky*, Praha 2007; Jiří ČERNÝ – Jan HOLEŠ (edd.), *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, Praha 2008.

9 Radoslav VEČERKA, *Slovník českých jazykovědců v oboru bobemistiky a slavistiky*, Brno 2013.

10 Jan KOŘENSKÝ, *Jak psát dějiny lingvistiky*, *Naše řeč* 93, 2010, č. 4–5, s. 190–192.

11 Jindřich TOMAN, *Příběh jednoho moderního projektu. Pražský lingvistický kroužek 1926–1948*, Praha 2011.

12 Bohumil VYKYPĚL, *Život a dílo Adolfa Erharta. Kapitola z dějin české vědy*, Praha 2008; TÝŽ, *Skizzen zur linguistischen Historiographie*, München 2013.

13 Děje se tak ovšem pouze na základě sekundárních textů pojednávajících o takových přístupech. Citují se Karel MÜLLER, *Koncept občanské společnosti: pokus o komplementární přístup. Tocquevillovské dědictví a giddensovská perspektiva*, *Sociologický časopis* 39, 2003, 607–624 a Miloslav PETRUSEK, *Anthony Giddens – teoretik strukturace a modernity* [doslov], in: Anthony Giddens, *Důsledky modernity*, Praha 2003, s. 159–200.

kontext zasahuje, a nepřímě tak ovlivňuje její výsledky, třeba jen tím, že něco daný vědec dělat může a něco nemůže. I to má pak na vznešeně formulovaný „pohyb významů“ svůj vliv.

Šmejkalová pojala svůj úkol svědomitě a hloubkou záběru je její monografie na poli dějin naší lingvistiky dvacátého století ojedinělým počinem. Výraznou zásluhu na tom má práce s archivními prameny, z nichž mnohé navíc pocházely z dosud nezpracovaných fondů (k jejich soupisu viz s. 18–19). Jednalo se tedy o práci, do které se jinak lingvisté příliš nepouštějí. Díky tomu před námi vystupuje plastický obraz Vladimíra Šmilauera vědce i člověka, a máme tak před sebou další dobře vyprávěný příběh intelektuála procházejícího peripetemi dvacátého století, příběh toho druhu, jichž je nám stále naléhavě třeba.

Pokud jde o konkrétní obsah, bývá u podobných publikací lepší nepokoušet se jej na omezeném prostoru zprávy či recenze převyprávět. Upozorním proto jen výběrově na jednu pozoruhodnost a její paralelu odjinud. Profesní dráha Vladimíra Šmilauera byla v obecně metodologické rovině poznamenána jeho rezervovaným vztahem ke strukturalismu Pražské školy, což se na institucionální rovině projevilo vzájemně chladným poměrem mezi ním a Pražským lingvistickým kroužkem a na personální rovině vzájemně komplikovaným vztahem s Bohuslavem Havránkem, jednou z vůdčích postav naší lingvistiky. Posledně zmíněný aspekt pak přetrvál i po faktickém zániku Kroužku, napjatý vztah s Havránkem byl celoživotní a evidentně byl do vysoké míry osobní povahy. Šmejkalová jednak shrnuje a diskutuje všechny podstatné body tohoto vztahu (s. 168–183), jednak otiskuje dokument ze Šmilauerovy pozůstalosti, ve kterém sám Šmilauer tuto situaci popsal ze svého pohledu (s. 542–545). Jsou to velmi důležité pasáže pomáhající dokreslit povahu Havránkovy osobnosti, jež by si monografické zpracování zasloužila přinejmenším stejně jako právě Šmilauer.¹⁴

Paralelou popsané situace, byť ze zcela jiného prostředí, a tedy s jinými determinanty, je rovněž napjatý, respektive snad až vysloveně nepřátelský vztah mezi ukrajinským lingvistou Jurijem Ševelovem (George Y. Shevelov) a Romanem Jakobsonem během emigrantských let obou vědců ve Spojených státech amerických. Podobně jako Šmilauer zde Ševelov zastával pozici obrannou a spíše trpnou, zatímco Havránek s Jakobsonem byli jakožto mocensky silnější hybateli a určovateli charakteru uvedených vztahů. Obdobně jako Šmilauer i Ševelov se nakonec ke svému vztahu s Jakobsonem vyjádřil písemně; na rozdíl od Šmilauera svůj text dokonce publikoval,¹⁵ což pak přineslo i zprvu rukopisnou, ale s odstupem času publikovanou (v ukrajinském překladu) reakci Jakobsonova zastánce Horace G. Lunta.¹⁶ I v tomto případě se jedná o ne nepodstatný střípek z neviditelných dějin lingvistiky, přispívající k poznání osobnosti všech zmíněných jazykovědců. Obě paralely pak nutí k přemýšlení, do jaké míry mohou osobní kontroverze mezi silnými vědeckými osobnostmi ovlivnit vývoj oboru. Recenzovaná monografie přináší větší množství takových inspirujících témat.

Vít Boček

14 Zatím srov. výběrově Bohumil VYKYPĚL (ed.), *Bohuslav Havránek. Contributions to his life and work*, München 2013.

15 Jurij ŠEVELOV, *Zustřiči z Romanom Jakobsonom*, *Sučasništ* 12, 1994, s. 93–128.

16 Horace G. LUNT, *Z privodu spogadiv Ševelova*, *Krytyka* 11, 2010, č. 11–12, s. 43–46.

Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií Petráňovou)
Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta během komunistického experimentu (1948–1968–1989)

Praha, Karolinum 2015, 1132 s., ISBN 978-80-246-2994-0;

ISBN 978-80-246-3013-7 (pdf).

Josefa Petráně, jednoho z profilových poválečných historiků a neodmyslitelnou součást života pražské filozofické fakulty, zná profesní i laická obec především jako specialistu na raný novověk, jehož problematiku dokázal nasvítit z objevených úhlů při zachování čtivosti odborného textu. V posledních desetiletích se však s nemenší badatelskou poctivostí a invencí pouštěl i do dob nedávných, a to především v tématech, s nimiž je životně propojen. Jedním z nich byly jeho rodné Ouběnice; v nyní recenzovaném objemném kompendiu pak předkládá podrobnou kroniku jedné epochy akademického pracoviště, které pohltilo většinu jeho badatelského života, instituce do značné míry odpovědné za rozvoj (či úpadek) humanitního myšlení a vzdělání v socialistickém Československu. Nutno připomenout významný podíl spolupracovnice Lydie Petráňové, která celou škálou „pomocných“ prací (zdaleka nejen přepisy, redakce, korektury) pomohla dotáhnout text do podoby nakladatelského rukopisu.

Ve dvanácti kapitolách a v textu prosyceném autentickým koloritem člověka, který popisované děje nejen osobně zažil, ale profesně, intelektuálně i emocionálně hluboce prožíval, se Josef Petráň vyrovnává s osudy fakulty i s vlastním místem v jejich kontextu. V úvodu, reflektujícím zahraniční, ale především domácí literaturu k nanejvýš ožehavému tématu podílu humanitní inteligence na degeneraci duchovního světa společnosti, zápasí autor s notorickým problémem jak autenticity výpovědí žijících svědků a věrohodnosti pramenů úřední provenience, tak oprávněnosti závěrů a soudů z pera postgeneračních hodnotitelů. Tak jako jiní dějepisci období nesvobody, i on naráží na limity (ne)pochopení a (ne)respektování tlaků, voleb či možností totalitní situace, kterou jedni vytvořili a jiní do ní byli vrženi, ze strany později narozených. Petráň poukazuje na záludnosti prvoplánových a absolutizujících přístupů, nicméně platný recept na kvadraturu kruhu nemá, neboť neexistuje. Sám víceméně vědomě rezignoval na „módní“ výzkumné metody, aby – jak výstižně charakterizuje své uchopení látky – v účelovém výběru „institucionální kostru naplnil konkrétními jednajícími lidmi“ (s. 14). Trvajícím dilema re-inscenace dějin, jejichž pamětníci vesměs žijí, vyřešil věcným popisem s uvedením vlastního podílu na vývoji, i když samozřejmě v duchu historické selektivity.

V meritorním úvodu J. Petráň rekapituluje osudy několika kolegů – příslušníků „nadšené generace“, kteří po únoru vstoupili jako zapálení komunisté na vysoké školy a do vědeckého i kulturního života, a dokládá jejich dobře známé vývojové křivky od budovatelského entuziasmu přes vystřízlivění a „vnitřní“ kritiku režimu po následný pád a přízračnou normalizační existenci. Individuální příběhy doplňuje kaleidoskop jmen levicových radikálů, kteří na jednotlivých katedrách nahradili propuštěné předválečné vědecké kapacity. V oddílu o studentstvu se čtenář poučí o prověrkách, poúnorové očistě fakultního života, kádrování, vylučování ze studia i z činnosti a řádění příslušných komisí, vedených často budoucími osmašedesátníky. Nemilosrdnou disciplinaci lidských zdrojů provázelo obdobné úsilí na

poli odborné výchovy a vzdělanosti. Oživení vědecké činnosti a širší publikačních možností provázela restrukturalizace studijních oborů s postižením vybraných disciplín a zřízením jejich ideologicky funkčních paskvilů, změny sylabů a studijních plánů, tematické a ovšem i interpretační přesměrování výstupních prací a další metody podrobení a ovládnutí výuky humanitních věd. Osvěžení v proudu detailní dokumentace vcelku známých obrysů přináší popis mimostudijního nátlaku, jímž aktivisté zdokonalovali všestrannou kontrolu nad duchovním životem i fyzickou existencí studentů i kolegů.

Tato „reforma“, končící dle autora zhruba rokem 1954, byla nicméně takřka od počátku provázena „zápolením o ideologickou doktrínu“ (1951–1960), tedy bojem konkurenčních stranických skupin (občas mezigeneračních) a jednotlivců o prosazení vlastní verze dogmatu. Sem autor zařadil prověrky a čistky mezi pedagogickým sborem, ale především peripetie fakultních bossů se stalinským zosřtením leninského učení, kteří je dle diklátu Ústředního výboru KSČ tvrdě vynucovali, aby se od něj zakrátko pružně distancovali. Ideologické glajchšaltování profilových (hlavních) oborů nijak nevyvíňuje relativně větší volnost na tzv. malých oborech typu sinologie či jiných východních studií s nepominutelnými odbornými nároky, beztak odsouzených ke zmírající akademické kariéře, neboť jejich praktické uplatnění ovládaly prověřené kádry. S ohledem na plejádu zmařených rigorózních řízení, habilitací a profesur čtenáře jistě pobaví stížnosti insiderů na úpadek kvality vzdělání, který tak horlivě sami připravovali.

Jak J. Petrání dokládá, od poloviny padesátých let určovali fakultní klima ambiciózní odborní asistenti, nezřídka absolventi rychlostudia na Vysoké škole politických a hospodářských věd, kteří vládli tradičním oborům i novým katedrám dějin KSČ, KSSS a mezinárodního dělnického hnutí, nemluvě o všudypřítomných odbornících na leninský marxismus. Nakolik je oprávněně autorovo přesvědčení, že se jednalo o skutečné „ideologické poblouznění“ (s. 193, 285 a jinde) a nikoli o chladnokrevný kariérní výpočet, netroufám si posoudit. Křeče uvolňování (tzv. destalinizace) a opětného utužování stranického jha během padesátých let lze jistě chápat jako rezonanci velkých dějin, nicméně osobní averze a intriky hrály nepochybně roli nemenší. Příliv faktů Petrání místy odklání i na vedlejší pole (vznik Československé akademie věd) a znovu podněcuje čtivost textu osobními příběhy protagonistů tohoto manévrování.

Ikonická léta šedesátá jistě zůstanou výrazně zapsaná ve vzpomínkách pamětníků na celém světě jako výjimečné dějinné období,¹ nicméně právě v tomto případě je nutno mimořádně zbystrit pozornost ohledně spolehlivosti výpovědí. V současnosti se již jedná o mnohokrát převyprávěný a znovu inscenovaný mýtus, mezinárodní položku z Assmanova kulturního archivu (svědčí o tom ostatně i autorův přídomek „zlatá“). J. Petrání líčí tzv. liberalizaci především očima etablovaných kádrů, kteří v obavě ze ztráty moci a v souboji s názorovými oponenty viděli východisko z narůstající nespokojenosti a trvajících duchovní i materiálních krize v „nápravě“ stalinizace. Odhalování zločinů minulosti jistě oživilo veřejný prostor, nicméně se míjelo s hlavním rejstříkem tehdejší společenské kritiky. Jak autor

1 Srov. např. Mark KURLANSKY, 1968: *The Year that Rocked the World*, New York 2004 (česky: 1968. Rok, který otřásl světem, Praha 2007).

dokládá na výpovědích dobových svědků, hlasy vůči „přehmatům“ a procesům a pootevírání dveří západní liberální levici a intelektuálním kritikům kapitalismu zaznívaly plně ve stranické režii. Zmapovat podrobněji vývoj šedesátých let včetně „prozření“ jednotlivých protagonistů oborů, diktujících podobu kolektivní sebereflexe (filozofie, historie, literatura) až k volání po dějinné „objektivitě“, by pro pochopení fakultní perspektivy bylo nesporně velmi poučné, nicméně J. Petráň po rekapitulaci obecně známých událostí (sjezdy spisovatelů a historiků, zasedání stranických orgánů) přikročil rovnou k závěru dekády, kdy se běh dějin zrychlil a především zahustil.

Autor jej zabírá v širokém spektru celospolečenského pohybu, nicméně v jeho hledáčku zůstávají – řečeno s Vladimírem Páralem – především modří, tedy stranická nomenklatura. (Velmi lidsky působí v tomto kontextu krátká autorova zpověď na s. 286n., byt by měl plně právo prezentovat „svůj“ příběh fakulty bez omluv a pokání.) I hrdinové studentského hnutí na sklonku šedesátých let působili v rámci režimních struktur ČSM a KSČ, protože jiné řešení „nepřipadalo v úvahu“ (s. 292). Petráň se s touto konstrukcí dobře míněné „recesistní“ rebelie vcelku ztotožňuje, svůj postoj podpírá řadou pozdních osobních svědectví reformních aktivistů. Je přesvědčen, že habilitace a profesury kariérních odborných asistentů z padesátých let, k nimž docházelo po roce 1964, znamenaly alespoň v některých případech zvýšení kvality jejich vědecko-pedagogického působení a že povinné stranictví představovalo „formální propustku“, jejíž formálnost byla všemi zúčastněnými přiznávána jako samozřejmost (s. 316). Zároveň na mnoha místech vyjadřuje osobní skepsi vůči tehdejšímu reformnímu etosu a nadšení, kterou s ním ostatně v době masových schůzí a stávek za pražského jara a po srpnu sdílelo množství studentů-nestraniků.

Podnětná je autorova exkurze do fakultní historie revidovaného marxismu, neboť nelze dostatečně vyzdvihnout význam a inspirativnost Marxova učení pro západoevropský myšlenkový vývoj po druhé světové válce; čerpali z něj všemožní sociální kritici, existencialisté, strukturalisté stejně jako postmoderna. Do tohoto oddílu náleží i osobně laděná úvaha o psychologii humanitních vědců v totalitě a o motivech jejich nerovného souboje s doktrínou i vlastním svědomím, doložená příklady změn v kurikulu, rétorice a publicistice vybraných pedagogů a rostoucími odkazy na západní tvořivé marxisty od Gramsciho po Fromma, Marcuse a Györgye Lukácse, ale i existencialisty, freudovce a humanistické kritiky kapitalistického odcizení. Petráň z obrovité zásobárny vlastní zkušenosti i z dochovaných archivních zdrojů vybírá další a další důkazy o přeludnosti tzv. obrodného procesu a o marném zápase pomýlených s mocí, který z odstupu působí jako *film noir*. Stranické kádry, zmítané poryvy situace a tápající mezi nově otevřenými intelektuálními podněty, se v autorově nemilosrdném a detailním pohledu jeví jako jeho předem odsouzení hrdinové.

Samostatnou kapitolu věnoval J. Petráň pražskému jaru na fakultě, během něžž se konečně formovaly na stranické vůli alespoň zčásti nezávislé studentské aktivity, záhy ovšem pohlčené eskalací vnitřního i vnějšího napětí. Autor mapuje dění takřka den po dni, text je zákonitě prosycen velkými stranickými dějinami, které vymezovaly hřiště. Stejně jako podrobná rekapitulace peripetií vedoucích složek zaujmou pokusy vnést podstatné změny jak do kádrově-administrativního provozu fakulty, tak do systému a obsahu studia. Popis posrpnových studentských akcí, vrcholících listopadovou stávkou, je poznamenán

zmíněným autorským viděním shora: s tvrzením, že „stávající studenti vesměs podporovali reformní dubnový akční program komunistů“ (s. 420), lze polemizovat. Známy fenomén české nové levice a fakultních trockistů pak v kontextu celkové nálady ve společnosti působí poněkud bizarně.

Normalizaci věnoval J. Petráň zhruba třetinu textu; postihy a čistky nabídl pro jeho přístup, favorizující jednotlivé lidské osudy, množství dramatické matérie. Počínající tažení proti „pravicovým oportunistům“, spojené zejména s Husákovým nástupem, autor opět rámuje jednotlivými kroky normalizační strategie KSČ, nezbytnými pro pochopení jejich aplikace na fakultě. Se zkracujícím se časovým odstupem se ovšem úměrně zvyšuje počet pamětníků, a protože J. Petráň věren svému plánu vyplňuje důsledně tento rámec konkrétními osudy především z řad postižených i nově vítězících pedagogů, vyvolá jeho pečlivý kronikářský záznam mezi čtenářskými zájemci nejspíše i jistou diskusi. Autor se důsledně přidržuje nesporných faktů, mapujících postupně ohýbání všech složek fakultního života – lidské, edukativní i administrativní – do ideálu plně normalizované instituce.² V centru pozornosti jsou opět vrchní etalony moci, přes něž se tento proces uskutečňoval: vedení fakulty, stranická organizace, mládežnické hnutí. Občasné výlety do psychologie a motivace obětí politického maelstromu na obou stranách jsou ovšem dedukcemi, nicméně opírajícími se o dlouholetou znalost lidí, prostředí a poměrů, popřípadě o svědectví souputníků (F. Černý). Do hodnocení osob(ností) a zejména očekávání s nimi spjatých se nevyhnutelně promítá autorovo tehdejší vnímání situace, nepochybně sdílené řadou názorově spřízněných fakultních kolegů. Pro řadu pamětníků je objevná archivními zdroji doložená raná normalizační koncepce (a pozdější kádrová působnost) tvrdého stranického jádra reprezentovaného Oldřichem Říhou, který se chopil iniciativy v půlročním předstihu před Husákem a *Poučením* (s. 440 n.).

Podrobný popis proměn fakultní situace po roce 1970 z hlediska vedoucích mocenských složek včetně vybraných medailonů, které Petráň pečlivě zrekonstruoval, patrně nebude co do faktografie překonán a bude bezpochyby usměrňovat jakékoli další pokusy v tomto směru. Známy kolotoč výměny kádrů, převlékání kabátů, vydírání, nátlaku, dotazníků, prověrek, existenčních hrozeb a vyhazovů se v jeho líčení převtěluje v obraz živé tkáně deformované instituce, která měla být nositelem akademické vzdělanosti a nezávislosti. V souladu se zstrašující a demoralizující povahou normalizace se do popředí fakultního života opět dostávala Státní bezpečnost, její přítomnost je však v textu spíše tušená. Podkapitola na s. 629–634 se přidržuje obecných obrysů, a pokud pověstná „spolupráce“ tvořila součást vložených miniportrétů, jako je tomu v případě Rostislava Nového, čerpal Josef Petráň z nedávných prací, zejména *Náměstí Krasnoarmějců* (s. 524n.). Restrukturalizace oborů, změny ve studijních plánech i sylabech a obnovená všudypřítomnost leninského marxismu pak jen dokreslovaly paralelu s poúnorovými zkušenostmi.³

2 Nedoložené odkazy na anonymní či adresná osobní svědectví (Štěpán Kolafa, s. 447, Luboš Kropáček s. 534 aj.) jsou spíše výjimečné. Bohužel chybí odkaz na pozoruhodný citát z „paměti“ Antonína Robka (s. 454n.), jehož jméno není uvedeno ani v seznamu literatury.

3 Tabulka o obsazení jednotlivých oborů z poloviny osmdesátých let (s. 577) je neobyčejně informativní (silné obsazení západních jazyků, knihovnictví a vědeckých informací, ale i psychologie), nicméně srovnání s ranou normalizací by výpovědní hodnotu čísel ještě zvýšilo.

Dle svědectví absolventů se nicméně i v tomto enormním tlaku podařilo uchránit jisté „ostrůvky pozitivní deviace“, mezi něž náležel i autor recenzovaného opusu. Stejně tak se navzdory tvrdému kádrování pod dohledem Městského výboru KSČ, jehož systém i důsledky jsou podrobně zmapovány v oddílu Studenti, podařilo mezi posluchače v průběhu sedmdesátých a zejména osmdesátých let proniknout řadě budoucích rebelů. V pasáži o mládežnické reorganizaci (s. 583n.) by čtenář uvítal více informací o Leninském svazu mladých (a v autorově duchu o jeho personálních profilech), jehož nedlouhá existence přinesla první šokující průlom do vcelku solidární studentské opozice. „Povinnost“ členství v Socialistickém svazu mládeže se nicméně jeví jako pozoruhodně liberální ve srovnání s poměry na akademických ústavech, jak svědčí i případ Petráňem pro fakultní období citovaného Antonína Kostlána (tamtéž).

Předgorbačovskou normalizaci pojednal J. Petráň z větší části jako homogenní proces se zaměřitelnou chronologií, zcela v duchu panujícího bezčasí, i když jisté mezníky (např. akce anticharta) fakultní život a morálku pedagogů nepochybně poznamenaly. Zachytit promítání bezduchého pragmatismu a panoptikální povahy tohoto fatálního období do fakultních poměrů je jistě mnohem obtížnější než popsat alespoň nějaký vývoj; i proto se narativní proud záhy stočil od normalizační stagnace k přestavbě. Rostoucí „podvrtná“ činnost mezi studenty i pedagogy, sympatie s nerežimními hnutími a kontakty s perzekvovanými strukturami z let těsně předrevolučních jsou doloženy řadou poutavých osobních svědectví. Dopady nové stranické rétoriky autor zkoumá opět především na vedoucích pozicích (děkanát, katedry) a ukazuje jejich problémy s manévrováním v nastalém, byť dlouho spíše stínovém pohybu. O rozkolísanosti a nejistotě fakultní personální strategie svědčí pečlivě zdokumentovaný výčet habilitací a profesur, kde se vedle osvědčených kádrů objevují i jména později angažovaných neutrálnů či dotud marginalizovaných pedagogů.

Závěrečnou obsírnou kroniku revolučního dramatu (zhruba od letního semestru 1989) uvádí vynikající partie, zahrnující dílčí mezníky východoevropského i domácího vývoje s řadou analytických vstupů a zasvěcených soudů, která by si zasloužila samostatnou publikaci (s. 717–799); právě v ní vyvstává do popředí autorská vnitřní angažovanost. Pro toto období Petráň místy využil i Archiv bezpečnostních složek (ABS), zejména ovšem pro dokumentaci velké stranické politiky a opozičních aktivit. Množství údajů z fakultního či obecně vysokoškolského prostředí té doby pochází opět ze svědectví účastníků. Celé textové bloky, pokrývající průběh fakultní metamorfózy, jež vrcholila personálními i strukturálními změnami z počátku devadesátých let včetně rehabilitací postižených, se pravděpodobně opírá o autorovy osobní záznamy či zdroje Archivu Univerzity Karlovy (AUK).⁴

Vyčerpávající záznam fakultní epopeje doplňuje více než stostránkový oddíl obsahující celkem 78 příloh, od oficiálních dokumentů a výstřižků z tisku přes osobní vzpomínky a interview s pamětníky po kuriozity typu studentských hříček, které se z větší části vztahují ke sklonku normalizace a k fakultní verzi sametové revoluce. Pozoruhodné jsou

4 Záplava detailů k nejrůznějším akcím, schůzím, iniciativám atd. tohoto kvasícího období je ponechána bez odkazu, což se týká i doslovných citací (za mnohé Václav Huňáček, s. 897), nicméně při standardní citační disciplíně by byl text kapitoly zatížen ad absurdum. O složité porevoluční personální situaci výmluvně svědčí tabulka proměn ve vedení kateder let 1989 a 1993 (s. 920–925).

zejména doklady studentské emancipace mimo režimní struktury (Připomínky studentů klasické archeologie, s. 1007–1010), ale také důkazy o malé vzájemné informovanosti mezi posluchači, jak svědčí např. rozhovor s J. Brožem (s. 978) či J. Peňásem (s. 1020). Imponující seznam editovaných pramenů a literatury (včetně pamětí) čítá několik set položek, z archivních zdrojů (neuvedeny) je vedle dobového tisku využito hlavně AUK, který J. Petráň po roce 1989 řídil více než deset let, a v závěru i ABS.

Až na výjimky, vztahující se zejména k velmi korektně a skromně prezentovanému vlastnímu příběhu, napsal Josef Petráň dějiny vítězů, i když zákonitě vždy dočasných. Pro popis instituce, působící v totalitním systému je to pochopitelná a do jisté míry i jediná schůdná cesta – lidé druhé kategorie, byť by byli její součástí, vyplňovali historickou šedou zónu, amorfni a bez veřejně artikulovaného názoru. Jejich svět se odehrával mimo stranické či mládežnické schůze a aktivity a tvořili jiné, „mimofakultní“ dějiny. Kniha je z velké míry faktografická a dosti úsporná ohledně obecných úvah a hodnocení, zato zalidněná nepřeborným zástupem kolegů a soupeřů (jmenný rejstřík obsahuje na 1500 osob), jimž tak J. Petráň postavil pomník – ať v jakémkoli smyslu. V každém ohledu se jedná o zcela mimořádný opus, který se řadí po bok autorovým vrcholným výkonům na poli historické vědy.

Svatava Raková

Jaroslav MRÁZEK

Svět očima Samuela P. Huntingtona. Pohled z historickosociologické perspektivy

Praha, Karolinum 2014, 126 s., ISBN 978-80-246-2462-4.

Nevelká monografie je pokusem o vystižení podstatných rysů díla a myšlení amerického politologa Samuela Phillipse Huntingtona (1927–2008), jehož jméno je v obecném povědomí spjato především s problematikou euroamerické civilizace a s teorií „střetu civilizací“. Nesnadného tématu se chopil mladý český sociolog Jaroslav Mrázek. Jeho cílem bylo prokázat, že Huntington byl myslitel daleko širšího tematického rozpětí a že přinesl inspirace nejen pro politologii, ale také pro historickou sociologii a další obory, zejména historii, ekonomii a politickou filozofii.

Dílo někdejšího ředitele Institutu strategických studií na Harvardově univerzitě interpretuje Mrázek přednostně se zřetelem na problematiku sociální změny. Zejména sleduje Huntingtonovy úvahy o úloze vojenství v demokratické společnosti, teorii modernizace, demokratizačních procesech a krizi demokracie, vztazích mezi civilizacemi a proměnách americké identity v souvislosti se silící hispanizací části obyvatelstva Spojených států amerických. Oceňuje Huntingtonovu schopnost pracovat na pomezí sociálních a humanitních disciplín a uplatnit mimořádně široký okruh znalostí, stejně jako klást podstatné otázky bez ohledu na politickou korektnost a odpovídat na ně způsobem, který po zveřejnění vyvolával kontroverzní reakce.

Ve stručném biografickém nástinu Mrázek zdůrazňuje, že Huntington na rozdíl od svých současníků Kissingera a Brzezinského trvale působil v akademickém prostředí, ale

že z této pozice zároveň aktivně vstupoval do zásadních politických sporů (angažovanost USA v Asii, pokusy o export demokratického politického systému západního stíhu v mimoevropských zemích atd.) a udržoval si realistický nadhled, který je podnětný při výkladu světového vývoje i po autorově smrti. Dalších sedm kapitol je již věnováno analýze Huntingtonových stěžejních publikací a okruhů jeho myšlení, zpravidla s přihlédnutím k názorům některých jeho předchůdců a kritických současníků.

Mezi klíčová témata časnější Huntingtonovy tvorby patří stabilita a obranyschopnost moderního státu, vývoj vztahů mezi armádou, společností a politickou reprezentací, či demokracie a její limity dané autoritou státních institucí; Mrázek pohledem sociologa při jejich rozboru oprávněně zařazuje Huntingtonovy názory do souvislosti s mocensko-politickým vývojem, proměnami americké společnosti a mezinárodních vztahů a zvláště s politickým myšlením 20. století. Historik si však nutně klade – zde nezodpovězené – otázky po starších inspiracích ideje spravedlivé války, která prochází dějinami, byť v Huntingtonově případě je zaměřena na obranu či prosazení liberálních principů; neméně závažná je otázka po modelech státního zřízení v evropském novověku, k nimž Huntington zaujímal kritické či pozitivní stanovisko. Mrázek místy záslužně připomíná soudobou odmítavou kritiku autora „konzervativního realismu“, zdůrazňujícího nezastupitelnou úlohu silných národních států, mohl však ještě poněkud větší měrou přistoupit k samostatnému ocenění nosnosti Huntingtonových idejí (do jaké míry totiž nabývají tyto podněty na aktuálnosti při interpretaci současného vývoje).

Pro historiografii mohou být podnětné také Huntingtonovy představy o teorii konvergence politických systémů, jež sledoval ve srovnávací analýze poválečného vývoje USA a SSSR jakožto dvou forem moderní průmyslové společnosti. Ideu postupného splynutí tento autor nesdílel, spíše se přikláněl k pohlčení (submergenci) jednoho systému druhým; ostatně vývoj po roce 1968 a zvláště na sklonku 20. století konvergenční iluze dokonale vyvrátil. Nicméně Huntingtonův pohled, odmítající jednoznačné černobílé posuzování dvou soupeřů bipolárního systému, má svou badatelskou relevanci, a to i při úvahách o soupeření USA s Ruskem a v konfrontaci s rostoucí vahou Číny, také pro 21. století.

Pro historiky je zvláště důležitá kapitola věnovaná Huntingtonově teorii přechodu k demokracii. Nejen proto, že se zřetelem k pracím řady politologů rozebírá pojetí a náplň pojmu demokracie, ale hlavně s ohledem na rozbor koncepce tří „demokratizačních vln“ (první dlouhé 1828–1926, druhé krátké 1943–1962, třetí současné od 1974) a dvou „protivln“ či spíše antidemokratických vln (1922–1942, 1958–1975). I když jde o americký, českým sociologem zprostředkovaný pohled na svět, je to určitá výzva pro příští uvažování o rytmu a periodizaci dějin, v tomto případě i dějin střeoevropských v globálním kontextu. Historický výzkum nejspíš najde mnoho důvodů k revizi takovéto periodizace 19. a 20. století, ale hodnota podobného přístupu spočívá v multikauzálním pohledu na mezníky v dějinách (počínaje revolucemi a válkami a konče proměnami sociálních makrostruktur) a v propojení politických idejí s respektem k reálným výsledkům dějinného vývoje.

Huntingtonovy úvahy o modernizaci zařazuje Mrázek do souvislosti s teoriemi modernity, což představuje užitečné encyklopedické shrnutí problematiky. Americký politolog

úspěšně zpochybnil zjednodušující teze o bezmála automatickém nástupu demokratického zřízení v zemích, kde došlo k ekonomické a sociální modernizaci; k demokratizaci totiž nedocházelo tam, kde se modernizace neopřela o fungující politické instituce, zajišťující řád ve společnosti. Huntington zároveň správně odhadl další vývoj, v němž se modernizace nezápád- ních makroregionů světa (byť s využitím technických a dalších podnětů ze Západu) nestala cestou k všeobecné westernizaci světa, nýbrž naopak k relativnímu slábnutí vlivu Západu.

Značnou pozornost věnuje Mrázekova kniha světovému bestselleru *The Clash of Civilizations* z roku 1996. Ačkoli se knize dostalo globálního rozšíření až po 11. září 2001 (tehdy také vyšel český překlad tohoto rozsáhlého díla), na její vznik významně zapůsobila kromě rozpadu bipolárního světa zejména série občanských válek na území rozpadlé Jugoslávie, v nichž se střetli – dodejme, že kromě jiných zájmových proudů – bosenští muslimové, chorvatští katolíci a srbští pravoslavní. Mrázek správně poukazuje na starší zdroje multicivilizačního pojetí světa i na kořeny autorova „kulturního obratu“ od politických témat ke kulturologickému pojetí moderních dějin civilizací. Zároveň Huntingtonovu neznámější knihu hodnotí jako odmítnutí krátkodobě rozšířené teze jeho vlastního žáka, politického filozofa Francise Fukuyamy o „konci dějin“ čili o celosvětovém převládnutí liberálně demokratického systému.

Mrázekův výklad nejdiskutovanějšího z Huntingtonových témat sleduje zásadní, z hlediska skutečného porozumění problému pozitivní linii. Vyvrací povrchní představy o tom, že snad Huntington hlásal ideu nevyhnutelného katastrofálního střetu, a naopak zdůrazňuje skutečnost, že tomuto autorovi šlo především o upozornění na hrozící rizika. Jestliže definoval civilizace na kulturním základě (náboženství, etnicita, dějinné tradice a jim odpovídající instituce), pak nemohl připustit ideu lineárního vývoje ke globální unifikaci. Pojal svět jako multicivilizační a multipolární prostředí, v němž se kulturní shody a rozdílnosti stávají východiskem k utváření integračního, či naopak konfliktního potenciálu ve vztazích mezi civilizacemi. Pro zachování a další vývoj jednotlivých civilizací (především té západní) nabyla na významu podpora vlastní politické a obecné kultury, nikoli její export do jiných civilizačních prostor. V tomto ohledu se zdá, že Huntingtonův odhad vývojových možností už na konci 20. století prozíravě předjímal další vývoj.

Naproti tomu Huntingtonovo geografické vymezení osmi základních civilizačních okruhů se jeví jen jako pracovní hypotéza, kterou lze rozmanitými způsoby zpochybnout nebo korigovat. Ostatně jde o takový shrnující pohled z euroamerického prostoru, jaký stěží mohou zaujmout badatelé v jiných civilizačních okruzích, ale také američtí či evropští odborníci na jednotlivé okruhy, kteří při své specializaci naopak postrádají globální nadhled. Předpokládám, že spor o klíčové téma současnosti z povahy věci nemůže vést ke shodě všech zainteresovaných vědců, natož politiků; jeho hodnota spočívá právě v tom, že otvírá diskusi a že přispívá k jasnější formulaci otázek a k pokusům o hledání – jakkoli limitovaných – odpovědí. Ve snaze o nalézání jistého, byť nedokonalého řádu uprostřed protichůdných jevů a chaotických představ nacházím pravý smysl Huntingtonových podnětů. Jeho cílem nebylo, jak Mrázek správně zdůrazňuje, volání po střetu, nýbrž naopak po dialogu civilizací a varování před jejich podečňováním a možnými konflikty.

Mladý český autor, promyšleně pracující se zahraniční i přeloženou literaturou, prokázal schopnost jasné analýzy textů a jejich přehledné interpretace. Se zřetelem k dobovému

politickému a myšlenkovému kontextu vyložil odkaz jednoho z nejvlivnějších politologů druhé poloviny 20. století. Uchopení Huntingtonova rozsáhlého díla, které dokázalo oslovit svět, výběr podstatných témat a neotřelé literární podání jsou kvality, pro něž si Mrázekova kniha zaslouží pozornost historiků, a to nejen specialistů na nejnovější dějiny.

Jaroslav Pánek

Caroline SYMONS

The Gay Games. A History

London – New York, Routledge 2010, 302 s., ISBN 978-0-415-47296-8.

Nejen v Soči se roku 2014 konaly olympijské hry – i Cleveland s poněkud skromnější pompou hostil v srpnu již desátý ročník „vzdoro“ – olympiády, zvané Gay Games (dále jen GG). Od roku 1982, kdy se v San Franciscu poprvé sešli stejnopohlavní sportovci ke společným závodům, se projekt GG rozrostl do masové globální akce lesbické, gay-, bi-, trans-, intersexuální a queer (LGBTIQ) scény. GG mají výrazný manifestační charakter a usilují prolomit mlčení v otázce sexuality a sportu. Ve většinové společnosti totiž panuje přesvědčení, že homosexualita a sport k sobě příliš nepatří. „Coming out“ člena národního fotbalového týmu je pro mnohé konzumenty sportu stejně nepřijatelné jako vize, že by se oblíbená atletka doznala k lesbické orientaci.

Sport disponuje nezměrným vlivem na formování představ o těle a sexualitě. Nejenže ukazuje, jak mají vypadat ideální mužská a ženská těla, ale zároveň tento kánon krásy asociuje s heterosexuální. Kromě toho sport napomáhá k prosazení patriarchálního společenského konstruktů, v němž dominuje silný muž nad biologicky slabší ženou. John Harris a Barbara Humberstone, odborníci v oblasti sportu a identit, mluví v návaznosti na koncept australského sociologa/socioložky Roberta Williama (Raewyn) Conella o „hegemonní maskulinitě“ (hegemonic masculinity), již jako pendant staví „zdůrazněnou feminitu“ (emphasized femininity) – ženy bývají ve sportu zmiňovány často jen tehdy, pokud dostatečně odpovídají stereotypnímu ideálu feminity a heterosexuality. V bipolárním systému „hegemonní maskulinity“ a „zdůrazněné feminity“ zcela chybí místo pro gay sportovce i lesbické sportovkyně, o transgenderových či intersexuálních sportovcích ani nemluvě.¹ Z této perspektivy se sport jeví jako extrémně diskriminující nástroj symbolické nadvlády maskulinní a heterosexuální společnosti, a tím také jako akutní společenský problém, který lze bez nadsázky označit za celosvětový.

Humanitní vědy se k otázce (homo)sexuality a sportu přibližují jen pozvolna, přesto v posledních letech vznikly důležité interdisciplinární studie, které poukazují na závratnou šíři dosud neprobádaného tématu. Již v roce 1999 uveřejnil Arndt Krüger, dnes emeritní profesor univerzity v Göttingen, jeden z mála průřezových a zásadních textů o ho-

1 John HARRIS – Barbara HUMBERSTONE, *Sport, Gender and International Relations*, in: Roger Levermore – Adrian Budd (edd.), *Sport and International Relations. An Emerging Relationship*, London – New York 2004, s. 48–61, zde s. 49–50.

mosexualitě a homoerotice ve sportu od časů antiky až po současnost.² Zmínění John Harris a Barbara Humberstone zase o pět let později zkoumali sportem utvrzovanou „hegemonní maskulinitu“ v souvislosti s moderním nacionalismem. A Jayne Caudwell z brightonské univerzity vydala v roce 2006 průkopnický sborník prací, v němž jednotliví autoři zpracovávali problematiku sportu a sexuality pomocí „queer“ teorie.³ Zřejmě nemůže být náhodou, že všechny tři uvedené práce byly publikovány nakladatelstvím Routledge, v kterém před pěti lety vyšla také kniha *The Gay Games. A History* od Caroline Symons z Victoria Univeristy v Melbourne. Prestižní londýnské nakladatelství se zdá být důležitým aktérem v síti anglosaských badatelů odkrývajících konfliktní vztah mezi sexualitou a sportem. Dílo Caroline Symons však není pouhou studií či sborníkem prací. V tomto případě vydalo Routledge ucelenou a promyšlenou monografii, která se snaží komplexně vylíčit nesnadný vývoj GG s přihlédnutím k „síti politických, společenských, kulturních a hospodářských faktorů“ (s. 2).

Caroline Symons náleží k nejpovolanějším autorům, kteří mohli vytvořit dílo takovéhoho časového a tematického rozpětí. Před jeho vznikem absolvovala Symons dlouholetý výzkum, ústící v roce 2004 zprvu do její disertační práce *The Gay Games: The play of Sexuality, Sport and Community*⁴ a v roce 2006 do jednoho z příspěvků ve zmíněném sborníku Jayne Caudwell.⁵ Kromě toho založila Symons při Victoria University vlastní archiv s prameny ke GG, jež nastrádala jako divák, aktivní účastník her či jako člen jejich organizačních struktur. Při práci na knize tedy Symons hry dobře znala z perspektivy vědce i z perspektivy agilního aktéra.

Ovšem právě ono mimořádné proniknutí do mechanismů a fungování GG se nakonec ukazuje jako dvojsečné, neboť autorce přes všechny pokusy o nestrannost zabránilo zaujmout k studovanému tématu distancovaný postoj. I kdyby se Symons v brilantně koncipované vstupní kapitole (1. Introduction) čestně nedoznala, že je australskou feministkou sezdanou s osobou stejného pohlaví, z jejího textu by se dalo vše odvodit – tu akcentováním genderové problematiky, jinde nápadně detailní analýzou her v Sydney v roce 2002 a především permanentním konstruováním polarity mezi běžným sportovním světem, prostoupeným jevy jako „rasismus, sexismus, nacionalismus, homofobie a elitářství“ (s. 1), a inkluzivními, nekompetitivními a přátelskými GG. Že GG mohou tuto polaritu namísto integrace svou samotnou existencí spoluvytvářet, je teze tiše zaznívající pouze v závěru práce.

Jednostrannost podání výrazně ovlivňují prameny, s jejichž pomocí Symons svůj příběh sestavila. Ať už materiály z GG-archivu v San Francisco Public Library, nebo z jejího soukromého univerzitního archivu, pokaždé se jedná o produkty akterů her, popřípadě podklady, které zprostředkovala řídicí organizace Federation of Gay Games. Nekritické přejímání těchto informací nebo i celé perspektivy pramenů působí stejně nepatřičně jako hagiografické převyprávění dozajista stylizované autobiografie zakladatele GG Toma

2 Arndt KRÜGER, *The Homosexual and Homoerotic in Sport*, in: Jim Riordan – Arndt Krüger (edd.), *The International Politics of Sport in the 20th Century*, London – New York 1999, s. 191–216.

3 Jayne CAUDWELL (ed.), *Sport, Sexualities and Queer/Theory*, London – New York 2006.

4 Práce je dostupná v pdf-formátu na stránkách Victoria University, <http://vuir.vu.edu.au/15707/>.

5 Caroline SYMONS – Dennis HEMPHILL, *Transgendering Sex and Sport in the Gay Games*, in: J. Caudwell (ed.), *Sport*, s. 109–128.

Waddella v druhé kapitole (2. Dancing with Tom Waddell). Symons tudíž podává obraz her nazíraný z pohledu jejich tvůrců a klientů. Nesrovnatelně méně pozornosti věnuje náhledu na hry „zvenčí“. Systematickému rozboru ohlasu GG v médiích se nedostává dostatečného prostoru – citované excesivní výroky americké náboženské pravice přeci nemohou být zástupné za diferenciovanou škálu recepce her ve společnosti.

Uvítat je třeba rozhodnutí Symons využít nejen literárních, ale i orálních pramenů, protože názory a zkušenosti LGBTIQ-sportovců mohou značně dopomoci k pochopení smyslu GG. Ovšem ani zde nevyužila Symons všech nástrojů, jež metoda „oral-history“ nabízí, a zejména od organizátorů se snažila vyzvědět v první řadě jen faktografické údaje. Na takto získané informace je dosti odvážné spoléhat se, zvláště jsou-li od respondentů poskytnuty prostřednictvím e-mailu nebo telefonu. Přesto Symons kupříkladu pasáže o hrách v Chicagu roku 2006 rekonstruovala z velké části právě na základě interview s tehdejšími pořadateli Traicy Baimem a Kevinem Boyerem.

Osobní idealizující stanovisko autorky k tématu lze vyčíst i z jejího stylu. Do přísně vědeckého a velmi kultivovaného jazyka totiž tu a tam prosakuje emocionalita, soucit a patos. Navíc Symons ráda zahrnuje do textu citáty, které se nesou v tomto duchu a které publikaci propůjčují ráz identifikačního díla aktérů her. Opačným extrémem se stávají úseky, kde je svižnost narace evidentně vlivem parafrázování úředních pramenů utlumena detailní popisností, někdy i distancovaným výčtem. Vzhledem k hlavní vyprávěcí linii se přitom ani nejedná o důležité pasáže.

Jednostranné pojetí tématu vedle výběru pramenů, metodologie a jazyka práce konečně vystihuje i samotná struktura knihy. Za chronologickým členěním kapitol o GG v San Franciscu (3. Gay Games I; 4. „Triumph in 1986“: Gay Games II), Vancouveru (5. „Celebration '90“: Gay Games III), New Yorku (6. „Unity '94“: Gay Games IV), Amsterdamu (7. „Friendship through Culture and Sport“: Gay Games V), Sydney (8. „Under New Skies“: Gay Games VI) a Chicagu (10. Gay Games VII and 1st World Outgames: Split asunder!) probleskuje snaha zachytit lineární gradaci od téměř lokální akce po bombastický „megaevent“, atraktivní pro sportovce z nejrůznějších států. Z této stylizace GG do podoby exemplárního příkladu „Erfolgsgeschichte“ vyvěrá nezměrný optimismus: sexuálně „jiní“ jedinci učinili pomocí každých nových her další krok ke své úspěšně emancipaci. Humanitní idea Toma Waddella se tak prosadila.

Kromě toho skrývá zvolená struktura ještě jiná úskalí, například stále opakování některých témat. Znovu a znovu musí být totiž v jednotlivých kapitolách otevírána otázka organizace či financování GG. Význačnější problém představují fenomény, které svou komplexitou přesahují hranice kapitol. Symons zde zvolila trojí, leč méně vhodná řešení: kupříkladu témata komercializace a profesionalizace zkoumá v každé kapitole zvlášť, takže vývoj těchto tendencí nelze souvisle sledovat. Podnětné teoretické myšlenky o vzájemných relacích mezi kategoriemi „gender“, „sex“ a „sport“ zase zahrnula do druhé a deváté kapitoly (9. Transexed conundrums), kterými však rozbila převažující chronologické řazení děje. A rozsáhlá problematika dopadu AIDS na pořádání, podobu a recepci her byla nakonec připojena k druhým GG, čímž příčinná kapitola nadměrně nabobtnala. Kdyby Symons svůj velmi zajímavý materiál třídila ne z časového, nýbrž z tematického hlediska, jako to učinila

v závěrečné přehledné tabulce „Summary Table of Gay Games“, průběh četných jevů by vyšel najevo mnohem patrněji.

Neméně problematická jako hlavní struktura knihy je i struktura kapitol. Tentokrát Symons přistoupila sice k jejich tematickému dělení, ovšem v řazení jednotlivých podkapitol se nerýsuje žádný záměr, nehledě na to, že jejich název, počet a délka se kapitola od kapitoly výrazně liší. K rychlé orientaci v textu příliš nepřispívá ani skutečnost, že některé názvy podkapitol nekorrespondují plně s jejich obsahem a že některé informace jsou zmiňovány na vícero místech. Četné originální postřehy a názory – a těch je v publikaci skutečně nadmíru – by si v textu zasloužily lepší pozici a bezesporu také lepší, více vypovídající obrázkový doprovod.

Jestliže Symons v úvodu považuje svou práci za „jedinečnou v mnoha ohledech“ (s. 2), je třeba jí přes veškeré uvedené kritické připomínky, týkající se heuristiky, metodologie, stylistiky a koncepce, dát plně za pravdu. Podařilo se jí sepsat dílo, v němž jsou poprvé systematicky zmapovány dynamické dějiny GG, na poutavých příkladech představení jejich četní protagonisté, zeširoka ozřejmeny záměry organizátorů a rovněž vylíčeny mnohé vnitřní konflikty, jež nakonec vyvrcholily v roce 2006 v organizačním rozkolu a vzniku paralelní akce „World Outgames“. *The Gay Games. A History* je avšak ještě něco více než jen historická mozaika sedmi neobvyklých her. Díky ukázkovému interdisciplinárnímu přístupu Symons nenásilně propojila dějinné podání se sociologickým náhledem a metodami sportovní vědy. Její argumentačně přesvědčivé úvahy o genderu, sexualitě, maskulinitě či mnohačetně diskriminujícím sportovním prostředí tak přinášejí „svěží, podnětné myšlenky k dějinám sportu i dějinám LGBTIQ-individualit a komunit“,⁶ jak trefně formuloval Matthew Klugman z Institute of Sport, Exercise and Active Living melbournské univerzity ve své recenzi pro *Journal of Homosexuality*. V neméně míře má publikace předpoklady stát se významným krokem ke zviklání předsudků chovaných většinou společností vůči všem, kdo nezapadají do rigidních sexuálně-genderových norem. Zcela po právu byla tedy Symons za své dílo oceněna v roce 2011 cenou Australian Society for Sports History Book Award.

Hlubokou studnici impulsů představuje tato „zásadní, klíčová a nezbytná“⁷ kniha i pro české prostředí, v němž se vztahu mezi homosexualitou a sportem ještě plně neetabloval. V roce 2009 se na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy uskutečnila přelomová konference *Homosexualita v českých zemích a humanitní vědy*. Na jejím základě vznikly tři důležité publikace, jež se poprvé v české historiografii pokusily o systematický průnik do fenoménu zdejší homosexuality: sborník *Miluji tvory svého pohlaví* si za konkrétní cíl vytyčil zaměření na „repressi a normování (homo)sexuality ze strany (...) soustav vědění a jejich reprezentantů“.⁸ Společenské procesy od druhé poloviny 19. století do současnosti, díky nimž byla umožněna emancipace stejnopohlavních osob, je společným jmenovatelem

6 Matthew KLUGMAN, *The Gay Games. A History* by Caroline Symons, *Journal of Homosexuality* 58, 2011, Issue 5, s. 703–705, zde s. 703.

7 Eric ANDERSON, *The Gay Games. A History* by Caroline Symons, in: *Sport in Society* 14, 2011, No. 1, s. 126–128, zde s. 126.

8 Pavel HIML – Jan SEIDL – Franz SCHINDLER (edd.), *„Miluji tvory svého pohlaví“*. *Homosexualita v dějinách společnosti českých zemí*, Praha 2013, s. 11.

příspěvků v publikaci *Od žaláře k oltáři*.⁹ Třetí sborník, nazvaný *Homosexualita v dějinách české kultury*, se věnuje projevům a vlivům homosexuality v literatuře, výtvarném umění, divadle a filmu.¹⁰ Je zajímavé, že ani v jednom případě se nedostalo pozornosti homosexualitě ve sportu – jen Mark Cornwall se tohoto choulostivého vztahu letmo dotkl ve studii o Heinzí Ruthovi, jenž se angažoval v sudetoněmeckém mládežnickém hnutí a Německém turnerském svazu.¹¹

Od roku 2008, potažmo 2009, kdy byly uspořádány konference *Čas zdravého ducha v zdravém těle* a *Tělo a tělesnost v české kultuře*,¹² se v českém prostředí rozvíjí také bádání o těle a tělesnosti, pro které homosexualita a sport nemůže být nepřitažlivé téma. Stačí se rozpomenout na některé muskulturní atletky, označované pro svou tělesnou konstituci za příliš mužské, mužatky či „butch“, na ladné pohyby krasobruslařů, pojímané naopak jako zženštilé ne-li rovnou homosexuální, či na šest let starý skandál okolo běžkyňky Caster Semenyaové, jejíž pohlaví musel řešit speciální test, a hned je zřejmé, že dějiny těla, dějiny homosexuality a dějiny sportu si navzájem mají mnoho co říci. Sborník z konference roku 2008 *Čas zdravého ducha v zdravém těle* a kolektivní monografie *Tělo mezi medicínou a disciplínou* sice zdůraznily vliv tělovýchovy na vnímání tělesnosti, ale prozatím dostatečně nezohlednily nebezpečný diskriminační potenciál sportu.¹³

Téma homosexuality a sportu tak zůstává v české společnosti tabu a v české historiografii dezideratem, jímž je načase cílevědomě se zabývat. I proto si kniha Caroline Symons zaslouží naši pozornost.

Martin Klement

9 Jan SEIDL et al., *Od žaláře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*, Brno 2012.

10 Martin C. PUTNA et al. (ed.), *Homosexualita v dějinách české kultury*, Praha 2011.

11 Mark CORNWALL, *Homoerotika v sudetoněmeckém mládežnickém hnutí. Teorie a praxe Heinze Ruthy*, in: P. Himl – J. Seidl – F. Schindler (edd.), „Miluji tvory svého pohlaví“, s. 175–205.

12 Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ (vyd.), *Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, s. 26.

13 Dagmar BLŮMLOVÁ – Petr KUBÁT et al., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice 2009, oddíl „Sport – Tělovýchova“; Milena LENDEROVÁ – Daniela TINKOVÁ – Vladan HANULÍK, *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014, s. 111–115.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jan HIRSCHBIEGEL – Werner PARAVICINI – Kurt ANDERMANN (Hg.)
In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation 1. Atelier der neuen Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, veranstaltet mit dem Hohenlohe-Zentralarchiv Neuenstein, 20.–22. September 2013

(= Residenzenforschung, Neue Folge: Stadt und Hof, Bd. 1) Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2014, 268 s. (z toho s. 223–268 barevná fotodokumentace), ISBN 978-3-7995-4530-3.

Doslova neutuchající energie W. Paraviciniho, doprovázeného spolehlivými spolupracovníky, vydupala po v podstatě středověkém projektu „Residenzenforschung“ (26 impozantních svazků) ze země s velkým obecným ohlasem návazný projekt. Ten se obrací k ranému novověku a směřuje k regionálnímu až lokálnímu, aby nicméně dospíval k obecnějším závěrům. Je-li konferováni nazváno ateliérem, je třeba konstatovat, že nejde o umělecký dojem, který by z toho měl plynout, ale opět „jen“ o solidnost práce pod jinou hlavičkou. Za účasti třiceti účastníků, z nichž bylo plných třináct z Kielu, bylo předneseno jedenáct příspěvků (dvanáctý byl připojen v písemné formě). Klíčovým se stal úvodní příspěvek W. Paraviciniho s výmluvným titulkem: „Krieg der Zeichen? Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher

und höfischer Repräsentation in Residenzstädten des Alten Reichs. Einführung und Zusammenfassung“. Jeho první část se hlásí k předchozímu projektu, závěr té třetí pak jen k předkládanému svazku, zatímco ono „Einführung“ platí celému budoucímu usilování. Jako obvykle je text provázen hojnou, funkčně zpracovanou literaturou. Důraz se klade na nutnost postihovat funkci tohoto procesu, jakož i na její měnící se prostředky a formy.

Spolueditor K. Andermann věnoval pozornost teritoriu knížat z Hohenlohe, aby z říše defilovala zejména města jako Innsbruck, Mnichov, Mohuč, Saarbrücken, Halle an der Saale, Pforzheim, Würzburg Ansbach a Stuttgart. Každé z nich pod jiným akcentem. Proti jinak dobrému zvyku nemá kniha rejstřík, zato mimořádně instruktivní obrazovou přílohu. Snad lze dodat, že paralelně k této řadě vychází i nová řada sice skromných, ale zejména bibliograficky takřka šokujících „Mitteilungen der Residenzen-Kommission“.

Ivan Hlaváček

Jakob EBNER
Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen

Berlin, De Gruyter Verlag 2015, 1027 s., ISBN 978-3-11-019537-8.

Knihla vzešla z praktického impulsu, přesto je její historický význam primární a nepominutelný. Úvodem stačí jen několik čísel, která se dají tušit z jejího rozsahu. Obsahuje

totiž ve své klíčové partii kolem 6500 hesel, zhruba 15 000 lemmatických (různě odvozených) odkazů a zhruba 800 hesel pomocného latinského rejstříku, která jsou ovšem současně integrována do hlavního hesláře. Název knihy – u historické literatury je tomu tak zdaleka ne vždy – jednoznačně charakterizuje dílo, které je výsledkem úmorné až nádenické práce: Usnadňuje práci s historickým materiálem v mnoha směrech, ať jde o historii politickou, sociální, kulturní, ale také diplomatiku a v neposlední řadě i genealogii. Takže zařazení této knihy do příručky každé odborné knihovny s historickým zaměřením, archivních pak zvláště, by mělo být povinností. Bude-li vzhledem ke klasické formě její cena u nás asi často překážkou, mělo by být využíváno alespoň její elektronické podoby.

Ale nyní k vlastní struktuře a rozsahu, který sahá od středověku do dob nedávných. Autor pracoval s rozsáhlou literaturou i prameny, i když to někdy u vlastních hesel není vidět, protože využití řady komplexnějších prací in concreto se předpokládá a jsou uvedeny v rozsáhlém úvodním soupisu pramenů a literatury. Pozastavil bych se jen u jednoho titulu, který skoro bolestivě postrádám a jenž sem nepochybně patří. Je to kniha Ernsta Schwarze *Sudetendeutsche Familiennamen der vorhussitischen Zeit* z roku 1957, která by rozhodně knihu obohatila.

V knize samozřejmě nejde ve všech případech o jednotně strukturované články. Ve stručném návodu k používání naznačuje autor jejich čtyři zřetelné skupiny. Jsou to: hlavní hesla (*Hauptartikel*), vztahová hesla (*Bezugsartikel*), centrální hesla (*Zentralartikel*) a odkazová hesla (*Verweisartikel*). Někdy se ovšem rozdíly, zejména mezi první a třetí kategorií stírají. V citovaném návodu se věnuje zevrubná pozornost první kate-

gorii se základními i vedlejšími lemmaty, kde přicházejí i latinské ekvivalenty (ty se tu zdánlivě ztrácejí, ale třeba upozornit na výše zmíněný samostatný latinský rejstřík). Feministkám se autor brání tím, že mužský tvar považuje za základní gramatickou formu, integrující oba fenomény. Poté přichází stručná definice s eventuelním komentářem, etymologie a od příslušné činnosti odvozovaná příjmení včetně synonym a různých kompozit, resp. antonym. A konečně jsou *petitem* přidávány odkazy na příslušnou literaturu, z velké části pochopitelně filologickou. Následuje rejstřík zhruba 5400 rodových jmen, který uživatele směřuje k základnímu slovníku (příkladem uveďme Arztmann s odkazem na Arzt ap.) a po něm zmiňovaný už rejstřík latinský. Závěrem přichází retrogradní německý heslář, který může být užitečný zejména při četbě porušených textů.

Samozřejmě platí, že slovník nemůže být úplný. Vzal jsem si k ruce šestistránkový trojjazyčný (česko-latinsko-německý) seznam řemesel v Tomkových *Základech starého místopisu Pražského* (oddíl III–V, s. 182–187) a bez problému jsem tam nejen v latinských, ale i německých termínech našel řadu dokladů, které by do Ebnerova slovníku zcela nepochybně patřily, ale hledáme je marně. Ale nejde mi tu o hnidopyštví v hledání jednotlivin. A asi se ani nejedná o to, že by poměry v Praze byly natolik odlišné od poměrů v jiných oblastech s německými prameny. Chci jen upozornit na to, že tedy ani zde nemůžeme najít všechno, co by sem patřilo. Nicméně jako základní moderní pomůcku považuji toto dílo za mimořádně užitečné.

Ivan Hlaváček

Středověk

Jerzy STRZELCZYK

Słowianie Polabscy

Poznań, Wydawnictwo Poznańskie 2013, 144 s., ISBN 978-83-7177-986-2.

Životním tématem polského medievalisty Jerzyho Strzelczyka jsou Obodrité, Lutici a polabští Srbové. Druhého vydání se dočkala jeho monografie *Polabští Slované*, v které autor představuje osudy národů, jimž Libuše Hrabová přisoudila výstižné označení „zapomenutý lid“.

Knih je členěna do devíti kapitol. V první autor vymezuje pojmy Západní Slované, Polabští Slované, „Słowiańszczyzna“, „Połab-szczyzna“, vyznačuje geografický výměr jimi osídleného území a podává přehled kmenů, které přináležely mezi Obodrity, do kmenového svazu Veletů/Luticů, do skupiny kmenů jižní polabské oblasti (Lužičané, Milčané, Srbové aj.), do osobité a současně izolované oblasti Drevanska. Následuje výklad o historicky doložitelných počátcích slovanského Polabí, o situaci za Karla Velikého a za jeho nástupců, o vztahu slovanských kmenů k ottonské říši. Samostatná kapitola pojednává o povstání Slovanů, ke kterému došlo po smrti Otty II. Strzelczyk charakterizuje odlišnou situaci u Obodritů, kteří vytvořili kmenové knížectví a procházeli raným stadiem christianizace, a u Luticů, u kterých přetrvaly archaické formy řízení společnosti v podobě kmenového svazu s významnou rolí pohanského kultu a božišť. Následně Strzelczyk shrnuje události rozhodující fáze expanze do slovanských oblastí Polabí ve 12. století. Pád Arkony pak charakterizuje jako „poslední, patetický akord v dějinách nezávislého Polabí“.

Knih je proložena obrazovou přílohou (rekonstrukční kresby, mapky, fotografie archeologických nálezů, architektonických prvků či miniatur z rukopisů). Poznámkový aparát je střídavý, slouží více méně pro podání vysvětlujících exkurzů. O to cennější je soupis pramenů a literatury, aktualizovaný o poslední německé, polské a české knižní práce. Publikace představuje užitečnou příručku mnohostranného využití.

Pavel Krafl

Zdeněk MĚŘÍNSKÝ

Morava na úsvitě dějin

(= Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, sv. 4)

Brno, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2013, 656 s., ISBN 978-80-7275-088-7.

Výzkum Velké Moravy zaujímá v československé a české historiografii specifické a svým způsobem ojedinělé místo. Nedílně objímá nejen obsáhlou škálu interdisciplinárních zájmů, začínaje archeologií, historií, etnologií a konče přírodovědnými a historicko-antropologickými postupy, ale dlouhodobě se profiluje i jako pole mezinárodní spolupráce s podílem (kromě českých a slovenských) rakouských, maďarských, německých, ruských, polských, ale v neposlední řadě i zaoceánských příspěvků. Jen udržet krok s rychle se rozvíjejícím poznáváním vyžaduje značné úsilí, natož aktivní vstup do stále se rozvíjející a živé moravské či velkomoravské problematiky. Poznatky z Mikulčic, Pohanska u Břeclavi, Starého Města, Olomouce, z moravských pohřebišť i z lokalit za východními svahy Malých Karpat si žádají průběžné revize a zpřesnění s tím, jak postupují výzkumy.

Mezi osobnosti, které se po řadu desetiletí aktivně a soustavně podílejí na formování moderních představ o slovanském vývoji Moravy a moravského území, se bezpečně řadí Zdeněk Měřínský, autor dlouhé řady analytických statí i souhrnných přehledů k tématu; alespoň za připomenutí stojí dva mohutné svazky z jeho dosud neukončené trilogie *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu* (Praha 2002, 2006). Nyní Měřínský předkládá nejen nezvykle objemný, ale také odvážný a všeobsažný korpus o životě dávných Moravanů, publikovaný jako součást renomované řady *Vlastivěda moravská*. Ač bytostný (a nejen časně středověký) archeolog a uznávaný historik, dokázal Zdeněk Měřínský do recenzovaného díla kvalifikovaně zapracovat i výsledky dalších „spolupracujících“ disciplín a subdisciplín. Ve výsledku před čtenářem defiluje celistvý obraz moravské společnosti od začátků po pád velkomoravských struktur v celé její barvitosti a sociální členitosti. Měřínský knihu rozčlenil do 28 kapitol. Výklad o společenském a historickém dění se v nich rytmicky prolíná s partiemi o hmotném světě, v němž staří Moravané žili a který je fyzicky obklopoval. Právě hmotná kultura ve vši své pestrosti a rozmanitosti patří k výsostné Měřínské doméně a zaujímá v celém korpusu stěžejní výsek, provázený obrazovou dokumentací, tabulkami, mapkami, plánky (opevněná místa, pohřebiště aj.). Vnější přitažlivosti prospěla i obrazová fotopříloha s výběrem čtyřiceti ukázek jednak řemeslné produkce starých Moravanů, jednak důležitých pevnostních lokalit. Výklad začíná etnogenezí Slovanů, o níž stále probíhají mezinárodní diskuse, a po časové přímce se posunuje k předvelkomoravskému a vlastnímu velkomoravskému období. Na něm spočívá těžiště celé práce. Zásadní

váhu přikládá Měřínský proměnám mocenské situace po válkách Karla Velikého s Avary (konec 8. století) a následnému vzestupu mojmírovských knížat, z nichž Mojmir I. připojil ke svému výchozímu jádru západoslovenské Nitransko. Pozornosti neušla ani časná christianizace Moravy, v další fázi propojená s cyrilometodějskou misí a následně s organizační činností Konstantina. Poslední kapitoly se věnují rozmachu Velké Moravy za Svatopluka a zvláště závěru jeho panování, dále průniku starých Maďarů do karpatské kotliny a v hodně detailizovaném výkladu i příčinám pádu Velké Moravy, jejíž závěrečná etapa je vymezena léty 894–906/907. Neubráníme se pocitu gradující dramatičnosti, kterou Měřínský eviduje, ale nezneužívá.

Měřínského *Morava na úsvitě dějin* (sám autor se v předmluvě titulem hlásí k proslulé knize Rudolfa Turka *Čechy na úsvitě dějin*) je dílem mimořádného rozhledu, badatelské poctivosti a velké píle. Nemohla by vzniknout bez hlubších analýz a příprav dlouhých desetiletí. Nejenže bytelně, poctivě a na výši sumarizuje dosavadní stav poznání, ale přináší vlastní řešení na řadu otázek, o nichž se více či méně v současné době polemizuje. Cenným informativním zdrojem zůstává i důkladný poznámkový aparát, doprovázený prakticky vyčerpávajícím soupisem pramenů a zejména literatury. Není pochyb, že nová Měřínského *Morava* si najde široké spektrum čtenářů od hlubších zájemců po specializovanou odbornou veřejnost.

Josef Žemlička

Ronnie PO-CHIA HSIA
*Trident 1475. Rituální vražda
před soudem*

Praha, Argo 2015, 158 s.,
ISBN 978-80-257-1490-4.

Když koncem osmdesátých let 20. století univerzitní muzeum a univerzitní knihovna Yeshiva University v New Yorku získaly středověký rukopis o tridentském procesu, děkanka Pearl Bergerová přizvala autora recenzované knihy, aby spis prostudoval. Kniha, vydaná nyní v českém překladu Zuzany Fritschové, je výsledkem Po-Chia Hsiový práce nad rukopisem, který začal vznikat po 20. červnu 1478. Tehdy vyšla papežská bula, kterou Sixtus IV. zprostil hlavního iniciátora procesu proti tridentským Židům Jana Hinderbacha zodpovědnosti za nevhodné kroky v soudním řízení. I když pontifex v závěru buly Hinderbacha vyzval, aby napravil některá rozhodnutí – navrátil děti jejich pokřtěným matkám a vrátil ženám jejich věna, zůstává trpkým faktem, že Hinderbach, podezíráný jako strůjce justičního příkoří, vyšel z aféry jako vítěz. Oproti tomu nebyl vyslyšen hlas těch, kteří poukazovali na nesmyslnost obviňování Židů z rituálních vražd v obecné rovině, na zřejmou podjatost soudu a samotného Hinderbacha a na překročení únosných hranic průběhu vyšetřování. Přesto však měl proces smysl: kult malého mučedníka Šimona, údajně zavražděného Židy roku 1475 v Tridentu, byl roku 1965 papežem Pavlem VI. zrušen.

Po-Chia Hsia vytvořil napínavou studii, ve které seznamuje čtenáře s dobovým kontextem tridentského procesu a se soudním řízením, které vyústilo v ohavnou justiční vraždu obviněných Židů. V první kapitole autor přibližuje osobnost Jana Hinderba-

cha, knížete a biskupa Tridentu, jakož i politické poměry, které zde panovaly, a jeho napjaté vztahy se Zikmundem Tyrolským. Vykresluje Hinderbacha jako zahořklého a frustrovaného, ale o to víc mocí posedlého, parvenu, který byl odhodlán uspět za každou cenu. V následující kapitole Po-Chia Hsia popisuje židovskou komunitu v Tridentu, čítající pouhé tři domácnosti a líčí životní běhy jejích členů a hostů předtím, než došlo ke katastrofě. Upozorňuje také, že k tridentským událostem nedošlo náhodně: byly součástí vlny protizidovských nálad a útoků v krizi zachvácené Evropě. Těto vlny násilí obratně využívali kazatelé k rozdmýchávání nenávisti ve zdánlivě nekonečné spirále.

Třetí kapitolou knihy začíná detailní popis událostí, které vedly k tridentskému procesu. Kapitola, nazvaná Mučirna, seznamuje čtenáře s praktikami vyšetřování a prokládá výklad úryvky autentických výpovědí a výsledků; k zajímavým stránkám procesu patřil i fakt, že byl veden ve čtyřech jazycích. Po-Chia Hsia se ovšem neomezuje jen na popisy způsobu mučení, ale i na neúprosnou logiku psychického zlomení člověka. Pátá kapitola popisuje Hinderbachovo úsilí o ustavení, šíření a posilování kultu blahoslaveného mučedníka Šimona z Tridentu. Následuje popis popravý části obviněných židovských mužů, kteří za sebou měli 81 dní věznění a 64 výslechů. K popravám došlo 14. června, už 23. července téhož roku však papež Sixtus IV. Hinderbacha vyzval k zastavení procesu z důvodu nutnosti přešetření podezřelých okolností jeho zahájení a vedení. V tomto okamžiku se pozornost autora přesouvá v papežském legátovi Dei Giudicimu a popisuje legátův marný boj s biskupem Hinderbachem, který papežovy instrukce otevřeně mařil.

V těžišti zájmu studie neleží historické pozadí a okolnosti procesu, ale to, co autor nazývá ikonografií krve: nejen oficiální příběh, ale také způsob myšlení inkvizitorů a důvody jejich fanatického přesvědčení. Kniha rovněž věnuje pozornost vyšetřovaným ženám a dalším osobám, které byly ve volném spojení s tridentskou židovskou komunitou. Závěrečné pasáže knihy, nazvané Rozsudek v Římě, pak vyznívají jako vyvrcholení dramatického vyprávění. Kniha je opatřena poznámkami, rejstříkem a popisem používaných pramenů.

Lenka Blechová

Karel MLATEČEK

Rytíři z Luleče a jejich přátelé

Brno – Slavkov u Brna, Moravský zemský archiv – Státní okresní archiv Vyškov 2014, 317 s., ISBN 978-80-86931-81-1.

Nestává se příliš často, aby dějiny rytířského (vladyckého) rodu, který navíc z paměti mizí někdy v průběhu první poloviny 16. století, vydaly na poměrně obsírnou knihu. Již v tomto bodě je rytířský rod, píšící se po Lulči na Vyškovsku, vlastně neobvyklý. Autor nabízí důkladným zmapováním vývoje jediného rodu možnost ilustrovat, formulovat, eventuálně v dílčích aspektech reinterpretovat obecný výkladový rámec geneze vnitřně silně heterogenního rytířského stavu, jež zpravidla označujeme novodobým umělým, ale v některých ohledech praktičtějším termínem „nižší šlechta“.

Rozprava o rytířích z Luleče je zakotvena v obecném rámci sociální (a zde především majetkové) situace nižší šlechty na Moravě ve 14.–15. století na straně jedné a regionálních poměrů (zvláště majetkoprávních a příbuzenských) v centru dění, tedy v re-

gionu Vyškovska, na straně druhé. Příslušníci rodu jsou v pramenech bezpečně doloženi až od poloviny 14. století, zatímco hrad v Lulči prokazatelně existoval již ve 13. století. Právě úvahy nad možným kontextem založení hradu jsou východiskem práce, přirozeně podobně hypotetickým (zohledňujícím sídelní a administrativní vývoj kraje, v němž se stýkaly sféry vlivu olomouckého biskupství a Švábeniců) jako okolnosti, za nichž se hrad stal rezidencí drobné šlechty. Dnes téměř zaniklý hrad Luleč, v jehož těsné blízkosti stojí barokní kostel sv. Martina a zachyceny byly i pozůstatky hospodářského dvora, představuje ukázkový mikrosvět drobné šlechtické rezidence se všemi základními prvky.

Struktura knihy je určena chronologickým vývojem, přičemž je otázkou, nakolik bychom v případě drobné šlechty mohli hovořit o rodových větvích v závislosti na aktuální majetkové držbě rodu a počtu sourozenců, kteří byli podílíky dědictví po předcházející generaci. Ukazuje se, že regionem s majetkovým (a tedy i zájmovým) těžištěm rodu zůstalo širší Vyškovsko a v užším rámci Luleč a okolí, s jedinou výjimkou v podobě enklávy na Znojemsku; „linie“ tak mívaly často jen osobní ráz. V každém případě máme před sebou sondu do geografické mobility nižší šlechty v prostoru od Kroměřížska po Znojemsko, a souběžně s tím i do mechanismu vytváření drobných majetkových enkláv (s čímž nedílně souvisejí obchodní transakce a majetkové spolky), lokálních příbuzenských i sociálních vazeb do prostředí šlechty, stejně jako k církevním institucím.

Neméně podstatné je místo drobné šlechty v dobové „velké politice“ (v daném případě např. za válek mezi markrabaty), nacházející v pramenech nejednou jen nepřímý

odraz v podobě darování nebo naopak odnímání majetku; podobně je tomu i s „překvapivým“ sociálním vzestupem některých jedinců, u nichž jen hypoteticky rekonstruujeme pozadí (příkladem může být Bedřich z Lulče, doložený v dlouhém časovém období cca 1380–1420, jenž zakoupil hrad Luleč, anebo Oldřich Skála z Lulče, poměrně těsně spjatý s Pernštejnou, účastník kostnického koncilu roku 1415 a následně, i když jen epizodně, ve službách Zikmunda Lucemburského říšský vikář v severní Itálii v letech 1415–1417).

Genealogické vazby naznačují strategie sňatkové politiky ve sledovaném sociálním okruhu (někdy jistě byly i jen dílem shody okolností). Máme možnost sledovat vývoj majetkové držby, jejího rozložení, štěpení či naopak scelování majetkových dílů, otázky každodennosti šlechtického života, o níž toho víme zoufale málo: Evidence sporů, majetkových transakcí či zastoupení ve svědečných řadách jsou tu zpravidla východiskem, jež dovolí, a i to jen punktuálně, zachytit pouhý zlomek oné každodennosti – takový, který měl největší naději na zachování v paměti. Nejde ovšem o momenty nejzávažnější (otázka běžného „přežití“ v dobách neúrody či v časech válek, duchovní horizont, ilustrovaný jen zcela nahodile, jako například roku 1460 půhodem Karla z Lulče na Beneše z Černé Hory a Boskovic pro nevrácené knihy, poslední věci člověka atd.). Nad téměř winterovskými příběhy přepadení, loupeží a následných sporů o náhradu škody si uvědomujeme, jak málo z dobové každodennosti (a ostatně i právního povědomí) jsme dnes schopni evidovat, natož pak adekvátně interpretovat. A pokud o rytířích z Lulče hovoříme jako o případu rodu s výjimečně dobrým stavem dochování pramenné dokumenta-

ce, můžeme v této souvislosti zmínit i ženy, zpravidla stojící ve stínu anebo vystupující jen jako pasivní účastnice dění. V případě Lulečských se setkáváme s několika případy žen vsutku samostatně činných – jejich osudy, jakkoli opět jen bodově rekonstruovatelné, mají svou obecnější výpověď i z hlediska právního postavení žen na (především pohusitské) Moravě.

Mlatečkova kniha plasticky odráží možnosti a bohužel také nepřekročitelné limity studia dějin drobné šlechty na středověké Moravě (totéž platí i pro Čechy téže doby). Autor na příkladu detailní regionální sondy otevírá široké spektrum otázek směřujících k charakteristickým i specifickým aspektům vývoje rytířského stavu v pozdním středověku. Její součástí jsou genealogické tabulky (nad nimi si uvědomíme, jak obtížné a nejednou i nemožné jsou rekonstrukce vzájemných vztahů osob v pramenech doložených, kdy interpretaci znesnadňují proměnlivé predikáty stejně jako tatáž jména otců a synů) a další standardní aparát – seznam pramenů a literatury, osobní a místní rejstřík a německé resumé; nechybí ani obrazový doprovod (listiny, pečeti, vybrané lokality).

Robert Šimůnek

Helena KRMÍČKOVÁ
Edice středověkého diplomatického materiálu

Brno, Masarykova univerzita 2014, 98 s., ISBN 978-80-210-6999-2.

Na Masarykově univerzitě v Brně vznikla příručka pro potřeby historické, archivářské a editorské, která podává přehled českých edicí pramenů diplomatické povahy období středověku.

Helena Krmíčková publikaci rozčlenila do šestnácti kapitol. V první z nich stručně představila Repertorium fontium historiae medii aevi. Poté popsala rané úsilí o vydávání našich nejstarších diplomatických pramenů s důrazem na snahy o diplomatář. Následující kapitoly jsou již věnovány konkrétním významným edičním řadám, popř. tematickým skupinám dílčích edicí. Postupně jsou představeny Moravský diplomatář, Český diplomatář (CDB), Českomoravská regesta, Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV., Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, Archivum coronae regni Bohemiae, Codex iuris municipalis regni Bohemiae, Listinář a listář Oldřicha z Rožmberka a Archiv český. Tematické skupiny edicí reprezentují edice pozůstatků českých desek zemských, desek zemských moravských a desek zemských hornoslezských knížectví, edice desek dvorských. Souhrnně pojaté jsou edice písemností církevní správy (v samostatných podkapitolkách jsou představeny úřední knihy pražské arcidiecéze, je přiblížena situace v olomoucké diecézi, zmíněny edice synodálních statut jak českých tak moravských) a Monumenta historica Universitatis Pragensis. V jedné kapitole jsou popsány některé drobnější či specifické edice: klášterní diplomatáře, edice pro dobu husitskou a poděbradskou, Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526, problematika editování formulářových sbírek, edice městských knih včetně nové ediční řady Libri civitatis a nakonec edice urbářů. U každé z edičních řad je podán historický nástin vzniku a vývoje, případně jsou vysvětlena ediční pravidla (zejména u CDB), vždy je připojen soupis bibliografických údajů jednotlivých dílů, svazků či sešitů edice. Na konci publikace se nachází

seznam zkratk edic, výběrový seznam doplňkové literatury a jmenný rejstřík.

Práce se zajisté stane užitečnou pomůckou pro každého medievalistu a studenta historických oborů, zejména archivnictví a pomocných věd historických.

Pavel Krafl

Lenka BLECHOVÁ (ed.)
*Regesta Bohemiae et Moraviae.
Diplomatica nec non epistolaria.
Pars VIII (1364-1378).
Fasciculus I (1364-1366)*

Praha, Historický ústav AV ČR, 2014,
348 s., ISBN 978-80-7286-247-4.

Recenzovaný sešit klíčové bohemikální edice reflektuje listinný materiál druhé poloviny vlády císaře Karla IV. Obsahuje celkem 518 bohemikálních listin z fondů českých a moravských archivů, z toho 347 originálů a 171 opisů. Převážnou část listin editorka eviduje ve formě náhradních regestů. Výjimku učinila pouze u listin doposud nevydaných a dále u těch, jejichž dosavadní ediční zpřístupnění neodpovídá současným požadavkům kladeným na vydávání kritických edic. Tyto listiny jsou otištěny v plném znění a jsou opatřeny stručnějším záhlavním regestem. Z jazykového hlediska převažují latinsky psané listiny, zhruba pětina listin je v němčině. Jazykem regestů a připojených edičních poznámek je ve všech případech latina.

Formální zpracování edice odpovídá moderním edičním zásadám. Jednotlivé regesty jsou opatřeny pořadovým číslem a seřazeny podle data vydání příslušné listiny. Vedle datace je ke každému záznamu uvedeno také místo, kde byla listina vydána. V poznámkách pod regestem nebo plném znění

listiny jsou uvedeny informace o uložení listiny v archivním fondu, vnějších znacích listiny a odkazy na starší ediční zpřístupnění předmětné písemnosti a související literaturu. V případě, že se u zpracovávané listiny dochovala pečeť, obsahují tyto poznámky také popis pečeti. K edici je připojena bibliografická příloha, přehledová tabulka se základními údaji o jednotlivých listinách, jmenný a místní rejstřík.

Edice zprostředkovává důležitý soubor listin panovnické, církevní a městské provenience, které zachycují tendence Karlovy mezinárodní i vnitrostátní politiky a vztahy mezi jednotlivými stavy uvnitř českých zemí i v nadnárodním měřítku. Nejen kvůli této skutečnosti představuje příslušný sešit edice cenný pramen pro poznání domácích a potažmo evropských dějin.

Lenka Šmídová Malárová

Tři bohemistické studie Georgije P. Melnikova

G. P. MELNIKOV

Karl IV kak pisatel'

in: S. V. Nikolskij i sovremennaja slavistika. V čest' 90-letija so dňa rožděnija učenogo, Moskva, Institut slavjanovedenija RAN 2013, s. 89–113.

G. P. MELNIKOV

Češkaja etatizacionnaja legenda v srednevekovoj chronistike

Vestnik slavjanskich kultur. Naučno-informacionnyj žurnal, 2 (32), Moskva 2014, s. 9–31.

G. P. MELNIKOV

Problemy socialnoj istorii i istorii povsednevnosti v novejšej češskoj istoriografii

in: Sub specie historiae culturalis. Sbornik pamjati Ally Lvovny Jastrebeckoj, Moskva, Institut vseobščej istorii RAN – Centr istoričeskoj antropologii 2014, s. 131–142.

U příležitosti devadesátin ruského literárního historika Sergeje Vasiljeviče Nikolského (1922–2015), po dvě generace jednoho z nejlepších zahraničních znalců české literatury 19. a 20. století (zasloužilého zejména o uznání díla Karla Čapka), vyšel pozoruhodný sborník statí; jeho první část je věnována zhodnocení samotného Nikolského, druhá pak aktuálním výsledkům bádání v oblasti historie a kultury slovanských národů. Vzhledem k bohemistické orientaci Nikolského tu vedle jihoslovanských a ruských námětů dominuje tematika českého písemnictví od středověku po 20. století. Georgij Melnikov se zaměřil na literární dílo Karla IV. Zdůraznil především sociokulturní aspekty panovníkovy literární činnosti, která v latinských originálech a v soudobých českých překladech či adaptacích přispívala ke zdůraznění české státní, kulturní, náboženské a historické tradice jak v domácím prostředí, tak i v křesťanské Evropě. Melnikov pokládá Karla IV. za největšího spisovatele středověkých Čech, který podle jeho názoru zaujímá výjimečné postavení v celé evropské kultuře. Navíc u něho shledává mimořádnou intenzitu vlastní autorské reprezentace, která již směřuje k renesančnímu humanismu. Doporučuje zevrubné prozkoumání Karlova místa v neolatině literatuře Evropy a zvláště vyšší hodnocení, než jaké je dosud obvyklé v české historiografii.

Do Věstníku slovanských kultur napsal G. P. Melnikov rozsáhlou studii, založenou na srovnávací analýze českých kronik od Kosmy Pražského po Václava Hájka z Libo-

čan. V rámci dlouhodobého zájmu o sociální a politické myšlení v českém prostředí středověku a raného novověku prozkoumal dobové proměny vyprávění o sňatku kněžny Libuše s Přemyslem Oráčem a o vzniku první vládnoucí dynastie i českého státu. Tuto etatizační legendu, dodatečně sakralizovanou, považuje Melnikov za ojedinělou ve střední Evropě a přisuzuje jí zásadní význam pro vznik české identity, patriotismu a jistého historického optimismu, který se projevil v národním obrození. Studie vychází z narativních pramenů a z české literatury, zároveň však také z řady předchozích analýz a encyklopedických hesel, jež autor věnoval české politické ideologii a mytologii.

Ve sborníku věnovaném památce významné badatelky o dějinách středověkých měst, společnosti a kultury A. L. Jastrebské (1932–2010), která je řazena vedle A. J. Gureviče a L. M. Batkina mezi čelné představitele nové ruské historické vědy, vyšla studie o problematice sociálních dějin a historie každodennosti v české historiografii. Melnikov v ní prokázal výborný rozhled po tematice, kterou soustavně sleduje více než čtyři desetiletí. Vyšel z konstatování, že sociální dějiny zůstávaly v 19. a první polovině 20. století na okraji zájmu a že teprve vzestup bádání o městech na přelomu středověku a novověku v pracích J. Janáčka, J. Marka, F. Hoffmanna (nedopatřením překřtěného na „Josefa“) a zvláště J. Mezníka přinesl zásadní poznatky; autor píše dokonce o „škole české historické urbanistiky středověku“. Zde však by bylo na místě uvést, že plnohodnotným protějškem výzkumu měst se v šedesátých letech stalo také bádání o velkostatku a poddaných, které dosáhlo vrcholu v pracích J. Petráně a J. Války.

Melnikov sleduje novější výzkumy různých sociálních vrstev hlavně od konce osmde-

sátých let a obecně konstatuje, že „z metodologického hlediska v současné české historické vědě převládá neopozitivismus, což bylo vyvoláno diskreditací ideologizovaného dějepisectví v době socialismu a obavou z nové ideologizace v »jednotné Evropě«... Akademická věda se snaží stát nad novou ideologizací, proto čistá, objektivní faktologičnost pozitivismu... je nyní chápána jako podmínka objektivnosti vědeckého hodnocení. Tyto pozice posilují kriticismus a nedůvěra k »velkým idejím«, které jsou všeobecně přítomné v českém stylu myšlení“ (s. 133).

Přes tuto zásadní výhradu shledává autor významné výsledky v bádání o sociálních dějinách přemyslovského období (i při vědomí rozporných postojů k některým základním sociálním kategoriím středověkých českých dějin), v bádání o pozdním středověku i o 16. až 17. století. Za důležité pokládá, že se rozvinul intenzivní výzkum zejména šlechty a církve, a to v kombinaci sociologických a historicko-antropologických metod. Závěrečné hodnocení je vcelku příznivé po stránce kvantity i kvality české produkce (hodnocené ovšem bez zřetele k bádání o 19. a 20. století): „v nové české historiografii problémy sociálních dějin a historie každodennosti nejenže zaujímají jedno z klíčových míst, ale jsou také zkoumány na velmi vysoké vědecké úrovni“ (s. 140). Melnikovovy publikace dnes do značné míry určují obraz českých dějin v zemích východní Evropy. Děje se to nejen analytickými studii, ale i souhrnnými pracemi o historii střední Evropy a podílem na ruské syntéze světových dějin. Pohled zasvěceného znalce na českou historiografii lze chápat jako jedno ze zrcadel, do nichž se sluší občas nahlédnout.

Jaroslav Pánek

Raný novověk

Daniel ŠPELDA (ed.)

Science, Philosophy and Religion in Early Modern Culture

Teorie vědy. Časopis pro mezioborová zkoumání vědy / Theory of Science. Journal for Interdisciplinary Studies of Science 27, 2015, č. 2, s. 117–230

ISSN 1210–0250 (print),
1804–6347 (online).

Časopis *Teorie vědy*, vydávaný Kabinetem pro studium vědy, techniky a společnosti při Filosofickém ústavu AV ČR, se dlouhodobě věnuje výzkumu filosofických a metodologických problémů vědeckého poznání, vztahům mezi vědou, technikou a společností i mezioborovým souvislostem. Zpravidla směřuje k současné tematice, proto nepatří mezi periodika pravidelně sledovaná historiky. Badatelé se zaměřením na raný novověk, zvláště na intelektuální vývoj v 16. a 17. století, by však neměli přehlédnout mezinárodně koncipovaný soubor studií, jemuž bylo věnováno celé nejnovější číslo této prestižní revue.

Pětice anglicky publikovaných studií vznikla na základě diskusí vedených na Katedře filosofie Fakulty filosofické Západočeské univerzity v Plzni, v nichž se čeští a další evropští odborníci vyslovili k filosofickému a náboženskému kontextu raně novověké vědy a přírodní filosofie. Jejich autoři vyšli z představy o vlivu dobové teologické a filosofické literatury na utváření vědeckých teorií, kterýžto vliv se jim jevil jako v dosavadní historiografii vědy značně nedoceněný. V podstatě se snažili ukázat mnohotvárné sepětí mezi raně novověkou vědou a náboženstvím, které se nedá vměstnat ani do pozitivistických, ani do současných metodologických schémat.

Jednotliví autoři naznačují složitost zobecnování principů vědy v raném novověku na dílčích příkladech. Slovinec Matjaž Vesel si zvolil dopis Galilea Galilei Benedettu Castellimu z roku 1613 jako ukázkou Galileovy hermeneutiky, v níž tento legendární „otec vědy“ na jedné straně vylučoval bibli ze zkoumání přírody, ale na druhé straně bible využíval na podporu svých a Koperníkových názorů na heliocentrický systém. Plzeňský badatel Petr Pavlas shrnuje kritické názory na dílo Petera Harrisona o vlivu protestantské interpretace bible na vznik moderních přírodních věd (1998), zatímco Fin Juuso Loikkanen zkoumá postoj raného luterství k přirozené teologii a ke snahám prokázat existenci Boha využitím empirie a racionality. Rakušan Sergius Koderer analyzuje přístup Giordana Bruna k paměťovým schopnostem a hraničním poznání v rámci exegetické praxe a manýristické strategie reprezentace. Stať Maďarky Veroniky Szántó rozebírá názory anglických vitalistů na život, jeho neredukovatelnost a univerzálnost, v dobově rozdílném dualistickém a monistickém pojetí.

Soubor statí nepřináší ucelené pohledy na dějiny raně moderního vědeckého poznání, naopak spíše zpochybňuje to, co bylo o této tematice napsáno. Je však zajímavý tím, že naznačuje aktuální pojmový aparát teorie vědy a otvírá nové otázky. Činí tak kritickým způsobem, který může být podnětný i pro český výzkum dějin idejí a zvláště pro komeniologii.

Jaroslav Pánek

Martin SCHEUTZ
– Alfred Stefan WEISS
*Spital als Lebensform. Österreichische
Spitalordnungen und Spitalinstruktionen
der Neuzeit 1–2*

(= Quelleneditionen des Instituts für
Österreichische Geschichtsforschung 15/
Bd. 1–2)

Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2015,
1144 s. ve dvou svazcích
(368+LVIII s. + 371–1086 s. s mapkou),
ISBN 978-3-206-79639-8.

Leží před námi další velký ediční – a novátorský – podnik (lépe řečeno jeho výrazná část) Institutu pro rakouský dějepis, jenž si zaslouží obecnou pozornost. Fenomén špitálů je integrální součástí evropských sociálních dějin, ale nejen jich, od raného středověku vlastně dodnes. Jejich funkce se v průběhu staletí přesouvá, či spíše rozšiřuje z církevní sféry i do sféry světské (stejně tak městské jako vrchnostenské), aniž onu původní zcela opouští. Jsou-li středověké informace – až na výjimky – nejdříve skoupé, počátkem novověku jich výrazně přibývá, aniž by až do nedávna byly předmětem soustavné pozornosti. Mění se a rozšiřuje charakter pramenů, při čemž nabývají na závažnosti ty, které jsou normativní povahy, které ale zůstávají převážně skryty v mnohametrových aktových archivních fondech. Oba autoři a editoři se v rozsahu dnešního Rakouska se zdarem pokusili o jejich oživení. Čtenáře je ale třeba upozornit, že musí specifické struktře díla nejdříve „přijít na kloub“. Neboť běžně užívané úvodní římské stránkování úvodního svazku, vyhrazené pro věcný úvod, je tu použito pro rejstřík, který přichází závěrem prvního svazku, vztahuje se ale na oba svazky (tedy jak na zpracování, tak na edici v druhém svazku). Nadto je v úvo-

du na s. 27 užito termínu svazek (*Band*) ve dvojitým smyslu. Je tak chápán zde referovaný dvousvazek, aby tak byl označen rovněž zatím plánovaný svazek, který má teprve badatelsky využít pramenné bohatství 204 dokladů (nikoliv 203, protože je třeba připočítat ještě vložené č. 145a). A když už uvádím čísla, je třeba konstatovat, že seznam archivů má 33 položek. Některý archiv přichází jen s jedinou signaturou (tak náš Národní archiv), jiné s řadou signatur resp. tam reponovaných archivů, zejména městských. V podtitulku užité označení *Neuzeit* znamená, že nejstarší pramenný doklad je z r. 1511 (vedle dvou nedatovaných z 16. století) a poslední z cca čtyřicátých let 19. století. Hlavní masa pochází z 18. století (z obou půlstoletí jich je téměř po 30 %), ze století šestnáctého pak jen necelých dvanáct procent pramenných dokladů a ze sedmnáctého méně než 30 %. Tam, kde máme pro jednu instituci po jednom či po několika málo dokladech, není problém řazení. U těch, kde je dokladů více (např. u vídeňského městského špitálu takřka 50) postupuje se od obecnějších k specializovaným. Zařazeny jsou tedy nejdříve obecné řady, pak instrukce podle hierarchie příjemce, případně závěrem inventáře. Výjimky potvrzují pravidlo; tak jde-li o specializovaný drobný řád, pak může obecnější instrukce předcházet apod. Samozřejmě také platí, že pokyny všeho druhu mohly být velmi rozličné šife. Sahaly od poměrné stručnosti až k vícestránkovým detailním pokynům, které „linkovaly“ chovancům den doslova od kuropění (v létě budíček v 5 hodin) až po večerku. Mnohonásobná povinná účast na nekonečné řadě každodenních církevních obřadů je pro dnešního člověka nepředstavitelná. Ale nemůže tu jít o nastínění rozmanitého obsahu těchto řádů a instrukcí včetně často

překvapivě konkrétních informací o množství podávaných viktualii v opakujícím se týdenním jídelníčku, u nichž si lze představit, že budou – vedle jiného – zajímavým zdrojem informací pro různé specializované obory nejen ryze historické povahy. S něčím se snad setkáme v avizovaném zpracování v následném svazku. K zodpovězení řady detailních otázek mohou výrazně pomoci rejstříky: jmenný i věcný (charakterem látky je dáno, že bohemikální kontakty jsou prakticky nulové s výjimkou úvodního konstatování autorů, že je zajímavé, že Ferdinand I. v nově získaných zemích na rozdíl od Rakouska o případném založení obdobných špitálů neuvažoval). Tu překvapuje, že ani v řádech, ba ani v inventářích nepřicházejí vůbec knihy, a to ani bohoslužebné. Ale věcný rejstřík umožňuje bližší představu o aktivitách personálu, zejména různých druhů písařů a to jak u malých špitálů přicházejících zvenčí, tak velkých institucí, které nezřídka pečovaly o stovky chovanců a kde počet personálu a vedené agendy nabýval většího rozsahu. O této agendě se zatím včetně dalších písemností mimo již zmíněných nedovídáme, stejně tak jsou více než skromné informace o středověkých počátcích těch špitálů. To ovšem není výtka, nýbrž jen konstatování pro medievisty, kteří ovšem jinak naleznou v padesátistránkovém seznamu literatury všeliké poučení.

Kapitolou samou pro sebe jsou vyobrazení, která – často s komentářem – dávají velmi dobrou představu o situaci ve zpravidla už neexistujících objektech. Někdy jde dokonce i o půdorysy příslušných staveb. A ovšem nacházíme i důležitý seznam lokálních měr a vah a padesátistránkový seznam literatury s dominancí prací obou autorů-editorů. A snad ještě lze říci, že prv-

ní svazek obsahuje vedle padesátistránkového obecného úvodu ještě stručný komentář k jednotlivým objektům, resp. jejich správě v bezprostřední souvislosti s vydávaným materiálem. Podněcuje to tak trochu zvědavost, co všechno může přinést slibovaný další textový svazek. Že tam bude i výrazná germanistická kapitola, lze se velmi snadno domyslet. Nicméně ať je tomu jakkoliv, už to, co bylo předloženo, lze považovat za mimořádný výkon, který výrazně rozšiřuje naše poznání.

Ivan Hlaváček

Friedrich Hermann SCHUBERT
*Ludwig Camerarius (1573–1651).
Eine Biographie. Die Pfälzische Exil-
regierung im Dreißigjährigen Krieg.
Ein Beitrag zur Geschichte des politischen
Protestantismus*

Münster, Aschendorff Verlag 2013,
773 s. + 11 barevných a 17 černobílých
vyobrazení, ISBN 978-3-402-13018-6.

Schubertova studie o humanistovi reformovaného vyznání, falckém politikovi a diplomatovi Ludwigu Camerariovi (první vydání vyšlo v r. 1955) patří k nejpozoruhodnějším německojazyčným biografickým dějinám třicetileté války. Stojí též na počátku vážného zájmu (západo-) německých historiků o fenomén kalvinismu, „druhé reformace“ a tzv. kalvinistické internacionály v desetiletích okolo přelomu 16. a 17. století. Její druhé rozšířené vydání připravil ve spolupráci s Markusem Gerstmeierem Anton Schindling, který chtěl tímto způsobem vzdát hold a vyjádřit vděčnost svému někdejšímu učiteli.

V předkládané publikaci nejde jen o pouhý otisk původní Camerariovy biografie

(s. 1–456). Doplňuje ji reedice Schubertovy obsáhlejší studie o falcké exilové vládě v Haagu (s. 491–585), která původně vyšla v *Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins* (1954). Na ni navazuje pět příspěvků dalších autorů, které mají přiblížit zejména život a dílo autora Camerariovy biografie. Za jakýsi doplněk předcházejících dvou Schubertových prací lze považovat stať o pohledu na „české dobrodružství“ Friedricha Falckého prostřednictvím dobové letákové literatury, obrazového umění a medailonů (s. 589–608), jejíž autor Frieder Hepp pochopitelně nemohl přejít bez povšimnutí monumentální publikaci Jany Hubkové (*Friedrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky*, Praha 2010).

Následuje obšírný příspěvek Gerharda Menka, který je věnován životu a dílu F. H. Schuberta. Autor se v něm zaměřil zvláště na osoby a okolnosti, které formovaly Schubertův svět historika, pedagoga a akademického čílovníka (s. 609–684). Gerhard Menk a Markus Gerstmeier připravili soupis Schubertovy publikační činnosti (s. 685–692). Sám Gerstmeier se poté věnoval postavě jeho otce, Otto Schuberta (1878–1968), architekta a profesora architektury na Technické univerzitě v Drážďanech a jeho vlivům na syna (s. 693–703). Andreas Kappelmayer pojednal o recepci Schubertova Cameraria v bádání německých a švédských historiků (s. 705–721). Švédské období Camerariova životopisu je velmi významné, neboť ještě jako hlava Friedrichovy exilové vlády v Haagu vstoupil do švédských služeb a stal se vyslancem krále Gustava Adolfa ve Spojených nizozemských provinciích, kde působil do konce třicetileté války.

V závěrečné části knihy Notker Hammerstein obrátil pozornost na poslední období Schubertova života, strávené ve Frankfur-

tu nad Mohanem (1968–1973), na léta studentských bouří a na ně navazujících reforem, které citelně zasáhly německé univerzity. Schubertovy životní osudy v této době jsou významným svědectvím o údělu německého univerzitního profesora ve zlomových dobách akademického světa (s. 723–735). Publikace je doplněna obrazovým materiálem, členěným do dvou příloh (s. 457–489 a 759–771), které se vztahují jak k osobě a světu falckého politika a diplomata, tak k autorovi jeho biografie.

V úvodu vyjadřuje vydavatel Anton Schindling naději, že reedice Schubertova díla přispěje k diskusi o příčinách vypuknutí třicetileté války. Je sama o sobě příspěvkem k blížícímu se velkému výročí počátku evropského válečného konfliktu, které jistě vyvolá odbornou diskusi a zvýšenou publikační aktivitu na toto téma. Bezpochyby k tomu dojde i v českém prostředí, kde se politický a ideový svět Falce, který fatálně ovlivnil české dějiny, stal v posledních letech předmětem několika pozoruhodných studií.

Jiří Just

19. a 20. století

Ute RASSLOFF (ed.)

Wellenschläge. Kulturelle Interferenzen im östlichen Mitteleuropa des langen 20. Jahrhunderts

(= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 41) Stuttgart, Franz Steiner 2013, 460 s., ISBN 978-3-515-09843-4.

Knihka představuje antologii textů, jejichž autoři (z Německa, Česka, Slovenska, Maďarska a Itálie) jsou akademici zabývající se obory jako etnologie, politická, sociální

i kulturní historie nebo literární studia. Jednotliví autoři se snaží na dílčích tématech ukázat prostor středovýchodní Evropy s důrazem na jedinečnost jeho multikulturního charakteru, vzniklého vzájemným ovlivňováním, prolínáním či střetáváním jevů a kulturních prvků. „Vlnobití“ je definováno jako specifický znak středovýchodní Evropy, kde se prolíná více vlnění z různých zdrojů a každé vlnění se šíří takovou silou, jako by v daném prostoru žádná jiná vlnění neexistovala. Jenže existují a narážejí na sebe a vzájemně se prostupují. Autoři se snažili objevit, jak se jednotlivá vlnění setkávají, skládají a dozrávají do interferenčních jevů. Podle autorů je pro tyto jevy typický určitý performativní komunikační prostor a polyglotní regiony. Interferencí je i historická perspektiva, která zkoumá strukturu mocenských hierarchií a má schopnost ji rekonstruovat prostřednictvím různých zdrojů. Autoři hledají aspekty kulturního transferu v oblastech Sedmíhradska, Haliče, Prahy, západního Slovenska, Maďarska-Burgenlandu, pohoří Kras, Poznaňska a Karpatech, kde zkoumají dějinné procesy v tzv. „dlouhém 20. století“. Kniha obsahuje dvě zřetelně oddělené části. První, úvodní část, zahrnuje dvě studie. Na první se podíleli Andreas R. Hofmann a Ute Raßloff, kteří představili badatelský záměr a kriticky zhodnotili paradigma výzkumu. Metaforicky uvažují nad tím, jaký význam má vztah přírodních věd vůči sociálním a kulturním dějinám. Kladou si otázky o střetávání pojmů kulturní transfer a hybridizace. Úvodní studie objasňuje terminologické problémy a zasazuje je do rámce výzkumu kulturních interferencí. Zdůrazňuje přitom, že se prezentovaný koncept staví proti prvkům, jakými jsou souběžnost, rovnost a vzájemnost. Ve druhé studii problematizuje Winfried Eberhardt na základě analýzy

konstruování regionu středovýchodní Evropy dlouhodobě působící společné strukturální rysy a problémy.

Eberhardt popisuje například vliv národních hnutí či nahlíží na vývoj středoevropského regionu od středověku do 20. století, přičemž zdůrazňuje čtyři zásadní vlivy: etnický pluralismus, středověké imperiální expanze jednotlivých království a migrační vlny v raném novověku, náboženskou pluralitu a nakonec i vztahy mezi šlechtou a měšťanstvem. Středovýchodní Evropu tak vnímá jako prostor, který byl díky etnické, náboženské a kulturní rozmanitosti zvláště náchylný k tomu, aby získal interkulturní charakter.

Druhá, rozsáhlejší část knihy, je složena ze sedmi případových studií, které charakterizují ony interferenční prvky. Anna Veronika Wendland v historicko-kulturní studii sleduje oblast Haliče, popisuje prolínání kultur v důsledku zvýšené sociální mobility v 19. a 20. století. Poukazuje i na vlivy jazykového vývoje či poválečné urbanizace sovětské západní Ukrajiny, které měly větší význam na vývoj po roce 1945 než mnohonárodnostní otázka a její problémy v předválečné východní Haliči. Podle autorky byly konflikty a násilí, ke kterým v tomto prostoru docházelo, chápány jako součást každodenního života. Stejně tak myšlenka národnostní vznikala prolínáním kulturních znaků – jazyka, hudby, umění nebo spotřební kultury. V následující studii se Lenka Řezníková zaměřila na Prahu v roce 1900 a její etnicko-kulturní heterogenitu, kterou tvořila česko-německo-židovská „tripolarita“. Její výklad ukazuje na politické rozdíly v rámci národní pospolitosti, proměnu města v moderní metropoli a nakonec i význam modernizace médií.

Typické literárně-historické prvky Sedmíhradska, přibližuje Borbála Zsuzsanna Török. Zdůrazňuje jazykovou rozmanitost,

historicko-sociologické prvky a enormní význam literatury regionálního charakteru. V literárním prostředí zůstala i Gabriela Kiliánová, která sleduje prezentaci postavy Smrti v německých a slovenských příbězích, které se objevovaly na východním Slovensku v okolí města Mezdev. To bylo typické svým vícejazyčným komunikačním prostorem. Zajímavý je tu genderový pohled na problematiku: Zatímco v německém prostředí má smrt maskulinní a ve slovenském femininní rysy, v maďarském je víceméně bezpohlavní. Následující studie Laury Hegedüs se zaměřila Burgenland a západní Maďarsko, na problematiku příhraničních a přeshraničních styků a vlivů. Tuto historickou realitu sleduje v literárních textech, jejichž autory jsou Helene Flöss, Agota Kristof a Terézia Mora. Hranice má podle ní ambivalentní charakter, a právě proto je více než vhodná k popisu kulturních interferencí.

V podobném duchu uchopil svoji studii Matteo Colombi, jehož předmětem zájmu se stal geologický termín „kras“. Tomuto pojmu dalo název pohoří Kras – region na hranicích mezi jihozápadním Slovinskem a severovýchodní Itálií v oblasti Terstského zálivu. Colombi komparuje texty literární, historiografické, ale i populární průvodce. Prolínají se mu tak vlivy historické, geografické a etnologické. Autor pozitivně hodnotí nadnárodní ráz regionu a naopak kritizuje všechny vlivy, které se vyznačují jako typicky slovinské nebo typicky italské. Andreas R. Hofmann hledá metastereotyp v historii Poznaňska, dřívější pruské provincie, dnes regionu ležícímu na západě Polska. Je to oblast plná německo-polských stereotypů, pro kterou je významná nejenom její multikulturnost a multietnicita, ale pro kterou by bylo lepší užití pohledu tzv. rozmazaných hranic. Hledání metastereotypu nakonec

Hofmann navrhuje a mluví pouze o stereotypu, které se objevují v rámci analýzy interference a jsou užitečné pro svoji sociokulturní a psychosociální funkci. Poslední studii věnovala Ute Raßloff transformaci obrazu karpatského loupežníka Juraje Jánošíka jako symptomu kulturní interference. V rámci knihy ukazuje tato závěrečná studie současně další proud, jakým je možné se ubírat při studiu kulturních interferencí, tedy klasickou analýzou míst paměti. Autorka sleduje vnímání postavy Juraje Jánošíka v proudu času, resp. proměnu jeho obrazu a významu ve společnosti od přelomu 19. a 20. století až po současnost. Studii zajímá nejenom kulturní, ale také metodologické interference, přičemž je na region Západních Karpat nahlíženo z pohledu intertextuality, vyprávění i ikonografického materiálu.

Knihy o kulturních interferencích ve střední a východní Evropě není z těch, které by podaly jednoznačný závěr výzkumu. Je plná moderních přístupů, otevírá nová témata a současně ukazuje možnosti dalšího výzkumu včetně metodologických postupů. Monografie ukazuje kulturní interference jako univerzální fenomén, významný pro studium evropského prostoru.

Blanka Jedličková

Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ – Hana NAVRÁTILOVÁ – Libor JŮN – Hana HAVLŮJOVÁ

S diplomatem v Orientu. Cyril a Pavla Duškovi v Egyptě (1922–1924)

Praha, Scriptorium 2014, 356 s., ISBN 978-80-88013-06-8.

Zkušený autorský tým připravil edici dopisů Pavly Duškové (1880–1954) jejím blízkým do Prahy. Čtyřicet dva publikovaných

dopisů psala jako manželka prvního československého velvyslance v Egyptě z místa jeho působení v Káhiře.

Na edici je třeba upozornit minimálně ze dvou důvodů. Zúročilo se v ní několikaleté bádání vydavatelů související s problematikou československých „zájmů“ v Orientu, speciálně v Egyptě, a s emancipací žen a jejich uplatněním ve veřejném životě.¹ Editoři opatřili dopisy podrobným poznámkovým aparátem a zejména rozsáhlým úvodním komentářem (cca 150 stran). V něm načrtli biogramy manželů Duškových, zrekapitulovali dosavadní historiografický zájem o československo-egyptské vztahy v moderní době a nastílnili zevrubně politický i společenský kontext, který Pavlu a Cyrila utvářel. Velkou pozornost věnovali rekapitulaci dějin Egypta a zejména Káhiry počátkem 20. století a emancipaci země i města od britské koloniální správy. Zvláštní pozornost pak věnovali dějinám tamního československého diplomatického zastoupení. Popsali také obraz Egypta v české kultuře od osmdesátých let 19. století do počátku doby po první světové válce.

Manžel pisatelky dopisů, Cyril Dušek (1881–1924), právník a novinář, patřil do okruhu intelektuálů, kteří se za války zapojili do domácího odboje. Byl za to vězněn (dochovala se jeho korespondence z oné doby) a po vzniku republiky vstoupil do jejích diplomatických služeb, nejprve ve švýcarském Bernu (1920–1922), později v Egyptě (1922–1924). Slibně nastartovanou kariéru však ukončil atak nemoci: v lednu 1924 podlehl tuberkulóze. Z doby jeho káhirského působení se zachovaly pouze tři oficiální úřední zprávy. Úřadování

ovšem není v centru dopisů jeho ženy. Ta referovala příbuzným a blízkým do Prahy o běžném životě vyslanecké domácnosti v exotickém prostředí. I když slovo „běžném“ tu není příliš na místě, protože oba manželé se během zařizování legace v Egyptě opakovaně stěhovali a nekonečně dlouho čekali na zásilku svých věcí, včetně nábytku z Prahy.

Pavla Dušková byla jednou z žen, které na přelomu století vystudovaly pražskou vysokou uměleckoprůmyslovou školu (UMPRUM) a působily jako učitelky. Dopisy prozrazují její znalosti problematiky bytového textilu, dekorací a koberců. Ovšem poté, co se znalostí věci a vkusem vybavila úřad v Káhiře, musela jej opustit. Její korespondence bezprostředně dokumentuje střet dvou mentalit: české středostavovské, jejímž ideálem byla šetrnost, pilnost a pracovitost, a egyptské reality, kterou pisatelka vnímala v průběhu času z několika úhlů pohledu. Byla okouzlena přírodními scenériemi, starověkými památkami, ohromena mumrajem egyptských tržišť. Jen pozvolna si zvykala na pravidla egyptské každodennosti, zejména smlouvání (s. 219). Reflexe „jiných“, tedy Egyptanů a Arabů, má u Pavly Duškové mnoho odstínů – od okouzlení, soucitu až po odsouzení. Psala svým blízkým, psala tedy otevřeně, řečí „nediplomatickou“. Zajímavě, až výsměšně komentovala i místní příslušníky a příslušnice anglické společnosti, ironie jí ale nechyběla, ani když hodnotila sebe samotnou.

Dušková těžko překonávala jazykovou bariéru (teprve se např. učila angličtinu), a tak s domorodým personálem komunikovala svízelně. Egyptské podnebí a s tím související problémy i letní přesuny z Káhiry na pobřeží vnímala jako komplikaci. Pouto s domovem pro ni tedy mělo mimořádný

1 Např. Hana HAVLŮJOVÁ, *Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889–1960)*, Praha 2005.

význam. Ztěžovaly jí život starosti o tuberkulózního manžela, o malou neteč, kterou měli na vychování, společenské povinnosti, vyplývající z funkce „první dámy“ legace – to vše prohlubovalo její pocity nejistoty až k sebedopceňování. V dopisech ovšem přibližovala i slavnostní okamžiky, zejména manželovo oficiální nastoupení do funkce spojené s audiencí u krále či její vlastní přijetí egyptskou královnou.

Dokladem pravdy, že pisatel formuluje dopisy s ohledem na jejich adresáty, jsou mnohé pasáže Pavly Duškové: egyptské partnery i místní realitu často přirovnávala k tomu, co její blízcí dobře znali ze svého okolí. Její korespondence měla také přesný časový řád – bylo totiž třeba stihnout lodní spoj. Pravidelnost vyžadovala i od korespondenčních partnerů (jejich dopisy se nezachovaly). Edice dopisů je cenným příspěvkem k dějinám české diplomacie. Cyril Dušek neměl během své legace žádného plnohodnotného spolupracovníka. A tak Pavla Dušková plnila nejen společenské povinnosti se snahou reprezentovat nový stát se zodpovědností vůči budoucnosti (Duškoví museli překonávat dozvuky nepřijemné aféry jejich předchůdce), ale také sháněla pronájem nemovitostí a zařizovala je, prala, žehlila a snažila se vést domorodé služebnictvo k tomu, aby odvádělo svěřenou práci včas a kvalitně.

Editoři nabídli možnost poznat dvě zatím nepříliš známé osobnosti, z nichž vystupuje do popředí pisatelka dopisů Pavla. Samostatnost, sílu i statečnost projevila, když po smrti manžela zařizovala formality spojené s jeho egyptským pohřbem a převozem těla do Prahy i s ukončením pobytu v Káhiře. V samostatném oddíle knihy pak editoři pojednali o životě Pavly Duškové po smrti jejího manžela. Zasvětila jej jeho památce, ale nezapomněla ani na svou profesi, vždyť i smuteč-

ní oznámení ji představilo jako „uměleckou výtvarnici“. Editované dopisy editoři v samostatné kapitole analyzovali s důrazem na možnosti a limity jejich interpretace. Kniha je opatřena běžným vědeckým aparátem. Obohatila ji obrazová dokumentace, pocházející stejně jako korespondence z fondu Cyrila Duška v Archivu Národního muzea. Autorkou některých snímků byla nadšená fotografka Pavla Dušková.

Edice S diplomatem v Orientu přibližuje jen krátký úsek života Duškových, potvrzuje však, jak významným a výmluvným historickým pramenem je právě korespondence.

Magdaléna Pokorná

Peter ŠVORC – Patrik DERFIŇÁK
*Východné Slovensko a Židia
v medzivojnovom období. Sondy
do spoločensko-politického,
hospodárskeho a kultúrneho života*

(= Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Monographia č. 187)
Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2014, 244 s.,
ISBN 978-80-555-1142-9.

Kniha Petera Švorca a Patrika Derfiňáka se snaží, jak autoři sami píší, zaplnit řadu bílých míst historického poznání ve slovenských a československých dějinách. Rozpad Rakouska-Uherska zásadně narušil stabilitu východoslovenského prostoru. Změnilo se postavení těch, kteří byli označováni jako (potenciální) nepřátelé československé státnosti, Maďarů, Židů, Němců, Rusínů, ale i Slováků. V důsledku svého postoje vůči nově vzniklému státu byli často vyřazováni z veřejného života. Kniha se zaměřuje na židovské obyvatelstvo, které už v monarchii hledalo cestu, jak se vyhnout

konfliktům s mocensky silnou vrstvou ve východoslovenských regionech. Nejsnazší tak byl jejich příklon k uherské státnosti a maďarské kultuře. Po vzniku ČSR se Židé snažili přeorientovat na československou státnost, ale nenašli podporu u městského obyvatelstva, které bylo mocensky a společensky dominantní v časech monarchie. Tento stav se však v průběhu dvacátých a třicátých let 20. století změnil a postavení Židů se ve městech na východě Slovenska stabilizovalo.

Chceme-li rekonstruovat postavení židovské komunity, vztahy židovského a nežidovského obyvatelstva v meziválečném období, ocitneme se před problémem, že nám chybí – v důsledku holocaustu a s ním spojené likvidace všeho židovského – dostatek relevantních pramenů. Toho si jsou dobře vědomi i autoři této publikace.

Monografie se opírá o dvě syntetizující kapitoly, které dále rozvíjí pět analytických kapitol z různých oblastí lidského života včetně jeho každodenní stránky. Kniha se pokouší načrtnout problémy, kterými prošla židovská komunita na východě Slovenska v době, kdy se rozpadla monarchie a vzniklo Československo. Pokouší se odpovédět na otázky, jak se měnil vztah východoslovenských Židů k novému státu, do jaké míry se s ním ztotožnili, jak se formoval jejich vztah k majoritní společnosti a naopak, jak se měnil vztah majoritní společnosti k nim apod.

První syntetizující kapitola *Východné Slovensko a Židia na prelome 19. a 20. storočia* se zabývá východním Slovenskem z pohledu specifčnosti tohoto regionu, jeho členění, a to jak z pohledu geografického, tak z problematiky historického vývoje. Nejvíce zde rezonuje otázka autochtonnosti jednotlivých etnik a speciálně pak zařazení Židů

do tohoto kontextu. Židé z Haliče, po jejím připojení k habsburské monarchii, zaujali v relativně krátkém čase důležité místo nejenom v hospodářském životě regionu, ale v průběhu 19. století došlo i k jejich obrovské emancipaci. Sledován je zde jejich vztah k jiným etnikům, ale také pohled na vytváření různých náboženských skupin, které se vyčleňovaly vůči ortodoxnímu židovstvu. Na tomto vztahu a na konkrétních případech pak lze sledovat vznik židovské náboženské obce, jejího vlivu a autority v daném regionu, stejně jako její ztotožnění se s dominantní maďarskou kulturou, jazykem, ale i národností.

Druhá kapitola *Východné Slovensko po vzniku ČSR a jeho židovskí obyvatelia* uzavírá syntetizující část knihy a přibližuje téma dějin židovského obyvatelstva na Slovensku v první polovině 20. století. Nezabývá se přitom nejvíce zkoumaným obdobím let 1939–1945, ale především léty 1919–1938. Autoři zde ale přirozeně naráží na problém roztroušenosti a torzovitosti pramenné základny. Kapitola zkoumá otázky židovské národnosti ve vztahu k prvnímu sčítání obyvatelstva v Československu v roce 1919 a její následný vývoj, postoj židovského obyvatelstva na východním Slovensku k ČSR v prvních měsících jeho existence, přes zánik Slovenské republiky rad v červenci 1919, až po období stabilizace.

Druhá, více analytická část knihy je tvořena pěti kapitolami, které jsou zároveň i svébytnými tematickými celky. Kapitola *Osobnosti židovskej komunity z východného Slovenska* se věnuje třem portrétům lidí, kteří se svojí činností výrazně zasloužili o rozvoj vědy, umění nebo kulturního života a kteří byli zapojeni do práce v oblasti charitativní, zdravotnictví a vzdělání. První osobností je Žigmund Stark, propagátor elektrifikace

východního Slovenska a společné evropské měny. Druhým je dr. Emanuel Enten, rabín, publicista a výrazná osobnost košického náboženského života. Trojici doplňuje Irena Matznerová, podnikatelka a propagátorka sociální práce. Kapitola s názvem *Židovské múzeum v Prešove* se věnuje historii této instituce, která nebyla pouze místem uložení sesbíraných předmětů a dokumentů, ale podílela se také na aktivitách vědecko-výzkumného charakteru.

Následující kapitola *Židovské úverné družstvá na východnom Slovensku – osobitý článok ľudového finančníctva v medzivojnovom období* se zabývá proměnou finančního systému po zániku monarchie, rozvojem bankovních institucí, které přebraly vliv nad zanikajícími finančními ústavy ovládanými maďarským, německým a židovským kapitálem. Případovou mikrohistorickou studií je pak kapitola *Židovská náboženská obec v Stropkove*, která ukazuje, jak je problematické získávání informací o dějinách místních židů a následná rekonstrukce jejich kulturního i každodenního života. Podobně je uchopena i poslední kapitola *Metamorfózy medzivojnového slovenského politického života s akcentom na židovské obyvatelstvo na príklade mestečka Spišská Belá*, která je jakýmsi modelovým příkladem „malých“ lokálních dějin, na kterých je možno demonstrovat osobitý vývoj místní společnosti v porovnání s celoslovenským vývojem.

Publikace přináší mnoho nových poznatků k dějinám Židů v kontextu dějin chudého regionu východního Slovenska. Monografie kombinuje syntetizující i analytické pohledy. Badatelům se otevírají nové cesty k poznání, otázek, které jednotlivé stati nastolují, je celá řada. Celé monografii ale chybí shrnující závěr. Nutno ale podotknout,

že alespoň částečně tuto funkci plní úvodní kapitola knihy.

Blanka Jedličková

Marián GAJDOŠ – Stanislav KONEČNÝ
Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945–1953)
Prešov, Universum 2015, 265 s.,
ISBN 978-80-89046-81-2.

V roce 2013 vydal Společenskovední ústav Slovenské akademie věd v Košicích publikaci, která je výsledkem grantového projektu *Snahy o integráciu Rusínov a Ukrajincov karpatského regiónu v aktivitách národných rád v rokoch 1944–1947*. Kniha se snaží zaplnit bílé místo ve slovenské a československé historiografii, protože dějiny Rusínů na Slovensku nebyly dlouhodobým předmětem výzkumu. Tématem se dodnes zabývalo několik málo jednotlivců a nutno říci, že jen okrajově. Obecně platí, že historie etnických menšin je hraničním tématem mezi národními a všeobecnými dějinami a badatelům přináší řadu překážek, ať už metodologických, heuristických nebo edičních.

Dějiny Rusínů, potažmo pak dějiny ukrajinské menšiny na Slovensku, jsou obzvláště dnes pozoruhodnou tematikou, která vyvolává zájem nejenom v odborných kruzích, ale i v široké veřejnosti. V průběhu historického vývoje, především pak od začátku 20. století, byla rusínská, resp. ukrajinská menšina v karpatském regionu vystavena silicímú asimilačnímu tlaku a stávala se častým objektem různých geopolitických kalkulací. Registrovat můžeme hned několik zlomových etap. Autoři publikace se zaměřili na období bezprostředně po druhé světové válce. Do popředí jejich zájmu se dostalo například i hodnocení účasti mino-

rit v protifašistickém odboji a rozvoj národnostního školství a kultury, a to především proto, že politický a kulturní pohyb rusínského a ukrajinského obyvatelstva byl na Slovensku v letech 1945–1948 bohatý na historické zvraty a patří tak dějinně k jeho nejdramatičtějšímu období.

Knih prezentuje výsledky výzkumu pomocí historické analýzy, která je založena na klasifikaci jevů v rámci historického procesu. Velmi přínosné pak je, že autoři přikládají také mnoho důležitých archivních materiálů, které pak dokumentují nejenom historická fakta, ale současně i dobovou atmosféru, terminologii a politickou situaci. Samotná publikace je tak rozdělena na dvě vyvážené části, přičemž tu druhou tvoří právě příloha vybraných dokumentů. Úvodní část knihy pak obsahuje tři základní kapitoly. První je věnována problematice hospodářského a sociálního vývoje severovýchodního Slovenska na konci druhé světové války a těsně po ní. Tento vývoj byl ovlivněn mnoha faktory, kde ale i národnostní otázka hrála velmi důležitou roli, která ovlivňovala společenské i politické postoje. Poválečná rekonstrukce válkou zničeného severovýchodního Slovenska velmi výrazné politické aspekty, ba dokonce se stala i tématem politického soupeření Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany. Tento boj se pak projevil například v řešení agrární otázky, která byla na tomto území jedním z nejdůležitějších problémů, který zároveň rozdělával místní obyvatele. Nešlo zde ale pouze o etnické složení, ale také o sociální rozdělení obyvatelstva.

Z pohledu naplnění tématu je nestěžejnější druhá kapitola knihy, která se věnuje působení Ukrajinské národní rady Prjaševščiny (dále jen UNRP), která měla menšinu reprezentovat a hájit její zájmy ve vztahu ke

státu a jeho orgánům, a to nejenom v politické sféře ale i jiných oblastech společenského života. Právě v UNRP měly obrovský vliv tradice rusínského a ukrajinského hnutí v karpatském prostoru, přímo sousedícím regionu. Nicméně ani působení UNRP nevedlo k právní kodifikaci postavení menšiny ani k jejímu právnímu uznání či zachování její autority stejně jako určitých prvků kulturní autonomie rusínské a ukrajinské komunity v republice. Nejde zde pouze o otázku Rusínů nebo Ukrajinců, nýbrž o problém řešení resp. neřešení národnostní otázky v Československu vůbec.

Třetí kapitola se pak zabývá vlivem společenských a kulturních změn v životě rusínské menšiny. Zkoumá odraz těchto změn na uměleckou tvorbu této minority. Zde se ukazuje, jak výrazný vliv měla vojenská tematika a prvky protifašistického hnutí na stále větší dominanci levicových názorů, potažmo pak na projevy vyzdvihování sovětských vzorů v oblasti vývoje kultury a umění regionu.

Dá se říci, že se autoři snažili představit první výsledky výzkumu, který se věnuje otázce postavení a vlivu rusínské a ukrajinské menšiny na Slovensku v poválečných letech. Důraz byl kladen především na to, aby tato minorita byla prezentována jako znovuobjevený a životaschopný celek, který i přes nepříznivé sociální a ekonomické podmínky dostal šanci na svoji vlastní realizaci v kulturním, ale i politickém prostředí. Kniha přináší v mnoha směrech pouhé naznačení odpovědí na otázky, jejichž relevantní potvrzení nebo vyvrácení bude záležitostí dalšího bádání, a tak doufejme, i dalších publikací.

Blanka Jedličková